

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE TEORİSİ PROGRAMI**

**TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI DÖNEMDE SAVUNMA
HARCAMALARININ EKONOMİK ANALİZİ**

Samet DOĞAN

Danışman

Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR

MANİSA-2019

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 14/05/2019 tarih ve 16/35 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından “Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 9. Maddesi” uyarınca Enstitümüz Maliye Anabilim Dalı Maliye Teorisi Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Samet DOĞAN’ın; “Türkiye’de 2000 Sonrası Dönemde Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi” konulu tezi incelenmiş ve aday 10.06.2019 tarihinde saat 10:00’da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 30 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına * OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine ** ile karar verilmiştir.

Ufuk Gençel
Doc. Dr. Ufuk GENÇEL
ÜYE

Prof. Dr. Ramazan Gökbuğ
BAŞKAN

S. Ç. Ç.
ÜYE
Doc. Dr. Serhan Ç. Ç.

Evet Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’de 2000 Sonrası Dönemde Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08/07/2019

Samet DOĞAN

ÖZET

TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI DÖNEMDE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK ANALİZİ

Dünyada savunma harcamalarına ayrılan kaynakların miktarı her geçen yıl artmaya devam etmektedir. Devletler için bu denli önemli olan savunma harcamaları iktisatçılar tarafından da her dönemde merak konusu olmuş ve araştırılmıştır. Türkiye’de savunma harcamalarının çeşitli yönlerden ekonomik analizinin yapıldığı çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme, eğitim ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki ekonometrik analiz yapılarak incelenmiştir.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde, savunma harcamalarının tanımı, sınıflandırılması ve denetimi konuları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, dünyada ve Türkiye’de yapılan savunma harcamalarına ve dünya silah ekonomisine ilişkin bilgilere yer verilmiş, ayrıca Türk Savunma Sanayinin gelişimi ve ekonomiye etkileri ele alınmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri ve teorik yaklaşımlar incelenmiş, konu ile ilgili literatür taraması yapılmış ve Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyüme ile eğitim ve sağlık harcamaları üzerindeki etkisi, Birim Kök Testi, Johansen Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi uygulanarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, gayrisafi yurtiçi hâsıladan savunma harcamalarına doğru tek yönlü ve pozitif nedensellik elde edilmiştir. Gayrisafi yurtiçi hâsıla artışının savunma harcamalarında artışa neden olduğu sonucuna varılmıştır. Savunma harcamaları ile eğitim harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki gözlemlenirken sağlık harcamaları ile pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan nedensellik test analizi sonucunda savunma harcamalarından, eğitim ve sağlık harcamalarına doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Savunma Sanayi, Ekonomik Büyüme, Ekonomik Analiz, Savunma, Eğitim ve Sağlık Harcamaları

ABSTRACT

ECONOMIC ANALYSIS OF DEFENSE EXPENDITURES DURING THE PERIOD AFTER 2000 IN TURKEY

The amount of resources allocated for defense expenditures has been increasing each year around the world. Defense expenditures, which are such important for countries, have always been wondered and researched by economists. There are a number of studies in which the defense expenditures in Turkey are economically analyzed from various views. In this study, the relationship between defense expenditures and economic growth, educational and health expenditures is analyzed by doing an econometric analysis.

Within this framework, in the first chapter of the study, it is dwelled on the definition, classification and inspection of defense expenditures. In the second chapter, defense expenditures done in the world and in Turkey and world weapon economy are mentioned. Also the development in Turkish defense industry and its effect on the economy are dealt with.

In the third and the last chapter, effect of defense expenditures on economic growth, theoretical approaches are examined, a literature review on the subject is done, the effect of defense expenditures on economic growth and educational and health expenditures is analyzed by conducting Unit Root Test, Johansen Co-Integration Test and Granger Causality Test. At the end of the study, a one direction positive causality from gross domestic product towards defense expenditures has been obtained. It has been concluded that the increase in gross domestic product leads to an increase in defense expenditures. While a negative relation is observed between defense and educational expenditures, a positive relation is seen between defense and health expenditures. In addition, as a result of the causality test, no causality relation is found from defense expenditures towards education and health expenditures.

Keywords: Defense Expenditures, Defense Industry, Economic Growth, Economic Analysis, Defence, Educational and Health Expenditures

TEŞEKKÜR

Çalıőmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR'a, çalıőmalarım sırasında manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli eőim Tuğba DOğAN'a, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan aileme yürekten teşekkür ederim.

Samet DOğAN
Manisa, 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	iii
TEZ VERİ GİRİŞ VE YAYINLAMA İZİN FORMU	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM SAVUNMA HARCAMALARI

1.1. GÜVENLİK VE SAVUNMA KAVRAMLARI.....	4
1.1.1. Güvenlik Kavramı	4
1.1.2. Savunma Kavramı	6
1.2. SAVUNMA HARCAMALARININ TANIMI.....	7
1.3. SAVUNMA HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI.....	10
1.4. KAMUSAL BİR HİZMET OLARAK SAVUNMA HARCAMALARI.....	10
1.5. SAVUNMA HARCAMALARININ DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ	11
1.6. SAVUNMA HARCAMALARININ DENETİMİ	13

İKİNCİ BÖLÜM DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI

2.1. DÜNYADA SAVUNMA HARCAMALARI.....	17
2.2. BÖLGESEL SAVUNMA HARCAMALARI	25
2.2.1. Afrika.....	25

2.2.2. Amerika	27
2.2.3. Asya ve Okyanusya	28
2.2.4. Avrupa	29
2.2.5. Orta Doğu	30
2.3. DÜNYA SİLAH EKONOMİSİ	31
2.4. TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARI VE SAVUNMA SANAYİ. 35	
2.4.1. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Kaynakları	43
2.4.1.1. Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi	44
2.4.1.2. Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi	45
2.4.1.3. Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)	45
2.4.1.4. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)	46
2.4.2. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Planlanması	46
2.4.3. Türk Savunma Sanayi	48
2.4.3.1. Türk Savunma Sanayinin Gelişimi	48
2.4.3.2. Türk Savunma Sanayinin Ekonomiye Etkileri	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK ANALİZİ

3.1. SAVUNMA HARCAMALARI - EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	55
3.2. SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ	
 ÜZERİNE TEORİK YAKLAŞIMLAR	56
3.2.1. Askeri Keynesci Yaklaşım	57
3.2.2. Neo-Klasik Yaklaşım	59
3.3. LİTERATÜRDEKİ ÇALIŞMALAR	61
3.3.1. Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki	61
3.3.2. Savunma Harcamaları ile Eğitim ve Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişki .	65
3.4. BULGULAR VE ANALİZ	66
3.5. MODEL TANIMLAMASI VE VERİ SETİ	67
3.6. METEDOLOJİ	73
3.6.1. Augmented Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi	73
3.6.2. Johansen Eşbütünleşme Testi	73
3.6.3. Granger Nedensellik Testi	74
3.7. AMPİRİK SONUÇLAR	75

3.7.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları	75
3.7.2. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....	76
3.7.3. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları.....	79
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	87

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Augmented Dickey Fuller
Ar-Ge	Araştırma-Geliştirme
BM	Birleşmiş Milletler
BÜMKO	Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
DKHG	Döviz Kazandırıcı Hizmetler Geliri
GSMH	Gayrisafi Milli Hâsıla
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
IMF	International Monetary Fund
logEGTH	Eğitim Harcamalarının Logaritması
logGSYİH	GSYİH Değerinin Logaritması
logSAGH	Sağlık Harcamalarının Logaritması
logSAVH	Savunma Harcamalarının Logaritması
MKEK	Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OYTEP	On Yıllık Temin/Tedarik Programı
PPBUS	Planlama, Programlama, Bütçeleme ve Uygulama Sistemi
SAGEB	Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
SASAD	Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SHP	Stratejik Hedef Planı
SIPRI	Stockholm International Peace Research Institute
SSB	Savunma Sanayii Başkanlığı
SSİB	Savunma Sanayii İhracatçılar Birliği
SSDF	Savunma Sanayii Destekleme Fonu
SSM	Savunma Sanayii Müsteşarlığı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TL	Türk Lirası
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri

TSKGV	Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
US ACDA	The United States Arms Control and Disarmament Agency
USD	Amerikan Doları
VAR	Vector Autoregressive
WDI	World Development Indicators

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: NATO, IMF ve BM'nin Savunma Harcamaları Tanımları	8
Tablo 2: 2017 Yılı İtibariyle Dünyada Savunmaya En Çok Para Harcayan 15 Ülke (Milyar Dolar)	19
Tablo 3: 2017 Yılı İtibariyle Ülkelerin Savunma Harcamalarının GSYİH'ye Oranları (Milyar Dolar)	22
Tablo 4: 2017 Yılı İtibariyle Türkiye'nin Bölge Ülkeleri ve Bazı Türkî Cumhuriyetlerle Savunma Harcamalarının Kıyaslanması (Milyar Dolar)	23
Tablo 5: Dünyada 2002 – 2017 Yılları Arasında Silah ve Askeri Malzeme Satışlarının Seyri	32
Tablo 6: 2016 Yılında Dünyada En Çok Silah ve Askeri Malzeme Satışı Yapan Şirketler (Milyon Dolar)	33
Tablo 7: Türkiye'nin Savunma Harcamaları ve GSYİH İçindeki Oranı (Milyon Dolar)	37
Tablo 8: Savunma Harcamalarının Merkezi Bütçe İçindeki Payı (2006-2017).....	38
Tablo 9: MSB'nin 2013-2017 Dönemine Ait Harcama Bilgileri (Milyon TL)	39
Tablo 10: Savunma, Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Merkezi Bütçe GSYİH Payları (2006-2017)	41
Tablo 11: Savunma, Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Merkezi Bütçe İçindeki Payları (2006-2017)	42
Tablo 12: Savunma, Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Yıllara Göre Artış Oranları (2006-2017)	43
Tablo 13: MSB'nin 2013-2017 Dönemine Ait Ödenek ve Harcama Bilgileri (TL). 44	
Tablo 14: Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin 1998-2017 Dönemi Arasındaki Yıllık Verileri	68
Tablo 15: ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	76
Tablo 16: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....	77
Tablo 17: Normalize Edilmiş Eşbütünleşme Vektörü Sonuçları	77
Tablo 18: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları	79
Tablo 19: Granger Nedensellik Testi Sonuçları	80

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: 2017 Yılı Savunma Harcaması Büyüklüğü Karşılaştırması (ABD ve Diğer Ülkeler)	20
Şekil 2: Afrika Kıtası Savunma Harcamaları	26
Şekil 3: Amerika Kıtası Savunma Harcamaları	27
Şekil 4: Asya ve Okyanusya Savunma Harcamaları	28
Şekil 5: Avrupa Kıtası Savunma Harcamaları	29
Şekil 6: MSB 2017 Yılı Başlangıç Ödeneğinin Dağılımı (%).....	40
Şekil 7: Savunma Sanayi Sektörü 2013-2017 Ciro Tablosu	51
Şekil 8: Savunma Sanayi Sektörü Yurt Dışı Satış Gelirleri (2013-2017)	52
Şekil 9: Savunma Sanayi Sektörü İthalat Miktarları (2013-2017)	53
Şekil 10: Savunma Sanayi Sektörü 2013-2017 Dönemi Ar-Ge Harcamaları (Milyon Dolar).....	54
Şekil 11: Değişkenlerin 1998-2017 Dönemi Arasındaki Yıllık Verilerine Ait Grafikleri	69
Şekil 12: Değişkenlerin 1998-2017 Dönemi Arasındaki Yıllık Verilerine Ait Grafikleri (Değişkenlerin Logaritmik Grafikleri)	71
Şekil 13: Değişkenler Arası Nedensellik İlişkisi	81

GİRİŞ

Devletlerin ve bireylerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için en temel ihtiyaçlardan birisi olan güvenlik, uluslararası algının değişimi ve teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla, sadece askeri yönü ağır basan bir kavram olmaktan çıkmış ve politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel riskleri de kapsayan çok boyutlu bir kavram haline gelmiştir.

Geçmişte genellikle askeri güvenlik sebebiyle savunma harcamaları yapılmakta iken günümüzde askeri harcamalarla birlikte, internet ve bilişim teknolojileri güvenliği, çevresel tehditlere yönelik güvenlik tedbirleri, toplu göç olayları gibi konularda da harcama yapılmaktadır. Bu doğrultuda, devletler güvenliklerini tehdit eden herhangi bir faktörün ortaya çıktığı dönemlerde, eğitim ve sağlık gibi önemli alanlarda dâhil olmak üzere diğer kamu harcamalarından kısıntı yaparak önceliği savunma harcamalarına vermişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte küresel olarak savunma harcamaları artmaya başlamış, bu trend soğuk savaş döneminde de devam etmiştir. Müteakip dönemde büyük güç olarak nitelendirilen Amerika ve Rusya gibi bazı ülkelerin savunma harcamaları artmaya devam etse de genel olarak savunma harcamalarında azalma olmuştur. 11 Eylül 2001’de Amerika’ya yapılan saldırı sonrası tekrar artmaya başlayan savunma harcamaları, 2010 yılında başlayan ve günümüzde de süren, “Arap Baharı” olarak adlandırılan Arap Dünyasında yaşanan halk hareketleri ve bazı bölgesel karışıklıklar sebebiyle artmaya devam etmektedir. Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda 2017 yılında küresel savunma harcamalarına 1,74 trilyon dolar, 2018 yılında ise 1,822 trilyon dolar kaynak ayrılmıştır.

Türkiye jeopolitik konumu gereği simetrik, asimetrik terör ve soğuk savaşların ortasında yer alan bir ülke olarak, milli menfaatleri doğrultusunda savunmasını güçlendirmek durumundadır. 2014-2016 yıllarında savunma harcamalarını kısan Türkiye, 2017 yılında yapmış olduğu 18 milyar 190 milyon dolar harcama ile yeniden en yüksek savunma harcaması yapan ilk 15 ülke arasında yerini almıştır. Türkiye'nin yapmış olduğu savunma harcamalarının Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) içindeki oranlarına bakıldığında ise yüzde 2,2 ile dünya ortalamasına yakın seviyelerde olduğu söylenebilir. Bu oran en fazla yüzde 10,3 ile Suudi Arabistan'da iken, en düşük yüzde 0,9 ile Japonya'dadır. Dünyada en fazla

savunma harcaması yapan Amerika'nın GSYİH içindeki oranı yüzde 3,1 iken Avrupa ülkelerinin ortalaması yüzde 1,5 seviyelerindedir.

Savunma harcamalarına ayrılan kaynakların büyüklüğü sebebiyle, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki iktisatçılar tarafından her zaman merak konusu olmuştur.

Savunma harcamalarının çeşitli yönlerden analizinin yapıldığı çok sayıda çalışma bulunmaktadır. İktisatçıların yaptıkları bu çalışmaların sonucunda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bunun temel sebepleri arasında, analizlerin yapıldığı dönemlerin, kullanılan verilerin, oluşturulan modellerin ve ülkelerin ekonomik düzeylerinin farklı olması sayılabilir.

Savunma harcamalarının düzeyinin belirlenebilmesi ve ekonomiye olan etkilerinin tam olarak tespit edilebilmesi için, analizin yapılacağı ülkenin gelişmişlik düzeyi ve hedefleri doğrultusunda bir çalışma tarzı benimsenmelidir.

Bu çalışma ile Türkiye'de 1998-2017 döneminde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme, eğitim ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkinin durumunun belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın başlangıç aşamasında 2000 sonrası dönemin analiz edilmesi hedeflenmiş olsa da GSYİH hesaplama yönteminin 1998 yılı sonrasında 2009 yılında tekrar değişmesi sebebiyle daha güvenilir ve sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek ve yirmi yıllık bir dönem oluşturmak amacıyla ekonometrik analizin başlangıcı olarak 1998 yılı alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, güvenlik ve savunma kavramlarından bahsedilmiş, savunma harcamalarının; tanımı, sınıflandırılması, düzeyinin belirlenmesi ve denetimi konuları üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, dünyada ve Türkiye'de savunma harcamalarının genel seyriden bahsedilerek özellikle 2000 sonrası dönemde yapılan harcamalara ilişkin ayrıntılara yer verilmiştir. Ayrıca dünya silah ekonomisi hakkında güncel bilgi verilmiş ve Türk Savunma Sanayinin kısaca gelişimi ve ekonomiye etkileri konuları incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri ve teorik yaklaşımlar incelenmiştir. Konu ile ilgili olarak iki temel teori vardır. Bunlar, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif etkisinin olduğunu ileri süren arz yanlı Askeri Keynesci Yaklaşım ve savunma harcamalarının ekonomik büyümeye negatif etkisinin olduğunu savunan talep yanlı Neo-Klasik

Yaklaşımıdır. Ayrıca bu bölümde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ve savunma harcamaları ile eğitim ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki için literatür taraması yapılmıştır.

Üçüncü bölümün son kısmında, 1998-2017 yılları arasında Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyüme ile eğitim ve sağlık harcamaları üzerindeki etkisi, Birim Kök Testi, Johansen Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi uygulanarak analiz edilmiş ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI

Birinci bölümde genel olarak güvenlik ve savunma kavramları ile savunma harcamalarının tanımı üzerinde durulacaktır. Savunma harcamalarının kapsamı açıklandıktan sonra Türkiye’de savunma harcamalarının sınıflandırılması, düzeyinin belirlenmesi ve denetimi konuları ele alınacaktır.

1.1. GÜVENLİK VE SAVUNMA KAVRAMLARI

1.1.1. Güvenlik Kavramı

Devletler, 1648 Vestfalya Anlaşması’ndan bu yana uluslararası sistemin en güçlü aktörleri olarak kabul edilmektedir. Uluslararası ilişkileri düzenleyen daha üst otoritenin olmadığı bir ortamda, devletler siyasi meşruiyetin evrensel standardını oluşturmaktadır. Bu ise, güvenliğin devletlerin temel sorumluluğu olduğu anlamına gelmektedir. Devletler, kendi kendine yeterliliğe dayanan bir dünyada, güvenliğini sağlamak dışında bir alternatifleri olmadığını düşünmektedirler (Baylis, 2008:71).

Geleneksel olarak, birçok yazar güvenliğin tartışmalı bir kavram olduğu konusunda hemfikirdir. Bu yazarlardan birçoğu güvenliğin “temel değerlere yönelik tehditlerden özgür olunması” anlamına geldiği konusunda hemfikir olsalar da analizlerin temel odağının “bireysel”, “ulusal” ya da “uluslararası” güvenlik mi olması gerektiği konusunda farklılaşmaktadırlar. Genellikle askeri açıdan tanımlanan ulusal güvenlik tarihsel olarak literatüre hâkim olmuştur. Temel ilgi alanı ise devletlerin kendilerine yönelik tehditlerle mücadele etmek için geliştirmeleri gereken askeri imkân ve kabiliyetler üzerine eğilimleridir. Son dönemde, uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından bu güvenlik anlayışı eleştirilmiş ve ulusal güvenlik anlayışı askeri alan dışındaki diğer meseleleri de içerecek şekilde genişletilerek, genişletilmiş bir güvenlik kavramı önerisinde bulunmuşlardır (Baylis, 2008:73). Barry Buzan, ekonomik, sosyal, siyasi, çevresel ve askeri boyutları analizine dâhil etmiş ve güvenliği daha geniş bir uluslararası çerçevede tanımlamıştır (Buzan, 1983:214). Bu tanımlama, devletlerin sadece kendilerini referans alarak geliştirdikleri güvenlik politikalarını terk etmeleri ve komşularının güvenlik çıkarlarını da dikkate almaları anlamına gelmektedir. Buzan’ın çalışması, ulusal ve uluslararası güvenlik

kaygılarının birbiriyle uyum halinde olup olamayacağı ve devletlerin işbirliğine yatkın bir şekilde hareket etmeye muktedir olup olmadıkları konularında tartışmalara sebep olmuştur (Baylis, 2008:73).

Küreselleşme ile birlikte daha geniş bir biçimde ele alınan güvenlik kavramı, sadece devletlerin fiziksel olarak var olmalarını değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerini, değer ve kültürleri ile yaşam biçimlerini ve yaşam kalitesinin korunmasını da içermektedir. Bunlarla birlikte, çevresel ve toplumsal tehditler gibi çeşitli olgular da geleneksel yaklaşımdan farklı olarak yeni güvenlik anlayışının içinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Güvenlik genel olarak askerî yönü ağır basan bir kavram olarak algılansa da, askerî, politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel riskleri de kapsayan çok boyutlu bir kavram haline gelmiştir (Katzenstein, 1996-1; Milli Savunma ve Güvenlik Enstitüsü, 2015-2017:3-5).

Güvenlik kavramının, sadece askeri faktörleri değil, askeri alan dışındaki faktörleri de göz önünde bulunduracak kadar kapsamlı bir şekilde ele alınması gerektiği tüm dünyada kabul görmüştür. Bu kapsamda askeri tehdit dışındaki tehditleri özetleyecek olursak (Çıkinlar, 2006:27):

- Politik tehditler (iç ve dış siyasi istikrarsızlıklar, terörizm, yıkılan devletler ve insan hakları ihlalleri gibi),
- Ekonomik tehditler (uluslararası mali durgunluk, zengin ve fakir ülkeler arasındaki uçurumun artması, ekonomik açıdan güçlü ya da istikrarsız bir komşu devletin ortaya çıkaracağı ekonomik etki ve ekonomiyi olumsuz etkileyen eden yasa dışı ticaret gibi),
- Çevresel tehditler (iklim değişiklikleri, nükleer felaketler, kıtlık, toprak ve su kirlenmesi gibi),
- Toplumsal tehditler (organize ve örgütlü suçlar, azınlık/çoğunluk çatışmaları, uyuşturucu kaçakçılığı, aşırı nüfus, yasadışı ticaret, kontrolsüz göçler ve salgın hastalıklar gibi) tehditler olduğu görülecektir.

Güvenlik kavramı ile ilgili birçok tanımlama yapılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Güvenlik, en temel ifade ile “kendini koruma olgusuyla yakından ilgili bir kavram olup, tanımı itibarıyla üçe ayrılmaktadır: bir toplumun yaşamını devam ettirmesi; bir ulusun toprak bütünlüğünün korunması ve yine bir ulusun, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel nitelikleriyle şekillenen temel kimliğinin muhafaza edilmesidir” (Dışişleri Bakanlığı, 2015).

Savunma kavramı ile çoğunlukla eş anlamlı olarak kullanılan güvenlik, her çeşit tehdit ve istikrarsızlığın engellenmesini, devletin bekasını ve meşruiyetinin teminini içermektedir (Değer and Sen, 1995:278).

Türkiye’de de güvenlik kavramı konusu tartışmalı bir kavram olmakla birlikte genel itibariyle “güvenlik denildiğinde akla toplumun insani ve sosyal güvenliği yerine devletin askeri asayiş güvenliği gelmektedir” (Tosun, 2019).

Güvenlik günümüzde; “tek bir aktör tarafından sağlanamayacak kadar karmaşık, çok boyutlu ve karşılıklılık içeren bir hâl almıştır. Bu noktada, kolektif güvenlik kavramı önem kazanmıştır. Güvenlik paradigması küreselleşmeyle birlikte ulusal ve uluslararası güvenlikten bölgesel ve küresel güvenliğe doğru değişim ve dönüşüm yaşamaya başlamıştır” (Milli Savunma ve Güvenlik Enstitüsü, 2015-2017:3-5).

1.1.2. Savunma Kavramı

Savunma ile güvenlik kavramları genellikle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. “Güvenlik kelimesi en basit tanımıyla tehditler, kaygılar ve tehlikelerden uzak olma hissi anlamına gelmektedir. Güvenliğe yönelik tehdit ve tehlikeleri uzaklaştırma, savma, etkisiz hale getirme anlamındaki savunma ise aslında güvenliğin en temel alt başlığını oluşturmaktadır” (Milli Savunma ve Güvenlik Enstitüsü, 2015-2017:3).

Saldırıya karşı koyma anlamına gelen savunma en genel anlamıyla, “devletin egemenliğinin diğer devletlerin egemenlik iddialarına, müdahale ve tehditlerine karşı korunmasıdır. Belli bir halk topluluğu üstünde egemenlik oluşturmanın ön koşulu başka devletlerin aynı topluluk üzerinde egemenlik iddiasının engellenmesidir.” Bu sebeple devlet dışarıdan gelebilecek tehlike, tehdit ve saldırıları engellemek için daima hazır olmalıdır (Bulutoğlu, 1988:268).

Savunma, iç ve dış saldırılardan mal ve hizmetleri korumak amacıyla üretilen ve talepleri iktisadi gelişme doğrultusunda artan tamamlayıcı veya ara tüketici hizmetleri arasında yer alan hizmetlerdir. Bu hizmetler bizzat bir son tüketici veya üretici hizmeti değildir (Thompson, 1974: 755). Devletler, nispi önemleri ülkeden ülkeye farklılık gösteren nedenlerden dolayı savunma hizmetlerine ihtiyaç duyarlar. Bu nedenler arasında ülkelerin jeopolitik ve jeostratejik durumları, iç ve dış tehditler ve milli menfaatlerin korunması sayılabilir (Giray, 2004:183).

1.2. SAVUNMA HARCAMALARININ TANIMI

Savunma harcamalarının tanımı, ülkelerin güvenlik teşkilatlarının yapısına, buldukları jeopolitik konuma ve stratejik hedeflerine göre değişmektedir. Akademik çalışmalarda ve uluslararası literatürde savunma harcamaları üzerinde hemfikir olunan ortak bir tanım bulunmamaktadır.

Savunma harcamaları ile ilgili yapılan tanımların bazıları şu şekildedir:

Savunma harcamaları en genel anlamıyla; “Bir ülkenin, iç ve dış güvenliğini sağlamak amacıyla milli gelirinden savunmasına ayırdığı paydır” (Tüğen, 1989:48). Bu nedenle güvenlik personeli giderleri, sivil savunma giderleri, zorunlu yiyecek maddeleri ve ham maddelerin stoklanması faaliyetleri ile yapılan askeri yardım ve uluslararası kuruluşlara katkı payı ödemeleri savunma harcamalarını oluşturmaktadır.

Savunma harcamaları tanımı biraz daha ayrıntılı ele alındığında; savunma hizmetlerinde görev yapan personel harcamaları, savunma hizmetlerinin sürdürülebilmesi için kullanılan mal ve malzemelerin üretilmesi, alımı, bunların bakım ve onarım harcamaları, savunma alanında yapılan araştırma geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine ilişkin harcamalar, savunma hizmetlerinde kullanılan taşınmazların bakım, onarım ve inşasına ilişkin harcamalar, hizmet alımları, askeri yardımlar ve savunma alanında yapılan transfer harcamalarının tamamının savunma harcamalarını oluşturduğu görülmektedir.

“Savunma harcamaları ülkelerin refahları pahasına milli gelirlerinden, ülke bütünlüğüne yönelik tehdidin artan bir fonksiyonu olarak ayırdıkları bir pay olup, egemenlik ve ulusal varlığının devamını sağlamak amacıyla yapılan harcamalardır” (Koban, 1998’den aktaran Başar ve Künü, 2012:3).

Savunma harcaması kavramının neleri kapsadığı konusu hakkında, gerek akademik çalışmalarda gerekse de uluslararası politikada ortak bir görüş bulunmamaktadır. Bu durumun bazı sebepleri vardır (Giray, 2004:184). Örneğin, farklı ülkelerdeki silahlı güçler farklı kurumlardan oluşabilir ve görev alanları da farklı olabilir. Bazı ülkelerde polis, jandarma ve ordunun görevleri arasındaki ayrımın net olmaması bu duruma en iyi örnektir (Dunne and Smith, 1990: 59).

Savunma harcamalarının tanımlanmasıyla ilgili farklılıkların; Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO-North Atlantic Treaty Organization), Birleşmiş Milletler

(BM) ve Uluslararası Para Fonu (IMF-International Monetary Fund) tarafından yapılan tanımlamalara da yansdığı Tablo 1’de net bir biçimde görölmektedir.

Tablo 1: NATO, IMF ve BM’nin Savunma Harcamaları Tanımları

Olası Savunma Harcama Kalemleri	NATO	IMF	BM
<i>Askeri Güç ve Destekçileri İçin Yapılan Harcamalar</i>			
1. Asker ve personele yapılan ödemeler	X	X	X
2. Silahlı kuvvetler içinde veya bağlantılı çalışan teknisyenlere, bürokratlara vb. yapılan ödemeler	X	X	X
3. Tıbbi hizmetler, vergisel ayrıcalıklar ve sosyal faydalar (akrabalar dahil)	X	X	X
4. Emeklilere yapılan ödemeler	X	-	X
5. Askeri okul ve hastaneler	X	X	-
6. Silah üretimine ve ithaline yapılan harcamalar	X	X	X
7. Altyapı yatırımları, binalar vb.	X	X	X
8. Bakım ve onarım	X	X	X
9. Diğer malların tedariki	X	X	X
10. Askeri araştırma-geliştirme harcamaları	X	X	X
<i>Savunma/stratejik Amaçlı Diğer Harcamalar</i>			
11. Stratejik malların stoklanması	X ^c	-	-
12. Silah ve üretim hatlarının korunması	X ^c	X	-
13. Silah üretim sübvansiyonları /değişim sübvansiyonları	X	-	-
14. Diğer ülkelere yapılan askeri yardımlar	X	X	X
15. Uluslararası organizasyonlara (BM, askeri ittifaklar vb.) yapılan katkılar	X	X	-
16. Sivil savunma	-	X	X
<i>Önceki Askeri Güçlere/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar</i>			
17. Gazilere sağlanan menfaatler	-	-	-

18. Savaş borçlarına ödemeler	-	-	-
<i>Diğer Güvenlik Kuvvetlerine Ödemeler</i>			
19. Jandarma	X ^d	X ^d	X ^d
20. Sınır/sahil koruma muhafızları	X ^d	X ^d	X ^d
21. Polis	X ^d	-	-
<i>Diğer Hesaplardaki Harcamalar</i>			
22. Yardım/felaketten kurtarma	X	-	-
23. BM Barış Gücü	X	X	-
<i>Gelirler</i>			
24. Askeri okullar, hastaneler, şirketler	Y	Y	Y
25. Askeri altyapının sivil kullanımı	Y	Y	Y
26. Önemli kişi taşımaları	Y	Y	Y
27. Teknoloji ve patent satışları	Y	Y	Y
28. Üretim sübvansiyonları geri ödemeleri	Y	Y	Y
29. Diğer ülkelerden askeri yardımlar	-	-	X ^e
<i>Gelecek İçin Zorunlu Harcamalar</i>			
30. Kredi temini	X	X	-

Kaynak: Brzoska, 1995'den aktaran Türk, 2007:5-6.

“Not: X, savunma harcamalarına dahil kalemler; -, savunma harcamalarına dahil olmayan kalemler; Y, gelir olarak planlanmış kalemler; c, eğer savunma organizasyonu tarafından yönetiliyor ve finanse ediliyorsa; d, askeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu hükmü verildiği zaman; e, toplamadan önce çift hesaplama durumu dikkate alınmalıdır.”

Bu üç uluslararası kuruluş içinde en kapsamlı tanımı BM yapmıştır. BM'nin tanımı, uluslararası karşılaştırmalar yapmak için en uygun olanıdır. NATO'nun yaptığı savunma harcaması tanımı, daha sonra Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI-Stockholm International Peace Research Institute) ve Amerika Birleşik Devletleri Silah Kontrolü ve Silahsızlanma Ajansı (US ACDA - The United

States Arms Control and Disarmament Agency) verileri dikkate alınarak geliştirilmiştir (Giray, 2004:185).

1.3. SAVUNMA HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI

Savunma harcamalarının sınıflandırılması ülkelere göre farklılık göstermektedir.

Savunma hizmetleri için yapılan kamu harcamaları, en genel biçimde tüketim ve yatırım için yapılan harcamalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özellikle askeri hizmetler için yapılan tedarik faaliyetleri, tesis inşaatları ve Ar-Ge için yapılan harcamalar yatırım harcamaları olarak sınıflandırılmaktadır. NATO bütçe sistemine göre savunma harcamaları; personel harcamaları, altyapı ve ekipman harcamaları ve operasyonel harcamalardan oluşmaktadır (Zekey, 2013:3).

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) savunma harcamaları, "personel, silahlama, Ar-Ge, deniz aşırı organizasyonlar ve emekli askerlere yapılan harcamalar olarak sınıflandırılmaktadır. Türkiye'de ise savunma harcamaları, askeri-sivil personel ödemeleri, silah ve teçhizatın alım, işletme ve bakımı, sefer stokları ve malzeme, askeri inşaatlara yönelik yatırımlar ve yedek kaynaklar şeklinde beş farklı sınıfa ayrılmaktadır" (Kunt, 2004:43).

Bütçe sistemimizde savunma harcamalarının fonksiyonel dağılımı ise; personel harcamaları, cari harcamalar ve modernizasyon harcamaları olmak üzere üç ana başlık altında toplanmaktadır (Özbaran, 2004:128).

1.4. KAMUSAL BİR HİZMET OLARAK SAVUNMA HARCAMALARI

Tam kamusal (kolektif) mal ve hizmetler, devlet eliyle üretilmediği takdirde başka bir şekilde üretilemeyecek olan mal ve hizmetlerdir. Milli güvenlik ihtiyacının karşılanabilmesi için yapılan savunma hizmeti de tam kamusal bir hizmettir. Bu özelliğinden dolayı savunma harcamalarının gerçekleştirilmesinde kullanılacak kaynaklar neredeyse bütün ülkelerde devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Bu hizmetten ülkede yaşayan herkesin birbirine rakip olmadan fayda sağlaması söz konusudur. Dolayısıyla savunma hizmeti, hizmetin sunulduğu alanda bölünmez faydalar sağlar. Savunmanın saldırdan caydırıcı özelliğinin sağladığı fayda, ülkenin

her yerinde eşittir. Sonuç olarak, bedel ödeyen ya da ödemeyen herkes bu hizmetten yararlanacaktır (Bulutoğlu, 2003:240-241).

Savunma hizmeti, pozitif dışsallıklara sahip olduğu kadar negatif dışsallıklara da sahip bir tam kamusal hizmet türüdür (Kaul, Grunberg and Stern, 1999: 364).

Savunma hizmetlerini sunma devletin temel ve öncelikli görevleri arasında yer almaktadır. Devletin savunma hizmetlerine yönelik harcamaları, egemenlik ve ulusal varlığın devamını sağlayan harcamalardır (Özbaran, 2004:127).

Geleneksel bir tam kamusal hizmet olan savunma hizmeti iki yönlüdür. Birincisi, ülkeye karşı yapılacak bir saldırının engellenmesi; ikincisi ise, saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasıdır. Bu ise barış zamanında askeri eğitimin en iyi şekilde yapılması ve eğitim için gerekli harcamaların ihmal edilmemesini gerektirir. Unutulmaması gerekir ki savaşın sonucunu barış zamanında yapılan çalışmaların ve harcamaların büyüklüğü belirleyecektir (Aslan, 1998:249-250).

Siyasal iktidarlar dışında başka faktörler tarafından yapılacak düzenlemeler ile savunma hizmetinin düzeyi belirlenemez. Dolayısıyla savunma hizmetinin düzeyi mevcut siyasi otorite tarafından belirlenmektedir (Başar ve Künü, 2012:2).

1.5. SAVUNMA HARCAMALARININ DÜZEYİNİN BELİRLENMESİ

Dünyada savunma hizmetlerine yapılan harcamaların büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda, ülkeler açısından savunma harcamalarının düzeyinin belirlenmesi çok önemlidir. Savunma hizmetlerine ilişkin harcamaların düzeyi ülkelerin güvenlik algılarına göre değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla ülkeler savunma harcamalarını belirlerken, jeopolitik ve jeostratejik durumları, bölgesel güvenlik tehdidi algıları, ekonomik yapısı, bütçe imkânları gibi birçok faktörü dikkate alarak planlama yapmaktadır.

Ülkeler, kendilerini muhtemel bir saldırıya karşı korumak veya düşmanı saldırıdan caydırmak amacıyla silahlanmaktadırlar. Burada asıl önemli olan nokta, bir ülkenin kendini savunabilmesi için ne kadar savunma harcamasının yeterli olacağıdır. Birçok ülkede, kamu harcamaları içinde ciddi miktarda bir paya sahip olan savunma harcamalarına, genellikle eğitim ve sağlık harcamalarından daha fazla pay ayrılabilir (Saunders, 1993:26).

Ülkeler için optimal savunma harcamalarının ne kadar olduğunun belirlemek çok önemlidir. Çünkü savunmaya gereğinden çok kaynak ayrılması, yani fazla savunma harcamaları büyümeyi erteleyecek, gereğinden az kaynak ayrılması ise, ekonomik büyümeyi istikrarsızlık veya kargaşaya yol açmak suretiyle tehdit edecektir (Değer and Sen, 1995:297). Bu yüzden ülkeler savunma harcamalarını, ne ülkenin güvenliğini tehlikeye atacak ne de makroekonomik performanslarını olumsuz etkileyecek şekilde tüm unsurları göz önünde bulundurarak planlamalıdır (Canbay ve Mercan, 2017:89).

Savunma harcamalarının en uygun düzeyinin nasıl belirleneceğine ilişkin McGuire Teorisine göre; savunmanın tam kamusal mal olmasından dolayı kolektif tüketim mantığına göre savunma harcamaları için en uygun düzey, marjinal faydalar toplamının marjinal maliyetlere eşit olduğu miktar kadar olacaktır (McGuire, 1995:17).

“Savunma harcamalarının optimal düzeyde belirlenebilmesi için bir güvenlik fonksiyonunun oluşturulması gerekliliği de savunulan bir düşüncedir. Güvenlik fonksiyonu, söz konusu ülkenin kabul edebileceği risk derecesine bağlıdır. Risk faktörünün iyi belirlenmesi ve yeterli güvenlik düzeyinin tespiti, belirli bir bütçeyle savunma hizmetinin faydasını maksimize etmeyi mümkün kılar. Bu nedenle; kısa vade içinde değiştirilmesi kolay veya mümkün olmadığı, bu yüzden de veri niteliğinde oldukları ifade edilen güvenlik ihtiyacının tespitine etki eden faktörleri belirlemek gerekir.” Bu faktörler içinde en önemlisi, devletin kendisine ya da müttefiklerine yönelik askeri tehdidin derecesinin bilinmesidir. Ayrıca, ülkenin jeopolitik ve jeostratejik yapısı, güvenlik politikası ve ekonomik durumu, nüfus miktarı ve ülkenin dış ilişkileri de güvenlik ihtiyacının tespitinde etkili olan faktörler arasındadır (Altun, 1998:31).

Savunma harcamaları ile ilgili olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yapılan analizlerde, gelişmekte olan ülkelere savunma harcamalarının düzeyinin gelir seviyesine bağlı olduğu görülürken, gelişmiş ülkelere ekonomik faktörlere bağlı olmadığı görülmektedir (Akgül, 1986:19). Bu sebepten dolayı gelişmiş ülkelere savunma harcamalarının milli gelir içindeki payında, gelişmekte olan ülkelere kıyasla çok daha az dalgalanma yaşandığı görülmektedir (Looney, 1989:39).

“İktisat teorisinde tüketim harcamaları kullanılabilir gelirin bir fonksiyonu iken; savunma harcamaları, mevcut teknolojinin ve potansiyel düşmanın varlığına bağımlı olmaktadır. Savunma harcamaları özellikle ekonomik değişkenlerden eğitim,

konut, sağlık, para arzı, Gayrisafi Milli Hâsıla (GSMH) ve fiyatlardan etkilenirken; özel tüketim, sivil yatırım ve kamu harcamalarını da etkilemektedir. Savunma gücü ve buna bağlı ihtiyaçlar, ulusal kalkınmamızı engellemeyecek ancak savunma gücümüzü de azaltmayacak bir dengede bulunmalıdır” (Işık, 1997:259).

Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde, savunma harcamaları genellikle gelir seviyeleriyle doğru orantılıdır. Özellikle Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik durumu göz önünde bulundurulduğunda, savunma harcamaları ile diğer kamu harcamaları arasındaki dengenin sağlanması önem arz etmektedir.

1.6. SAVUNMA HARCAMALARININ DENETİMİ

Kamu kaynaklarının önemli bir bölümünü oluşturan savunma harcamalarının denetlenmesi, çağdaş kamu yönetimi anlayışındaki hesap verebilirliği sağlamada teknik bir faaliyet olarak algılanmanın ötesinde, ilkesel bir değere de işaret etmektedir. Çünkü savunma harcamaları; kamu kaynağının kullanılması yanında savunma ile ilgili faaliyetlerin etkinliğini de sorgulamayı akla getirecek derecede büyük oranlara ve düzenliliğe ulaşmıştır. Savunma harcamalarını etkin bir şekilde yapamayan kamu idarelerinin diğer kamu hizmetlerini sağlıklı olarak sürdürmesi çok zordur. Dolayısıyla savunma harcamalarının denetlenmesi ve denetiminin bağımsız ve uzman kurumlarca gerçekleştirilmesi gerekliliği önem kazanmaktadır (Güneş, 2011:161).

Savunma harcamalarının denetimi ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte denetim mekanizması genellikle iç ve dış denetim olacak biçimde düzenlenmiştir.

Savunma harcamalarının denetimi ile ilgili olarak, dünyada en fazla savunma harcaması yapan ülke konumundaki ABD ile Türkiye'nin bulunduğu coğrafya açısından önemli iki ülke olan Rusya ve Yunanistan'ın denetim sistemlerine bakıldığında:

ABD Ordusunda denetim, Ordu Denetim Ajansı ve Sayıştay tarafından yapılmaktadır.

Ordu Denetim Ajansı iç denetim faaliyetini icra etmektedir. Ajansın misyonu, bağımsız ve tarafsız bir denetim yaparak ABD Ordusuna hizmet etmektir. ABD Ordusu, kullanılan kaynakları bilinçli kararlar alarak, etkin ve verimli kullanarak

yasal sorumluluklarını yerine getirmektedir. Bu misyonu gerçekleştirmek için, Ajans tarafından genel kabul görmüş devlet denetim standartları ile ABD Ordusunun varlığını sürdürme, fonksiyon, program ya da etkinliğe uygun olarak, bağımsız, kapsamlı ve objektif değerlendirmeler yapılmaktadır (Köylü, 2012:87).

“Amerika Sayıştay’ı, Savunma Bakanlığını denetimi esnasında mali, performans, düzenlik denetiminden politika analizlerine kadar geniş bir denetim gerçekleştirir. Sayıştay’ın Savunma Bakanlığını denetimi sonucunda hazırladığı raporlar ve açıklamalar bakıldığında denetim gerçekleştirilirken tüm denetim türlerini bir arada, ihtiyaç duyulan ölçülerde kullanıldığı kapsamlı denetim yapmaktadır” (Walsh, 1996’dan aktaran Köylü, 2012:90).

Rus Ordusunun mali denetiminde, Rus Savunma Bakanlığı doğrulama ve fonların kullanımı ile ilgilenir. Denetim Bakanlık içindeki devlet yönetimi ve komuta heyeti tarafından yapılır. İç denetim sistemi Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ile benzerlik göstermektedir. Rus Sayıştay’ı mali denetim sisteminin tamamının sorumluluğuna sahiptir. Bu sistem komünizm döneminde merkezi teşkilatlanmanın güçlü olduğu zamandan kalma “güvensizlik” esasına dayalı bir sistem olarak devam etmektedir. Bu sistem günümüzde de değişim çabaları göstermekle beraber devam etmektedir. (Köylü, 2012:93).

Yunanistan’da Ordu İç Denetimi, Ekonomi Odası sorumluluğundadır. Bu görevi yerine getirirken devlet bütçesi ve hassas uygulama ilkelerine bağlılık esastır. Bütçe yönetimi, bütçe ödeneklerinin kullanılmasına ilişkin mali iş ve işlemlerin yerine getirilmesi, bütçenin korunması, gelir ve alacakların takip ve tahsili, devlet mallarının korunması ve idaresi, bunların muhasebesinin tutulması ve yetkili merciler önünde hesabının verilmesini başlıca konular arasındadır. Yunanistan Silahlı Kuvvetleri ile TSK denetim sistemi büyük benzerlikler göstermektedir. Yunan Silahlı Kuvvetleri iç denetimi, TSK’ya benzer bir iç denetim sistemi ile denetlenmektedir. Yunan Silahlı Kuvvetleri Ekonomi Bölümü Maliye Bakanlığı ile birlikte çalışmaktadır. Son ve yüksek denetleyici Sayıştay’dır. (Köylü, 2012:94-96).

Türkiye’de kamu kaynaklarının harcanmasına ilişkin denetim genel olarak iki farklı şekilde gerçekleştirilmektedir. Bunlardan ilki olan iç denetim, yürütmenin kendi bünyesinde ve yetkili organlarınca yapılması iken, dış denetim, yürütmenin dışında yer alan, yürütmeden bağımsız bir organ tarafından ve harcamalar tamamlandıktan sonra yapılacak olan denetimi ifade etmektedir.

“İç denetim, bir kurumun faaliyetlerini geliştirmek ve onlara değer katmak amacını güden bağımsız ve objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. İç denetim, kurumun risk yönetim, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkililiğini değerlendirmek ve geliştirmek amacına yönelik sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek kurumun amaçlarına ulaşmasına yardımcı olur” (Türkiye İç Denetim Enstitüsü, 2019).

Dış denetim, harcamalar tamamlandıktan sonra Sayıştay tarafından yapılan denetimdir. Genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin hesap verme sorumluluğu çerçevesinde, yönetimin malî faaliyet, karar ve işlemlerinin; Kanunlara, kurumsal amaç, hedef ve planlara uygunluk yönünden incelenmesi ve sonuçlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne (TBMM) raporlanmasıdır.

Bütçe ile ilgili şeffaf ve zamanında bilgi edinme eksikliği yönetim sorunlarına yol açmaktadır. Gizli hesaplar, bütçe dışı faaliyetler ve etkin bir dış denetimin olmaması yolsuzluğu kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle, sivil toplum kuruluşları bütçeler üzerinde etkili denetimlerin yapılması, saydamlığın ve güvenilirliğin sağlanması ve tüm bütçe süreçlerinin toplumun talepleri doğrultusunda gerçekleşmesini talep etmektedirler (Friedman, 2004:330).

“Gerçek anlamda katılımcı ve hesap verebilir bir yönetimin tesisi, halkın yönetim hakkında yeterli ve objektif bilgiye sahip olması ile mümkündür. Parlamento ve kamuoyunun bilgilendirilmesinde, yönetimde saydamlığın ve sorumluluk duygusunun geliştirilmesinde en önemli işlevi ise yüksek denetim kurumları üstlenmektedir. Demokratik rolleri ile giderek daha fazla ön plana çıkan bu kurumlar, demokrasinin toplumsal temellerinin güçlenmesi ve kamu yönetiminin demokratik niteliğinin artması ile birlikte her geçen gün daha çok önem kazanmaktadır” (Akyel ve Köse, 2010: 18).

Türkiye’de demokratik gelişmeler doğrultusunda halkın kamu kaynaklarının nasıl kullanıldığına ilgisi artmakta ve kamu yönetimini etkileme araçları genişlemektedir. Buna bağlı olarak kamu mali yönetimine ilişkin yapılan yeni düzenlemelerle, kamu kaynaklarının kullanımı üzerinde tasarruf yetkisi olan yöneticilerinin hesap verme sorumlulukları genişletilmiş ve sorumluluğun niteliği de hukuka uygunluktan, iyi yönetim ilkelerine ve performans kriterlerine uygunluğa kaydırılmıştır. Yönetimin denetlenmesinde de geleneksel yaklaşımların yerine giderek artan oranda performans yaklaşımı esas alınmaktadır (Köse, 2007: 24).

Türkiye’de savunma harcamalarının denetimi dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Gelişmiş ülkelerle mukayese edildiğinde geçmiş dönemde denetimsel eksiklikler (denetim yetkisi açısından) olduğu görülmektedir.

3 Aralık 2010’da kabul edilen ve 19 Aralık 2010’da yürürlüğe giren 6085 Sayılı yeni Sayıştay Kanunu ile özellikle savunma harcamaları konusunda önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. 6085 sayılı Kanun ile Sayıştay, silahlı kuvvetlerin mal denetimini de başka bir hukuksal düzenlemeye ihtiyaç duymadan yapabilecektir. Sayıştay Kanununun genel gerekçesinde, "hesap verilebilirliğin ve saydamlığın sağlanarak kamu kaynaklarının etkin, verimli ve tutumlu bir şekilde kullanılabilmesini gerçekleştirmek, TBMM adına denetim yapan Sayıştay’ın temel işlevlerindendir" denilmekte ve Sayıştay’a Batılı ülkelerdeki muadillerine benzer bir misyon yüklenmektedir.

Ülkemizde kamu yönetimi anlayışı açısından yeni bir döneme işaret eden 6085 sayılı Sayıştay Kanunu ile (Altındal, 2010:20-21):

- “TSK’nın TBMM adına Sayıştay tarafından gelir, gider, personel ve mal denetimi, kamu kaynağı kullanan diğer kurumlar gibi genel usul ve esaslara göre yapılacağı,
- Ancak savunma, güvenlik ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin ellerinde bulunan devlet mallarının denetimi sonucunda hazırlanacak raporların kamuoyuna duyurulmasına ilişkin hususların, ilgili kamu idarelerinin görüşleri alınarak Sayıştay tarafından hazırlanıp Bakanlar Kurulunca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenleneceği,
- Daha önce Sayıştay denetimi dışında olan orduevleri, askeri gazino, kışla gazinoları, askeri müzeler, askeri sosyal tesisler ile Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu’nca denetlenen Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’nun Sayıştay tarafından denetleneceği, hüküm altına alınmıştır.”

6085 sayılı yeni Sayıştay Kanunu ile TSK’nın Sayıştay tarafından denetlenmesine ilişkin geçmiş dönemlerde getirilen anayasal ve yasal istisna ve muafiyetler tümüyle ortadan kaldırılmıştır. Bu Kanun ile ülkemizin savunma harcamalarına ilişkin denetim mekanizmasının, Amerika ve Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ülke denetim mekanizmalarına benzer hale getirilmesi amaçlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI

İkinci bölümde dünyada ve Türkiye’de savunma harcamalarının gelişimi, savunma için yapılan harcamaların ayrıntıları ve Türkiye’de savunma bütçesi ile eğitim ve sağlık bütçelerinin Merkezi Yönetim Bütçesi içindeki payları incelenecektir. Ayrıca dünya silah sektörü ve Türk Savunma Sanayi ile ilgili bazı bilgilere de yer verilecektir.

2.1. DÜNYADA SAVUNMA HARCAMALARI

Medeniyet tarihinin bilinen 7000 yıllık geçmişinde yüzyıllık kesitlerde 87 yıl savaşa, 13 yıl ise barışa tekabül ettiği söylenmektedir. Yapılan bilimsel araştırmalara göre 1960 yılı itibarıyla 14531 savaş olayından etkilenen 181 nesil bulunduğu, sadece 10 neslin savaş görmeden yaşadığı belirtilmiştir. Dünyada savunma harcamaları İkinci Dünya Savaşı ile birlikte artış göstermeye başlamıştır (Falay, 2004’den aktaran Başar ve Künü, 2012:5).

İkinci Dünya Savaşı öncesi Almanya ve Sovyetler Birliği hızlı bir şekilde silahlanmıştır. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği’nin olası tehditlere karşı yüksek savunma harcamalarına devam etmesi, tüm dünyada savunma harcamalarına verilen önemi artırmıştır (Bekmez ve Destek, 2015:96). İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesi ile soğuk savaş dönemi başlamış, toplu savaşlar yerine 1945’ten bu yana güç ve etki için jeopolitik mücadelelere devam eden ülkeler, büyük güçlerin birçok müdahalesinin olduğu küçük savaşlar gerçekleşmiştir. Soğuk savaş dönemlerinde ülkeler, dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı savunma harcamalarını yüksek düzeylerde tutmuşlardır. Soğuk savaşın sona ermesiyle silahlı çatışmaların yapısı ve doğası tekrar kökten değişmiş doğu ve batı arasındaki mücadele hattının kaybolması sonucu ülkeler arasındaki çatışmaların sayısı azalırken ülke içi savaşlar artmıştır (Bekmez ve Destek, 2015:96; Çıkmalar, 2006:74-75).

Dünyada soğuk savaş döneminin sona ermesine ve süper güç çekişmelerindeki azalmalara rağmen, savunma hizmetleri hâlâ önemini korumakta ve birçok ülkede savunma hizmetleri için ciddi ölçüde harcamalar yapılmaya devam etmektedir. “İkili kutuplaşmanın yerini çoklu kutuplaşmaya bıraktığı 1980’lerden 1998’e kadar olan dönemde başta Ortadoğu ve daha az derecede de Güney Asya ve

Kuzey Afrika'da olmak üzere birçok gelişmekte olan ülkede savunma harcamalarında önemli azalmalar olmuştur” (Giray, 2004:182). Bu azalmaların en önemli sebebi, hükümetleri kamu harcama önceliklerini yeniden düzenlemeye zorlayan mali sorunlar olmuştur (Looney, 1994:17). Bu sıkıntılı dönemde de bazı ülkelerde (ABD, Rusya, Çin, Avrupa Birliği ülkeleri, Hindistan, Pakistan, İsrail, Suriye, İran ve Irak gibi) savunma harcamalarının ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir (Giray, 2004:182).

Savunma harcamaları 90'lı yılların sonundan itibaren tekrar artmaya başlamış ve 1998-2001 yılları arasındaki dönemde yaklaşık yüzde 7 oranında artış olmuştur. 1998 yılından itibaren savunma harcamalarındaki artışın öncelikle Orta Doğu ve Doğu Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika ve Doğu Asya'daki ekonomik, politik ve teknolojik gidişattaki değişiminin bir sonucu olduğu görülmektedir (SIPRI Yearbook, 2002: 10).

11 Eylül 2001 yılında ABD'ye yapılan saldırıdan sonra ulusal güvenlik kaygıları ve dış tehdit algısının değişmesinden dolayı ABD'nin savunma harcamalarını arttırmasıyla birlikte, rakip ülke konumunda bulunan Rusya da savunma harcamalarını arttırmıştır (Bekmez ve Destek, 2015:96). ABD savunma bütçesindeki bu artış ve savunma Ar-Ge harcamalarına ayrılan büyük kaynak Rusya ve Avrupa Birliği ülkelerini endişeye düşürmektedir. Yapılan bir değerlendirmede oluşan bütçesel ve teknolojik farkın, rekabet bir yana, iş birliğini bile imkânsız hale getireceği endişesi dile getirilmiştir (Çıkınlar, 2006:75). Bu gelişmelerin sonucu olarak NATO üyesi ülkeler de bu dönemde savunma harcamalarını artırma yolunu seçmişlerdir (Bekmez ve Destek, 2015:96).

Dünyada son 10 yıllık dönemde yaşanan gelişmelere baktığımızda; 2008 yılının son aylarında başlayan ve birçok ülkeyi olumsuz yönde etkileyen küresel ekonomik krize rağmen dünyadaki toplam savunma harcamaları artış göstermeye devam etmiştir. Bu durumun belki de en önemli sebebi, 2010 yılında başlayan ve günümüzde de süren, “Arap Baharı” olarak adlandırılan Arap Dünyasında yaşanan halk hareketleridir. Tunus, Mısır, Suriye, Libya, Ürdün, Yemen, Bahreyn gibi Arap Baharından etkilenen ülkelerde, yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle kitlesel ölümler ve büyük göç olayları yaşanmıştır. İç karışıklıkların fiilen devam ettiği Suriye başta olmak üzere diğer ülkelerde de karışıklıklar devam etmektedir. Bu olaylar sonucunda

Orta Doğu'da silah ticareti (silah, askeri malzeme ve teçhizat ihtiyacı) dolayısıyla da savunma harcamaları artmaktadır.

SIPRI tarafından açıklanan 2017 Yılı Raporuna göre küresel savunma harcamalarının 2017 yılında, bir yıl önce yapılan 1 trilyon 686 milyar dolar askeri harcamanın yüzde 1,1 oranında artarak 1 trilyon 739 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. SIPRI 2017 Yılı Raporuna göre hazırlanan Tablo 2 incelendiğinde; Savunmaya harcanan 1,74 trilyon doların yaklaşık 1,40 trilyon dolarlık bölümü 15 ülke tarafından harcamıştır. Bu 15 ülkenin savunmaya harcadığı paraların küresel savunma harcamaları içindeki payı ise yüzde 80'e tekabül etmektedir.

Tablo 2: 2017 Yılı İtibariyle Dünyada Savunmaya En Çok Para Harcayan 15 Ülke (Milyar Dolar)

Sıra	Ülke	Savunma Harcamaları		GSYİH'de Pay (%)	
		2016	2017	2016	2017
1	ABD	600,11	609,76	3,2	3,1
2	Çin	216,03	228,23	1,9	1,9
3	Suudi Arabistan	63,67	69,41	9,9	10,3
4	Rusya	69,25	66,34	5,5	4,3
5	Hindistan	56,64	63,92	2,5	2,5
6	Fransa	57,36	57,77	2,3	2,3
7	İngiltere	48,12	47,19	1,8	1,8
8	Japonya	46,47	45,39	0,9	0,9
9	Almanya	41,58	44,33	1,2	1,2
10	Güney Kore	36,93	39,15	2,6	2,6
11	Brezilya	24,22	29,28	1,3	1,4
12	İtalya	28,21	29,24	1,5	1,5
13	Avustralya	26,38	27,46	2,1	2,0
14	Kanada	18,13	20,57	1,2	1,3
15	Türkiye	17,85	18,19	2,1	2,2
		1.350,95	1.396,23		

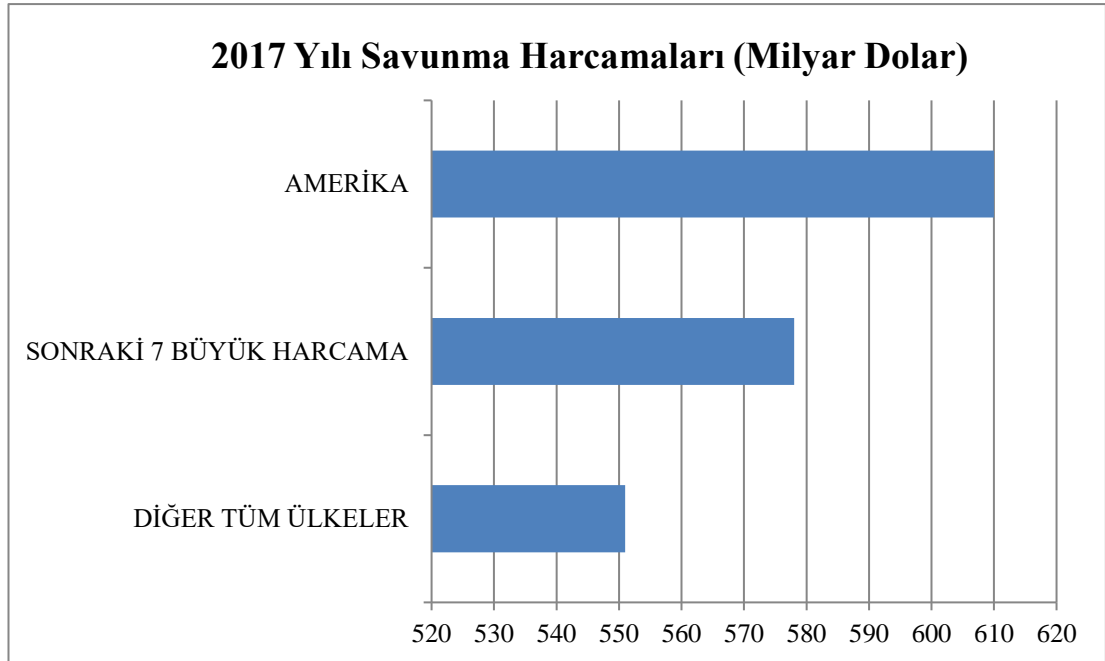
Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database, 2017a.

Türkiye jeopolitik konumu gereği simetrik, asimetrik terör ve soğuk savaşların ortasında yer alan bir ülke olarak, milli menfaatleri doğrultusunda savunmasını güçlendirmek durumundadır. 2014-2016 yılları arasında askeri harcamalarını azaltan Türkiye, 2017 yılında tekrar en yüksek askeri harcama yapan ilk 15 ülke arasına girmiştir. SIPRI verilerine göre 15'inci sırada yer alan Türkiye'nin savunma için 18,19 milyar dolar harcadığı görülmektedir.

Askeri harcama listesinin başında ise açık farkla ABD bulunmaktadır. ABD'nin 2017 yılı savunma bütçesi Şekil 1'de görüldüğü üzere yaklaşık 610 milyar dolarla dünya genelinde savunmaya yapılan yatırımların üçte birini oluşturmaktadır. ABD'nin savunma harcaması kendinden sonraki yedi büyük askeri harcama yapan ülkeden daha fazladır. ABD'nin savunma bütçesi, ikinci sıradaki Çin'in yaptığı askeri harcamaların 2,2 katını bulmaktadır.

ABD'den sonra en fazla savunma harcamasını yapan Çin, savunma harcamalarını 20 yıldır düzenli olarak artırmıştır. Çin'in savunma harcamalarının 2017 yılında yaklaşık yüzde 5,6 oranında artarak 228 milyar dolara çıktığı görülmektedir. Çin savunma harcaması, toplam dünya harcamasının yüzde 13'ünü oluşturmaktadır.

Şekil 1: 2017 Yılı Savunma Harcaması Büyüklüğü Karşılaştırması (ABD ve Diğer Ülkeler)

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database, 2017b.

Son yıllarda savunma sanayine büyük ağırlık veren Suudi Arabistan askeri harcamada yüzde 9,2 artışla 69 milyar doları aşan bir bütçeyle, 66,34 milyar dolarlık bütçeye sahip Rusya'yı geçerek üçüncü en büyük harcama yapan ülke olmuştur.

Rusya'nın silah, mühimmat ve diğer askeri giderlerinde 1998'den bu yana ilk kez azalma kaydedilmiştir. Rapora göre Rusya askeri harcamalarını bir yılda yüzde 20 azaltarak 66 milyar 300 milyon dolara indirmiştir. Rusya dünya askeri harcama sıralamasında üçüncü sıradan dördüncü sıraya gerilemiştir. SIPRI raporunda Rusya'nın savunma bütçesindeki azalmanın temel nedeninin ülkenin ekonomik durumunun kötüye gitmesiyle ilgili olduğu belirtilmiştir.

SIPRI 2017 Yılı Raporuna göre savunma harcamaları listesindeki ilk 10 ülkenin harcama toplamı tüm dünya ülkelerinin toplam harcamasının yüzde 73'ünü oluşturmaktadır. Bu ülkeler ABD, Çin, Suudi Arabistan, Rusya, Hindistan, Fransa, İngiltere, Japonya, Almanya ve Güney Kore'dir. Bu ülkelerin harcama toplamı toplam 1.271 milyar doların üzerindedir.

Avrupa'nın toplam savunma harcamaları 2017 yılında bir yıl öncesine göre yüzde 2,2 oranında gerilediği görülmektedir. Bu gerilemeye rağmen Avrupa'nın küresel savunma harcamalarındaki payı yüzde 20'yi bulmaktadır.

Asya ülkeleri, Çin ile aralarındaki gerginlik nedeniyle savunma harcamalarını on yılda yüzde 59 oranında artırmıştır. NATO'nun 29 ülkesinin ise 2017 yılında savunmaya toplam 900 milyar dolar harcadığı görülmektedir. Bu meblağ savunma için yapılan küresel harcamaları yüzde 52'sine tekabül etmektedir. Savunmaya yapılan harcamalar dünya genelinde gayrisafi yurtiçi hâsılanın yüzde 2,2'sine yükselmiştir. Böylece kişi başına savunmaya harcanan miktar 230 dolara çıkmıştır. Bu rakam ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermektedir.

GSYİH içinde savunma harcaması paylarına bakıldığında Suudi Arabistan, yüzde 10,3 gibi çok yüksek bir payla birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada yüzde 4,7 ile İsrail, üçüncü sırada ise yüzde 4,3 ile Rusya bulunmaktadır. Savunma bütçesinin en düşük olduğu Japonya, gayrisafi yurtiçi hâsılanın sadece yüzde 0,9'unu savunmaya harcamıştır. Almanya'da bu oran yüzde 1,2'dir. Savunma harcamaları/GSYİH payı sıralamasına ilişkin bilgilerin yer aldığı Tablo 3 incelendiğinde ise Türkiye'nin 10'uncu sırada olduğu görülmektedir.

**Tablo 3: 2017 Yılı İtibariyle Ülkelerin Savunma Harcamalarının GSYİH'ye Oranları
(Milyar Dolar)**

Sıra	Ülke	Savunma Harcamaları	GSYİH	GSYİH'de Pay (%)
1	Suudi Arabistan	69,41	686,74	10,3
2	İsrail	16,49	350,85	4,7
3	Rusya	66,34	1.577,52	4,3
4	Pakistan	10,77	304,95	3,5
5	İran	14,55	454,01	3,1
6	ABD	609,76	19.390,60	3,1
7	Güney Kore	39,15	1.530,75	2,6
8	Hindistan	63,92	2.600,82	2,5
9	Fransa	57,77	2.582,50	2,3
10	Türkiye	18,19	851,55	2,2
11	Avustralya	27,46	1.323,42	2
12	Çin	228,23	12.237,70	1,9
13	İngiltere	47,19	2.622,43	1,8
14	Tayvan	10,57	573,00	1,8
15	İtalya	29,24	1.934,80	1,5
16	Brezilya	29,28	2.055,51	1,4
17	Kanada	20,57	1.653,04	1,3
18	İspanya	16,23	1.311,32	1,2
19	Almanya	44,33	3.677,44	1,2
20	Japonya	45,39	4.872,14	0,9

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database, 2017a; Dünya Bankası, 2019.

Not: Savunma Harcamaları ve GSYİH oranı verileri “<https://sipri.org/databases/milex>” adresinden, GSYİH miktarları, “<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>” adresinden alınmıştır.

ABD, NATO ülkelerinden milli gelirinin en az yüzde 2'sini savunmaya ayırmalarını talep etmektedir. Milli gelirden savunmaya en fazla kaynak ayıran ülkelerin tümü Asya ve Ortadoğu'da yer almaktadır.

SIPRI Başkanı Jan Eliasson, 2012 – 2016 yılları arasında değişmeyen küresel savunma harcamalarının 2017'de yeniden artmış olmasının "ciddi endişelere" yol açtığını ve "dünyadaki anlaşmazlıklara barışçı çözüm bulma gayretlerini sekteye uğrattığını" ifade etmiştir (Hürriyet Gazetesi, 2018).

Tablo 4: 2017 Yılı İtibariyle Türkiye'nin Bölge Ülkeleri ve Bazı Türkî Cumhuriyetlerle Savunma Harcamalarının Kıyaslanması (Milyar Dolar)

Sıra	Ülke	Savunma Harcamaları	GSYİH	GSYİH'de Pay (%)
1	Suudi Arabistan	69,41	686,74	10,3
2	Kuveyt	6,83	120,13	5,8
3	Ermenistan	0,44	11,54	4,0
4	Irak	7,42	192,06	3,9
5	Azerbaycan	1,53	40,75	3,9
6	Kırgızistan	0,22	7,57	3,2
7	İran	14,55	454,01	3,1
8	Yunanistan	5,09	203,09	2,5
9	Türkiye	18,19	851,55	2,2
10	Bulgaristan	0,87	58,22	1,6
11	Mısır	2,77	235,37	1,3
12	Kazakistan	1,34	162,89	0,8

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database, 2017a; Dünya Bankası, 2019.

Not: Savunma Harcamaları ve GSYİH oranı verileri "<https://sipri.org/databases/milex>" adresinden, GSYİH miktarları, "<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>" adresinden alınmıştır.

Türkiye'nin komşuları, bölgesinde yer alan bazı ülkeler ve Türkî Cumhuriyetler ile savunma harcamalarının karşılaştırıldığı Tablo 4 incelendiğinde,

Suudi Arabistan'dan sonra en fazla savunma harcaması yapan ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Bölgede yer alan ülkeler arasında savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı incelendiğinde ise oranların genellikle dünya ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Türkiye yüzde 2,2 ile dünya ortalamasına en yakın ülkedir. Orta Doğu'da yaşanan iç karışıklılar ve bölgesel savaşlar göz önünde bulundurulduğunda, bölgede bulunan ülkelerin eğitim, sağlık ve diğer önemli sosyal ihtiyaçları ihmal ederek önceliği savunma harcamalarına vermiş olduğu net olarak görülmektedir.

SIPRI tarafından yayınlanan 2018 yılı dünya savunma harcamaları raporuna göre (SIPRI, 2019a):

- Küresel savunma harcaması 2018 yılında, 2017 yılına nazaran yüzde 2,6 oranında artarak 1,822 trilyon dolara yükselmiştir.
- 2018 yılında en fazla askeri harcama yapan beş ülke (ABD, Çin, Suudi Arabistan, Hindistan ve Fransa) küresel askeri harcamaların yüzde 60'ını oluşturmaktadır.
- 29 NATO üyesi ülkenin 2018 yılı askeri harcaması 963 milyar dolarla dünya askeri harcamasının yüzde 53'ünü oluşturmaktadır.
- ABD'nin askeri harcaması 2017 yılına nazaran yüzde 4,6 oranında artarak (2010 yılından bu yana ilk kez) 2018 yılında 649 milyar dolar olmuştur. Dünyanın en fazla askeri harcama yapan ülkesi olan ABD, yaklaşık olarak kendisinden sonra en fazla harcama yapan sekiz ülkenin toplamı kadar askeri harcama yapmıştır.
- 2018 yılı dünya askeri harcaması, küresel GSYİH'nin yüzde 2,1'ini oluşturmaktadır. Bu ise kişi başına 239 dolar askeri harcama yapıldığı anlamına gelmektedir.
- Dünyanın en büyük ikinci harcaması olan Çin, askeri harcamasını 2018 yılında yüzde 5,0 oranında artırarak 250 milyar dolara çıkarmıştır.
- 2017 yılına göre askeri harcamaları yüzde 3,5 oranında azalan Rusya, 2018 yılında 61,4 milyar dolar harcama yapmıştır. Uzun süredir dünya askeri harcamalarında ilk beşte yer alan Rusya, 2006 yılından bu yana ilk kez ilk beşteki yerini kaybederek, dördüncü sıradan altıncı sıraya gerilemiştir.
- Güney Amerika'daki askeri harcamalar 2018 yılında yüzde 3,1 oranında artmıştır.
- Afrika'daki askeri harcamalar 2018 yılında yüzde 8,4 oranında azalmıştır.

- Orta Doğu'daki devletlerin verilerine ulaşabilen askeri harcamaları 2018 yılında yüzde 1,9 azalmıştır.
- 2018 yılı askeri harcamalarında en büyük artış 27,8 milyar dolarla ABD iken en büyük düşüş 4,6 milyar dolarla Suudi Arabistan olmuştur.
- 2018 yılında da 2017'de olduğu gibi 15'inci en büyük askeri harcama yapan ülke olan Türkiye, askeri harcamalarını 2017 yılına nazaran yüzde 24 artırarak 19,0 milyar dolara yükseltmiştir. Türkiye 19 milyar dolarlık harcamasıyla en fazla savunma harcaması yapan ilk 15 ülke arasında bir önceki yıla nazaran en fazla artış gösteren ülke olmuştur.
- 2018 yılında dünyadaki en yüksek askeri yükü taşıyan on ülkeden altısı (GSYİH oranlarına göre) Orta Doğu'da bulunmaktadır. Bu ülkelerden, Suudi Arabistan (GSYİH'nın yüzde 8,8'i), Umman (yüzde 8,2'si), Kuveyt (yüzde 5,1'i), Lübnan (yüzde 5,0'ı), Ürdün (yüzde 4,7'si) ve İsrail (yüzde 4,3)'ünü savunma harcamalarına ayırmıştır.

2.2. BÖLGESEL SAVUNMA HARCAMALARI

Savunma hizmetleri, ülkelerin varlığını devam ettirebilmesi, birliğini ve gücünü koruyabilmesi açısından vazgeçilmez bir unsurdur. Ülkeler, çevresinde ve dünyada yaşanan gelişmelere ve değişimlere paralel olarak güvenlik ve savunma ihtiyaçlarını devamlı gözden geçirmek zorundadırlar. Dünya haritasında sorunlu bölgeler incelediğinde, bölgesel ve/veya küresel sorunların büyüklüğünün o bölgedeki ülkelerin savunma ve güvenlik harcamalarını doğrudan etkilediği görülecektir.

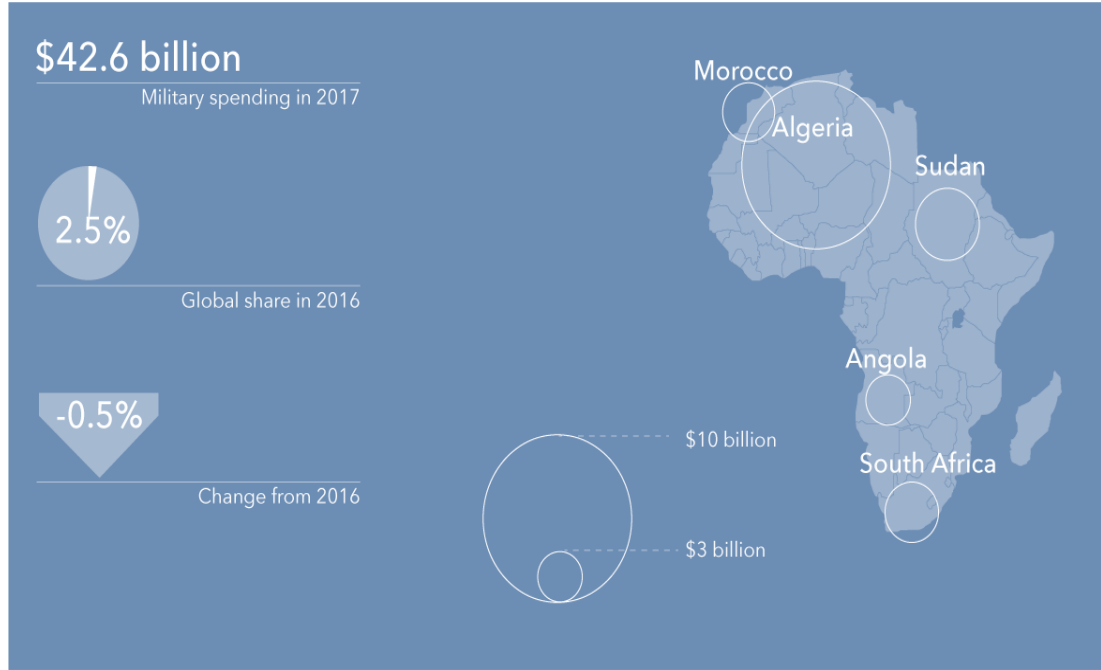
Dünyada savunma harcamaları ile ilgili en kapsamlı ve güncel verilere ulaşılabilen SIPRI tarafından yapılan sınıflandırmaya göre dünya savunma harcamalarını 5 bölgeye ayırarak incelenecektir. Bu bölgeler; Afrika, Amerika, Asya ve Okyanusya, Avrupa ve Orta Doğu olarak ele alınacaktır.

2.2.1. Afrika

Afrika kıtasının savunma harcamalarında Şekil 2'de görüldüğü gibi 2017 yılında yüzde 0,5 oranında bir düşüş meydana gelmiştir. Afrika'da harcamalar 2017 yılında toplam 42,6 milyar dolar olmuştur. Afrika savunma harcamaları 2014'ten bu

yana devamlı olarak düşmektedir. Son yıllarda devam eden düşüşe rağmen Afrika kıtasındaki harcamalarda 2008 yılına oranla yüzde 28 gibi bir artış görülmektedir (SIPRI Military Expenditure Database, 2017b).

Şekil 2: Afrika Kıtası Savunma Harcamaları

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database, 2017b.

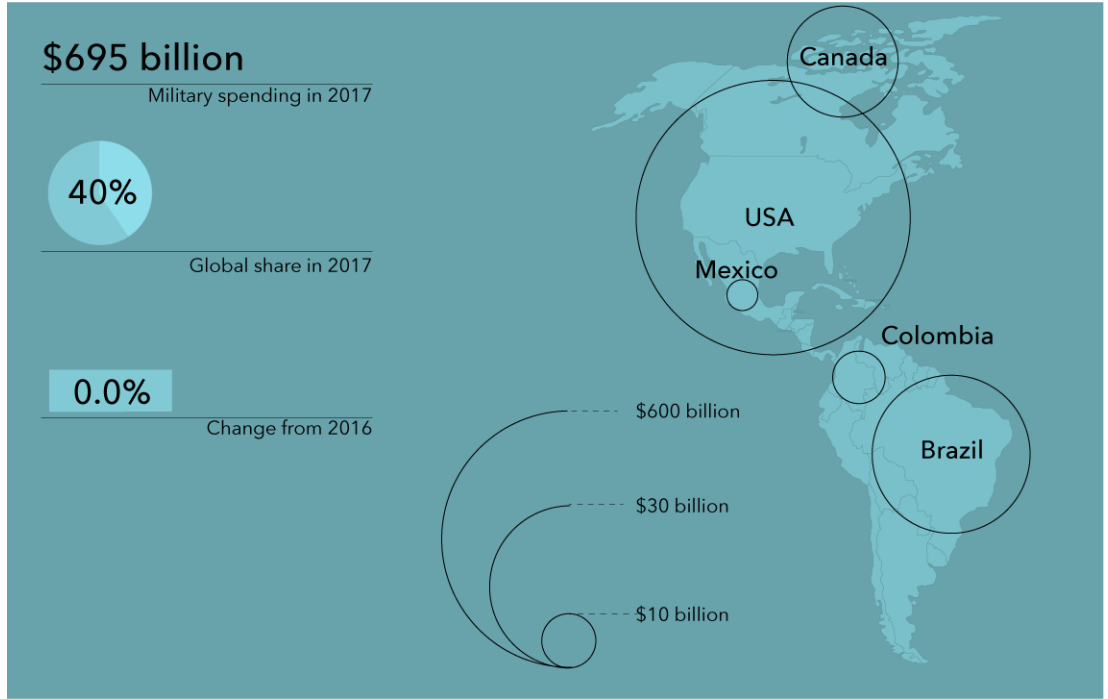
Afrika kıtasında savunma harcaması en yüksek ülke olan Cezayir 2003 yılından bu yana ilk defa 2017 yılında savunma harcamasını düşürmüştü, 2016'ya kıyasla yüzde 5,2 oranında daha az harcama yapmıştır. Bölgede en dikkat çeken artış yüzde 35 (4,4 milyar dolar) ile Sudan savunma harcamalarında olmuştur. Bu artışın en önemli nedeni ise ülkede devam eden isyanları önlemek amacıyla alınan askeri mal ve malzemedir (SIPRI Military Expenditure Database, 2017b).

Afrika kıtasıyla ilgili yapılan bir araştırmada savunma harcamaları ve sağlık harcamaları kıyaslanmıştır. Ciddi sağlık sorunlarının yaşandığı, birçok bölgesinde maalesef açlıkla mücadele edilen kıtada, GSYİH'nin yüzde 1,8'i savunma harcamalarına, yüzde 5,5'i sağlık harcamalarına ayrıldığı görülmektedir. Kıtanın sağlık harcamaları dünyada sağlık için ayrılan yüzde 9,9 GSYİH'nin neredeyse yarısı oranındadır. Bu ise askeri güvenlik için sosyal güvenlikden yani yaşam kalitesinden belirli oranda vazgeçildiğinde ne gibi sıkıntılar (salgın hastalıklar, açlık vb.) meydana geldiğini gözler önüne sermektedir (SIPRI Military Expenditure Database, 2017b).

2.2.2. Amerika

Amerika kıtasındaki askeri harcamalar Şekil 3’de görüldüğü gibi küresel askeri harcamaların yüzde 40’ını oluşturmaktadır. Kıtada 2017 yılında toplam 695 milyar dolar askeri harcama yapılmıştır. Kuzey Amerika’nın askeri harcaması tüm kıtanın yüzde 91’ini oluşturmaktadır (SIPRI Military Expenditure Database, 2017b).

Şekil 3: Amerika Kıtası Savunma Harcamaları

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database, 2017b.

2017 yılında bölgedeki askeri harcamalar 2016 yılı ile aynı seviyede gerçekleşmiştir. Ancak bölgenin askeri harcamaları 2008 yılına nazaran yüzde 11 azalmıştır.

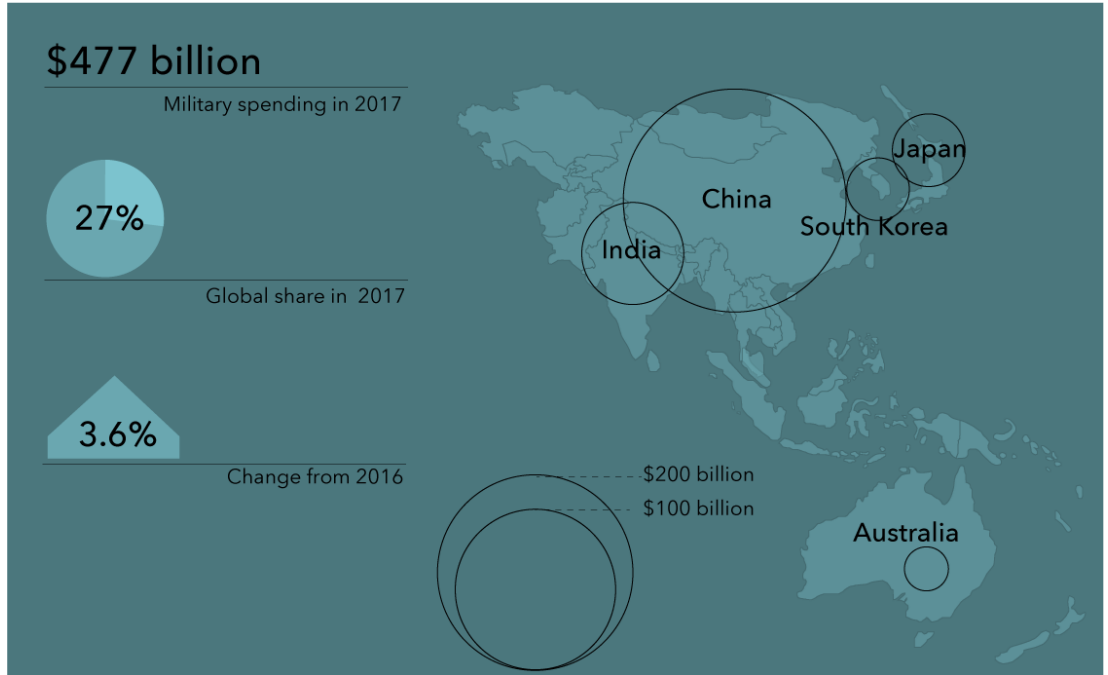
Güney Amerika’da Venezuela toplumsal karışıklıklar ve ekonomik krizin etkisiyle küçülen bütçesine rağmen, 2017 yılında bir önceki yıla kıyasla savunma bütçesinde yüzde 19’luk bir artış yapmıştır. Brezilya savunma harcamalarını yüzde 6,3, Arjantin ise yüzde 15 artırmıştır. Her iki ülkede de yaşanan ekonomik krizlere ve kaosa rağmen söz konusu artışlar yapılmıştır (SIPRI Military Expenditure Database, 2017b).

Kuzey Amerika’da ise 2008 ve 2017 yılları arasında yüzde 13 azalmıştır. Bölgede bulunan ABD dünya savunma harcamalarında açık ara birinci ülkedir.

2.2.3. Asya ve Okyanusya

Asya ve Okyanusya bölgesindeki harcamalar Şekil 4’de görüldüğü gibi 2017 yılında 2016 yılına nazaran yüzde 3,6 oranında bir artış ile 477 milyar dolar olmuştur. Asya ve Okyanusya 2017 yılında askeri harcamalar bakımından Amerika kıtasından sonra dünyada ikinci bölge olmuştur (SIPRI Military Expenditure Database, 2017b).

Şekil 4: Asya ve Okyanusya Savunma Harcamaları

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database, 2017b.

Bölgede yer alan ülkeler arasında, yıllardır süren çatışmalar nedeni ile savunma harcamaları artmaya devam etmektedir. Ayrıca gücü her geçen gün artan Çin sebebiyle bölgedeki diğer ülkeler de savunma harcamalarını artırma eğilimindedir. Türk Savunma ve Havacılık Sanayinin en iyi pazarları bu bölgededir (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği - TOBB, 2017:13).

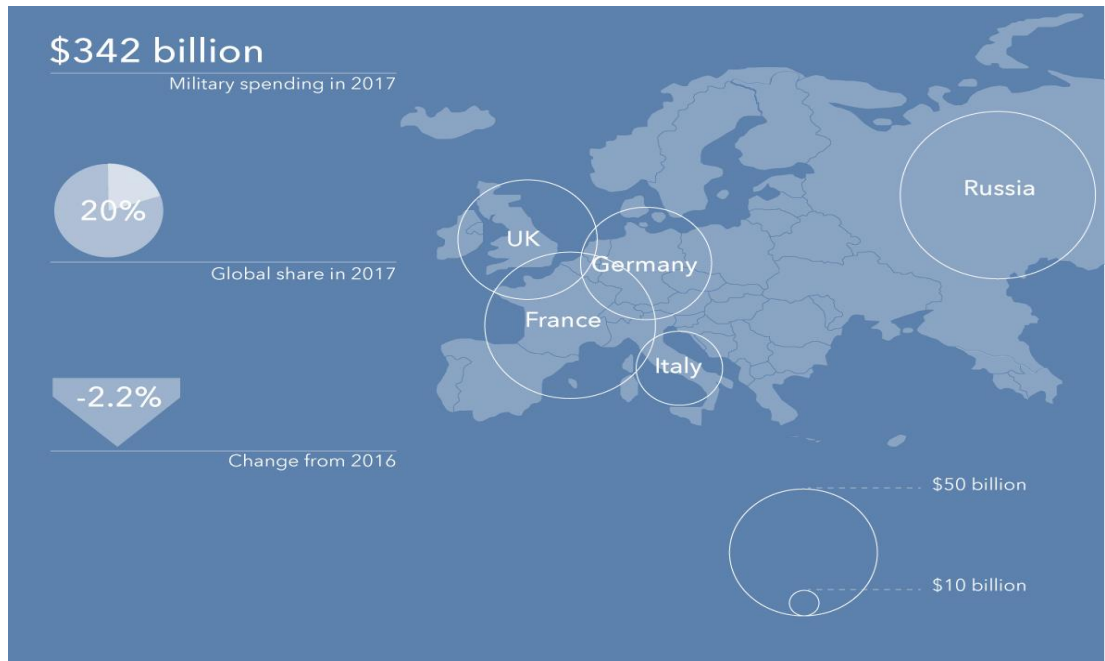
Asya ve Okyanusya’daki askeri harcamalar, 2008 yılında küresel askeri harcamaların yüzde 17’si iken 2017 yılında yüzde 27’sine yükselmiştir. Yani başka bir ifadeyle 2008 yılından 2017 yılına kadar olan sürede savunma harcamalarında yüzde 59 oranında bir artış gerçekleşmiştir (SIPRI Military Expenditure Database, 2017b).

Çin savunma harcamalarında 12 milyar dolar (yüzde 5,6) artış yaparak 228,23 milyar dolarla dünyada ikinci sırada yer almıştır. Çin'in savunma harcamaları, dünya savunma harcamalarının yüzde 13'üne tekabül etmektedir. Hindistan 2016 yılına nazaran yüzde 5,5'lik bir artışla, 63,9 milyar dolar savunma harcaması yaparak dünyada beşinci sırada yer almaktadır. Güney Kore 2016 yılına nazaran yüzde 1,7 artışla 39,2 milyar dolar harcamıştır. Asya ve Okyanusya'da göze çarpan en büyük artışın, 2008 yılına göre 2017 yılında yüzde 332 artışla Kamboçya, yüzde 123 ile Bangladeş, yüzde 122 ile Endonezya ve yüzde 110 ile Çin'de olduğu görülmüştür. Bölgede çatışma çıkma ihtimalinin her zaman yüksek olması ülkelerin harcamalarını bu doğrultuda yapmalarına neden olmaktadır. Bölgenin batısında bulunan Azerbaycan ve Ermenistan'ın savunma harcamaları, aralarında cereyan eden mevcut çatışmalara rağmen 2011 yılından bu yana ilk defa düşmüştür. Petrol fiyatlarındaki düşüşün etkisiyle Ermenistan yüzde 5,5, Azerbaycan ise yüzde 36 gibi büyük bir kesintiye gitmiştir (TOBB, 2017:13).

2.2.4. Avrupa

Avrupa kıtasındaki askeri harcamalar Şekil 5'de görüldüğü gibi 2017 yılında 2016 yılına nazaran yüzde 2,2 azalarak 342 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 5: Avrupa Kıtası Savunma Harcamaları

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database, 2017b.

Batı Avrupa Ülkelerinden dünya savunma harcamaları sıralamasında ilk 15 ülke içinde yer alan ülkelerin savunma harcamaları, küresel savunma harcamalarının yüzde 10'unu oluşturmaktadır. Çoğunluğu NATO üyesi olan Avrupa ülkeleri başlayan soğuk savaşı da göz önünde bulundurarak savunma harcamalarını artırma eğilimindedir. Küresel savunma harcamalarının yüzde 52'sini NATO üyesi ülkeler oluşturmaktadır. NATO üyesi 29 ülkenin savunma harcamaları toplamı 900 milyar dolar seviyesindedir (TOBB, 2017:12-13).

Rusya'nın savunma harcamalarında 1998'den bu yana ilk kez azalma kaydedilmiştir. 2016 yılına göre Rusya askeri harcamaları yüzde 20 oranında azalarak 66 milyar 300 milyon dolara inmiştir. Rusya ile ABD arasında yaşanan gergin ilişkilere rağmen bu düşüşün sebebinin, ülkenin 2014 yılından beri içinde bulunduğu ekonomik kriz ve düşük petrol fiyatları olduğu değerlendirilmektedir. Rusya bu düşüşe rağmen hala dünyada en fazla savunma harcaması yapan dördüncü ülkedir (SIPRI Military Expenditure Database, 2017b).

2.2.5. Orta Doğu

Orta Doğu'da yer alan bazı ülkelerin savunma harcamalarına ilişkin veri olmaması sebebiyle bölgenin net harcama oranı SIPRI tarafından tespit edilememiştir. Yapılan analiz ve tahminler neticesinde bölge savunma harcamalarında yüzde 6,2 oranında bir artış olmuştur. Suudi Arabistan 2016 yılına nazaran yüzde 9,2 artışla 69,4 milyar dolar savunma harcaması yaparak bölgede ilk sırada yer almaktadır. Aynı zamanda Rusya'yı geride bırakarak 2017 yılında dünya sıralamasında üçüncülüğe yükselmiştir (SIPRI Military Expenditure Database, 2017b).

Orta Doğu'da savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı yüzde 6'dır. Bu ise dünya ortalaması olan yüzde 2,2'nin yaklaşık üç katına tekabül etmektedir.

Orta Doğu'da İran yüzde 19, Irak yüzde 22 artışla Suudi Arabistan'ı takip etmektedirler. Bölgede devam eden hareketlilik ve sıcaklık, bölge ülkelerinin petrol fiyatlarındaki düşüşe rağmen savunma harcamalarını artırmalarının en önemli nedenidir. Bölgede yer alan ülkelerin büyük kısmının savunma harcamaları kesin olarak tespit edilemese de, bölgede bulunan 7 ülke savunma harcamaları yükü fazla olan ülkelerdir. Bu ülkeler, Umman (GSYİH'nin yüzde 12'si), Suudi Arabistan (GSYİH'nin yüzde 10'u), Kuveyt (GSYİH'nin yüzde 5,8'i), Ürdün (GSYİH'nin yüzde

4,8'i), İsrail (GSYİH'nin yüzde 4,7'si), Lübnan (GSYİH'nin yüzde 4,5'i) ve Bahreyn (GSYİH'nin yüzde 4,1'i)'dir (TOBB, 2017:14).

Bölgede savunma harcamalarına ilişkin verilerin dünya ile paylaşımı konusunda sorunlu ülkeler olsa da söz konusu verileri şeffaf bir şekilde dünya ile paylaşan birçok ülkede bulunmaktadır. Veri paylaşımı ve şeffaflık konusunda bölgede önde gelen ülkelerden tek NATO üyesi ülke olan Türkiye 2017 yılında 18 milyar 190 milyon dolar harcayarak dünyada en fazla harcama yapan 15'inci ülke olmuştur (SIPRI Military Expenditure Database, 2017b).

2.3. DÜNYA SİLAH EKONOMİSİ

Arap Baharının etkisinin devam ettiği Orta Doğu başta olmak üzere dünyanın bazı bölgelerinde yaşanan iç karışıklık ve terör olayları sebebiyle silah ticaretinde son yıllarda artış olduğu görülmektedir.

SIPRI 2017 Yılı Raporuna göre, 2013-2017 arasındaki beş yıllık sürede Orta Doğu ülkelerine yapılan silah satışında yüzde 86 oranında artış meydana gelmiştir. Diğer bir ifade ile dünya silah ticaretinin yüzde 29'u bu bölgeye yapılmaktadır. Bu ise; bölgede 2010 yılında başlayan ve halen devam eden iç karışıklıkların neden bitmediği sorusunun belki de en önemli cevaplarından bir tanesi olmaktadır.

2002 ile 2017 yılları arasında dünyada yapılan silah, askeri araç, malzeme ve teçhizat satışının toplamı 5,66 trilyon dolar olmuştur. Tablo 5'de görüldüğü gibi 2017 yılında bu malların satış miktarı 2002 yılına göre yüzde 98 oranında artış göstermiş bulunuyor. Bununla birlikte son yıllarda, özellikle de küresel krizin başladığı 2008 yılını izleyen yıllardan itibaren, silah, askeri araç, malzeme ve teçhizat satışları kısmen azalsa da 2016 yılından itibaren tekrar artmaya başlamıştır (SIPRI Arms Industry Database, 2017).

Tablo 5: Dünyada 2002 – 2017 Yılları Arasında Silah ve Askeri Malzeme Satışlarının Seyri

Yıllar	Silah Satışı (Milyar Dolar)	Değişim (%)
2002	201	
2003	239	18,9
2004	277	16,0
2005	293	5,7
2006	316	7,7
2007	349	10,6
2008	392	12,3
2009	405	3,1
2010	420	3,9
2011	419	-0,2
2012	404	-3,8
2013	406	0,6
2014	396	-2,4
2015	372	-5,9
2016	376	1,0
2017	398	5,9
2002 - 2017	5.663	98,0

Kaynak: SIPRI Arms Industry Database, 2017.

Küresel silah, askeri malzeme ve teçhizat satışlarında en fazla satış yapan 20 şirketin 14'ünü ABD şirketleri oluşturmaktadır. İlk 5 firma arasında ise 4 ABD ve 1 İngiliz şirketi olduğu görülmektedir. Tablo 6'dan da anlaşılacağı üzere dünya silah ticaretinden en büyük payı ABD şirketleri almaktadır (SIPRI, 2017'den aktaran Eğilmez, 2018).

Tablo 6: 2016 Yılında Dünyada En Çok Silah ve Askeri Malzeme Satışı Yapan Şirketler (Milyon Dolar)

Sıra	Şirket	Ülke	Silah Satışı	Kâr	İstihdam
1	Lockheed Martin Corp.	ABD	40.630	5.302	97.000
2	Boeing	ABD	29.510	4.895	150.500
3	Raytheon	ABD	22.910	2.174	63.000
4	BAE Systems	İngiltere	22.790	2.351	83.000
5	Northrop Grumman Corp.	ABD	21.400	2.200	67.000
6	General Dynamics Corp.	ABD	19.230	2.955	98.800
7	Airbus Group	Avrupa	12.520	1.101	133.780
8	BAE Systems Inc. (BAE Systems UK)	ABD	9.300	--	29.500
9	L-3 Communications	ABD	8.890	647	38.000
10	Leonardo	İtalya	8.500	561	45.630
11	Thales	Fransa	8.170	1.073	64.100
12	United Technologies Corp.	ABD	6.870	5.436	--
13	Huntington Ingalls Industries	ABD	6.720	573	37.000
14	United Aircraft Corp.	Rusya	5.160	-67	--
15	Bechtel Corp.	ABD	4.920	--	53.000
16	Textron	ABD	4.760	843	36.000
17	Pratt & Whitney (Un. Tech. Corp. USA)	ABD	4.530	--	35.100
18	Rolls-Royce	İngiltere	4.450	--	49.900
19	Leidos	ABD	4.300	246	32.000
20	Harris Corp.	ABD	4.200	553	17.000

Kaynak: SIPRI, 2017'den aktaran Eğilmez, 2018.

SIPRI'nın 2018 yılı silah ticareti verileri de dikkate alınarak güncel hali dünya ile paylaşılan verilerine göre (SIPRI, 2019b):

- 2014-2018 yılları arasındaki uluslararası silah ticaretinin hacmi, 2019 yılında yayınlanan silah transferlerine ilişkin yeni verilere göre, 2004-2008 yıllarına göre yüzde 7,8, 2009-2013 yıllarına göre yüzde 7 oranında artmıştır.
- 2014-2018 yılları arasında en büyük ihracatçı konumundaki ülkeler sırasıyla, ABD, Rusya, Fransa, Almanya ve Çin'dir. Bu 5 ülke, 2014-2018 döneminde dünya silah ihracat hacminin yüzde 75'ini oluşturmaktadırlar. Dünyada silah satışının, 2009-2013 ve 2014-2018 arasında yükseldiği tek bölge Orta Doğu olmuştur. Diğer tüm bölgelere düşüş yaşanmıştır.
- ABD'nin silah ihracatı, 2009-2013 ve 2014-2018 arasında yüzde 29 artarken, ABD'nin toplam küresel ihracattaki payı yüzde 30'dan yüzde 36'ya yükselmiştir. 2014-2018 yılları arasında ABD silah ihracatının yarısından fazlası (yüzde 52) Orta Doğu'ya yapılmıştır.
- Rusya'nın silah ihracatı, özellikle Hindistan ve Venezüella'nın silah ithalatındaki düşüş nedeniyle 2009-2013 ve 2014-2018 yılları arasında yüzde 17 oranında azaltmıştır. 2009-2013 ve 2014-2018 yılları arasında Fransa silah ihracatını yüzde 43, Almanya ise yüzde 13 oranında artırmıştır. Avrupa Birliği üye ülkelerinin toplam silah ihracatı, 2014-2018 döneminde küresel silah ihracatının yüzde 27'sini oluşturmaktadır.
- Avrupa ve Kuzey Amerika dışında az sayıda büyük silah ihracatçısı ülke bulunmaktadır. Çin, 2014-2018 arasında en büyük beşinci silah ihracatçısı olmuştur. Çin'in silah ihracatı 2004-2008 ve 2009-2013 arasında yüzde 195 oranında artarken, 2009-2013 ve 2014-2018 arasında yüzde 2,7 oranında artmıştır. 2009-2013 ve 2014-2018 arasında Türkiye'nin silah ihracatı yüzde 170, Güney Kore'nin yüzde 94 ve İsrail'in yüzde 60 oranında artmıştır.
- Orta Doğu'daki devletlerin silah ithalatı 2009-2013 ve 2014-2018 arasında yüzde 87 artarak, 2014-18 yıllarında küresel silah ithalatının yüzde 35'ini oluşturmuştur. Suudi Arabistan, 2014-2018 döneminde, 2009-2013'e göre yüzde 192 artışla dünyanın en büyük silah ithalatçısı olmuştur.

2.4. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI VE SAVUNMA SANAYİ

Bir devletin savunma harcamalarındaki artış hakkında iki temel varsayım bulunmaktadır. Bunlardan ilki, askeri harcamaları devamlı olarak artan bir devletin, ciddi bir tehditle karşı karşıya olduğu varsayımdır. Bu artışın sebepleri; komşu devletler, içinde bulunulan bölge ya da uluslararası ortam kaynaklı olabilir. Diğer neden ise, iktidarın benimsediği dış politika anlayışının silahlanmaya öncelik veriyor olmasıdır. Türkiye için ilk varsayımın daha geçerli olduğu söylenebilir (Koçer, 2002:125).

Türkiye jeopolitik, coğrafi ve jeostratejik durumu gereği, bölgesel ve uluslararası krizler, simetrik-asimetrik terör ve soğuk savaşların ortasında yer alan bir ülke olarak, milli menfaatleri doğrultusunda savunmasını güçlendirmek durumundadır.

Orta Doğu'nun en önemli ülkelerinden olan Türkiye, iç karışıklıkların ve terör olaylarının yoğun olarak yaşandığı bir bölgede bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de savunma harcamaları her zaman önemini korumuştur, Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler doğrultusunda korumaya devam etmesi de muhtemeldir.

Özellikle son yıllarda Orta Doğu'da yaşanan gelişmelere paralel olarak güney sınırimızda komşu olduğumuz ülkelerde yaşanan iç karışıklık ve savaşlar ve bu durumdan faydalanmak isteyen terör örgütleri sebebiyle ülkemizin güvenlik politikasında, yaşanan gelişmeler doğrultusunda değişiklikler olmaktadır. Bu değişiklikler ise savunma hizmetine ilişkin ihtiyaçların sürekli olarak güncellenmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'de savunma harcamaları 2000 yılına kadar yükselen bir seyir izlemiştir. 2000 yılından itibaren savunma harcamalarının azalmasında, 2000 ve 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz ve ülkenin 2001 yılında yüzde -9.4 büyümesi etkili olmuştur. Bu dönemde savunma harcamalarının GSMH içindeki payı artmasına rağmen büyüklük olarak önceki yıllara nazaran azalma olmuştur. 2005 yılından sonra Irak'ın kuzeyine yapılan operasyonlar ve yeniden şekillenen Irak'ta etkin yer edinmek istemesi nedeniyle savunma harcamalarında bir artış yaşandığı söylenebilir (Aksoğan, Örnek ve Taş, 2013:668).

Türkiye'nin savunmaya harcadığı miktarlar artmakla birlikte bunların GSYİH içindeki payı zaman içinde gerilediği Tablo 7'de net bir biçimde görülmektedir. 1990-2000 yılları arasında savunma harcamalarının GSYİH içindeki oranı ortalama

yüzde 4 olan Türkiye, 2000-2004 yılları arasında ortalamasını yüzde 3,6 seviyelerine indirmiştir. Savunma harcamasının GSYİH içindeki oranı, 2003 sonrası dönemde yüzde 2 seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2014-2015 yıllarında bu oran sırasıyla yüzde 1,9 ve yüzde 1,8 seviyelerine kadar düşmüştür (SIPRI Military Expenditure Database, 2017a).

Türkiye, 2000 yılından 2017 yılına kadar savunmaya toplam 263,26 milyar dolar harcamıştır. Bu uzun dönemde Türkiye'nin toplam GSYİH'si yaklaşık 11,26 trilyon dolar olduğuna göre bu dönemde savunmaya harcanan paraların GSYİH'ye oranı ortalama olarak yüzde 2,3 olmuştur.

Türkiye'nin savunma harcamalarında 2000 yılından sonra düzenli olarak düşüş yaşanmıştır. Ancak, bu düşüş rakamsal olarak değil, GSYİH'ye oranlandığında görülmektedir. Kamu bütçesinden savunmaya ayrılan rakamların birkaç yıl hariç düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu bağlamda, ekonomik büyüme hızlanması ve GSYİH hesaplama yönteminin değişmesi, mutlak rakamlardaki artışa rağmen savunma harcamalarının oransal olarak düşmesinin en önemli nedenlerinden birisidir (Üçler, 2017:162-163). Diğer taraftan, gayrisafi yurtiçi hâsıla içinde savunma harcamalarının sahip olduğu yere bakıldığında gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülkelerin bir kısmına göre rakamların hâlâ yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin; İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya ve Kanada gibi ülkelerin savunma harcamaları, GSYİH açısından bakıldığında Türkiye'den önemli ölçüde düşüktür. Buna karşılık, ABD, Rusya, Güney Kore, Suudi Arabistan yine GSYİH açısından bakıldığında, Türkiye'den daha fazla harcama gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin savunma harcamalarının GSYİH içindeki oranları NATO üyesi ülkelerin ortalaması ile uyumludur (SIPRI Military Expenditure Database, 2017a).

Tablo 7: Türkiye'nin Savunma Harcamaları ve GSYİH İçindeki Oranı (Milyon Dolar)

Yıl	Savunma Harcamaları	GSYİH	GSYİH'de Pay (%)
2000	9.993,7	265.000	3,7
2001	7.216,1	197.000	3,6
2002	9.050,4	238.000	3,8
2003	10.277,9	312.000	3,3
2004	10.920,8	404.000	2,7
2005	12.081,2	499.000	2,4
2006	13.363,3	548.000	2,4
2007	15.319,2	677.000	2,3
2008	17.127,3	663.000	2,2
2009	16.352,3	645.000	2,5
2010	17.939,4	748.000	2,3
2011	17.304,9	730.000	2,1
2012	17.958,2	877.000	2,1
2013	18.662,6	951.000	2,0
2014	17.772,2	934.000	1,9
2015	15.880,9	855.000	1,8
2016	17.854,0	863.000	2,1
2017	18.189,8	851.000	2,2
	263.264,20	11.257.000,0	2,3

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database, 2017a.

Türkiye’de savunma hizmetlerine Merkezi Yönetim Bütçesi’nde de önemli miktarda bir pay ayrılmaktadır. Türkiye’nin toplam savunma harcamalarını ayrıntılı ve uluslararası ölçütlere dayalı olarak açıklayan SIPRI verilerine benzer bir durum Merkezi Yönetim Bütçesinde de görülmektedir. Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BÜMKO) verilerine göre hazırlanan Tablo 8 incelendiğinde, 2006-2017 yılları arasında savunma harcamalarında rakamsal olarak her yıl artış olduğu görülmektedir. Ancak, savunma harcamalarının GSYİH içindeki oranları ve bütçe içindeki payına baktığımızda ise rakamsal artışın tersine düzenli olarak azalma eğiliminde olduğu net bir biçimde görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi ekonominin büyümesi ve GSYİH hesaplama yönteminin değişmesi, mutlak

rakamlardaki artışa rağmen savunma harcamalarının oransal olarak düşmesinin en önemli nedenlerinden birisidir.

Tablo 8: Savunma Harcamalarının Merkezi Bütçe İçindeki Payı (2006-2017)

Yıl	Harcama Miktarı (Bin TL)	GSYH %	Bütçe Payı %	Artış Oranı %
2006	11.587.933	1,5	6,5	
2007	11.833.996	1,3	5,8	2,1
2008	12.839.138	1,3	5,7	8,5
2009	14.567.365	1,5	5,4	13,5
2010	14.952.256	1,3	5,1	2,6
2011	16.196.845	1,2	5,1	8,3
2012	18.446.646	1,2	5,1	13,9
2013	19.784.158	1,1	4,8	7,3
2014	21.255.644	1,0	4,7	7,4
2015	22.874.677	1,0	4,5	7,6
2016	26.550.460	1,0	4,5	16,1
2017	30.784.762	1,0	4,5	15,9

Kaynak: BÜMKO, 2019.

Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ile savunma hizmetlerine ayrılan payın en büyük kısmını Milli Savunma Bakanlığı (MSB) Bütçesi oluşturmaktadır. MSB 2017 Faaliyet Raporuna göre; kendisine 2017 yılında tahsis edilen 41.404.851.118 Türk Lirası ödeneğin 30.270.494.963 Türk lirasını kullanılmıştır.

MSB 2017 bütçesinin dağılımını Tablo 9 verileri doğrultusunda incelendiğinde; 2017 yılında harcamaların 2013 yılına nazaran yüzde 52,3 oranında artış gösterdiği görülecektir. Harcamaların Ekonomik Kod I'inci Düzeydeki dağılımına bakıldığında 2013 yılına göre 2017 yılında; Personel Gideri Harcamaları yüzde 55,1 oranında, Sosyal Güvenlik Kurumlarına (SGK) Devlet Primi Gideri Harcamaları yüzde 49,1 oranında, Mal ve Hizmet Alım Gideri Harcamaları yüzde

47,9, oranında, Cari Transfer Harcamaları yüzde 112,5 oranında, Sermaye Gideri Harcamaları yüzde 119,3 oranında ve Sermaye Transferi Harcamaları yüzde 76,5 oranında artış göstermiştir (MSB, 2017:40).

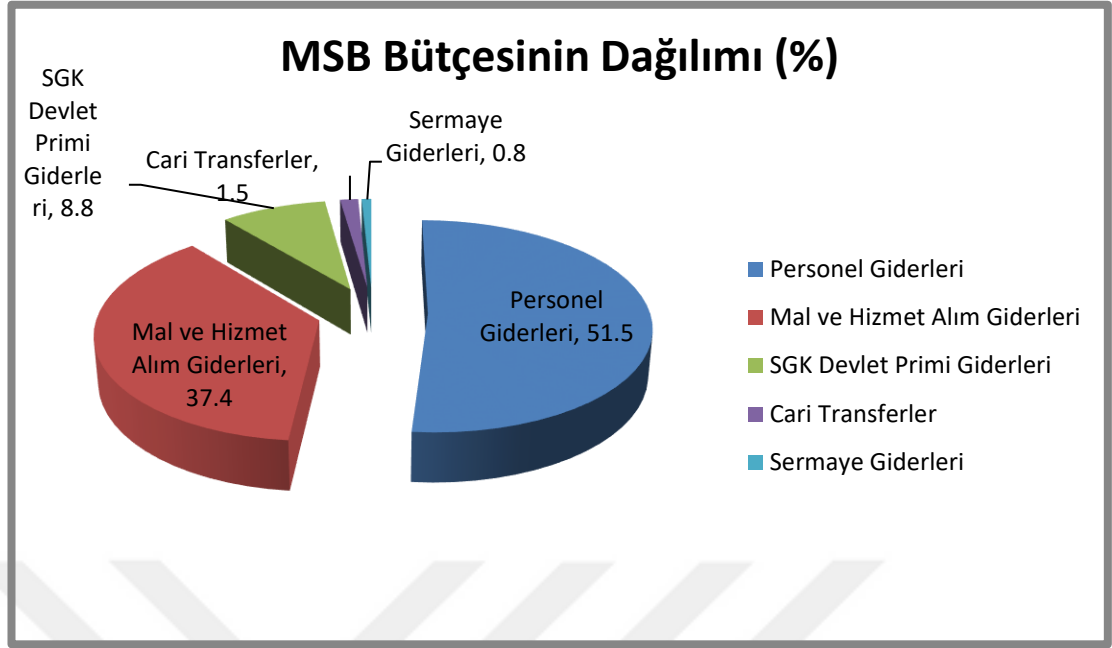
Tablo 9: MSB'nin 2013-2017 Dönemine Ait Harcama Bilgileri (Milyon TL)

Eko Kod	Ekonomik Kod Tanımı	2013	2014	2015	2016	2017
01	Personel Giderleri	9.218	10.280	11.470	13.798	14.296
02	SGK Devlet Primi Giderleri	1.672	1.897	2.073	2.323	2.493
03	Mal ve Hizmet Alım Giderleri	8.694	8.695	8.779	9.643	12.861
05	Cari Transferler	172	244	258	259	365
06	Sermaye Giderleri	113	140	142	254	248
07	Sermaye Transferi	4	10	2	4	8
TOPLAM		19.873	21.267	22.724	26.282	30.270

Kaynak: MSB, 2017:40.

MSB 2017 Yılı Faaliyet Raporuna göre oluşturulan Şekil 6 incelendiğinde başlangıç bütçesinin dağılımının; %51,5'i Personel Giderleri, %8,8'i Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri, %37,4'ü Mal ve Hizmet Alım Giderleri, %1,5'i Cari Transferler ve %0,8'i Sermaye Giderleri için tahsis edildiği görülecektir. Bu ise MSB'ye tahsis edilen ödeneğin SGK devlet primi giderleri de dahil edildiğinde yaklaşık olarak yüzde 60'ının personel maaş ve diğer özlük hakları için kullanıldığını göstermektedir.

Şekil 6: MSB 2017 Yılı Başlangıç Ödeneğinin Dağılımı (%)

Kaynak: MSB, 2017:41.

Türkiye’de 2000 sonrası dönemde savunma harcamalarının ekonomik analizinin yapıldığı bu çalışmanın analiz kısmında, savunma harcamalarının GSYİH ve beşeri sermaye yatırımları olarak ekonomik büyüme üzerinde büyük öneme sahip olan eğitim ve sağlık harcamaları ile kıyaslaması yapılacaktır. Yapılacak olan analizin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla bu bölümün devamında savunma bütçesi ile eğitim ve sağlık bütçelerinin Merkezi Yönetim Bütçesi içindeki payları incelenecektir.

Savunma, eğitim ve sağlık bütçelerinin 2006-2017 döneminde GSYİH içindeki paylarına bakıldığında (Tablo 10); savunma ve sağlık bütçelerinin birbirlerine çok yakın olduğu, eğitim bütçesinin ise 2010 yılına kadar savunma ve sağlık bütçelerinin yaklaşık olarak iki katı, 2010 sonrasında ise dört katına kadar çıktığı görülmektedir. 2013 yılından itibaren en düşük pay düzenli olarak savunma bütçesinde olmuştur.

Tablo 10: Savunma, Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Merkezi Bütçe GSYİH Payları (2006-2017)

Yıl	GSYH Payları %		
	Savunma	Eğitim	Sağlık
2006	1,5	2,8	1,2
2007	1,3	2,9	1,3
2008	1,3	3,1	1,3
2009	1,5	3,6	1,6
2010	1,3	3,6	1,4
2011	1,2	3,5	1,3
2012	1,2	3,6	1,0
2013	1,1	3,6	1,1
2014	1,0	3,7	1,1
2015	1,0	3,7	1,1
2016	1,0	4,0	1,1
2017	1,0	3,7	1,2

Kaynak: BÜMKO, 2019.

Savunma, eğitim ve sağlık bütçelerinin 2006-2017 döneminde Merkezi Yönetim Bütçesi içindeki paylarına bakıldığında (Tablo 11); savunma ve sağlık bütçelerinin birbirlerine çok yakın olduğu ve ortalama yüzde 5 seviyelerinde olduğu, savunma bütçesinin 2015 yılına kadar sağlık bütçesinden fazla olmasına rağmen 2015 yılından itibaren sağlık bütçesinin savunma bütçesini geçtiği görülmektedir. Eğitim bütçesi ise ortalama yüzde 15 oranla Merkezi Bütçeden en büyük payı almaktadır.

Tablo 11: Savunma, Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Merkezi Bütçe İçindeki Payları (2006-2017)

Yıl	Bütçe Payları %		
	Savunma	Eğitim	Sağlık
2006	6,5	12,5	5,2
2007	5,8	12,6	5,5
2008	5,7	13,4	5,7
2009	5,4	13,3	5,8
2010	5,1	14,1	5,5
2011	5,1	15,4	5,9
2012	5,1	15,7	4,3
2013	4,8	15,9	4,8
2014	4,7	16,9	4,8
2015	4,5	17,2	5,0
2016	4,5	17,8	4,9
2017	4,5	16,8	5,2

Kaynak: BÜMKO, 2019.

Savunma, eğitim ve sağlık bütçelerinin Merkezi Yönetim Bütçesi'nden aldıkları miktar 2006-2017 döneminde düzenli olarak artış göstermiştir (Tablo 12). Sadece sağlık bütçesi 2012 yılında yüzde 16,2 küçülmüştür. Ancak 2013 yılında yüzde 25,6 oranında artışla bu küçülme telafi edilmiştir. Söz konusu döneme bakıldığında eğitim ve sağlık bütçelerinin yıllık ortalama yüzde 15, savunma bütçesinin ise yüzde 10 seviyelerinde büyüdüğünü söyleyebiliriz. Bu ise 2000 sonrası dönemde savunma bütçesine ayrılan payın azalarak eğitim ve sağlık bütçelerine ayrılan payda artış olduğunu göstermektedir.

Tablo 12: Savunma, Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Yıllara Göre Artış Oranları (2006-2017)

Yıl	Artış Oranı %		
	Savunma	Eğitim	Sağlık
2006			
2007	2,1	15,8	21,6
2008	8,5	18,6	15,0
2009	13,5	17,3	20,9
2010	2,6	16,0	2,5
2011	8,3	17,1	15,7
2012	13,9	16,9	-16,2
2013	7,3	14,3	25,6
2014	7,4	16,7	9,8
2015	7,6	14,7	16,6
2016	16,1	20,0	13,8
2017	15,9	9,2	23,6

Kaynak: BÜMKO, 2019.

2.4.1. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Kaynakları

Türkiye’de savunma harcamaları kaynaklarının; bütçe ödenekleri (Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçeleri), Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF) , özel ödenekler (Türk Silahlı Kuvvetlerine özel Kanunlar ile sağlanan kaynaklar), devlet/firma (dış finansman) kredileri, Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) kaynakları, dış askeri kredi ve yardımlardan oluştuğu görülmektedir.

2.4.1.1. Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi

İlgili yıl Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ile MSB'ye ayrılan ödenekleri kapsamaktadır. Türkiye'de savunma harcamalarının en büyük kısmını oluşturan MSB bütçesi, bütçe içi savunma harcamalarının yaklaşık olarak yüzde 80'ine tekabül etmektedir.

MSB Faaliyet Raporunda yer alan verilere göre 2017 yılında; MSB'ye 41.404.851.118 Türk Lirası (TL) ödenek tahsis edilmiştir. MSB kendisine tahsis edilen ödeneğin 30.270.494.963 TL'si kullanılmıştır (Tablo 13).

Tablo 13: MSB'nin 2013-2017 Dönemine Ait Ödenek ve Harcama Bilgileri (TL)

	Başlangıç Ödeneği	Yılsonu Ödeneği	Gerçekleşme
2013	20.359.914.000	27.847.364.236	19.872.501.304
2014	21.815.196.000	29.875.103.671	21.267.128.453
2015	22.764.255.000	32.958.072.755	22.723.973.456
2016	26.451.504.000	38.337.055.206	26.281.760.996
2017	28.702.119.000	41.404.851.118	30.270.494.963

Kaynak: MSB, 2017:39.

Savunma harcamaları içinde en büyük kısmı oluşturan MSB Bütçesi, Analitik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehberin Ekonomik Kod I'inci düzeyi esas olarak incelediğinde bütçe dağılımının; Personel Harcamaları, Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri, Mal ve Hizmet Alımı Harcamaları, Cari Transfer Harcamaları, Sermaye Gideri ve Sermaye Transferi Harcamaları olmak üzere altı ana başlık altında toplandığı görülecektir.

2.4.1.2. Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi

İlgili yıl Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ile İçişleri Bakanlığı bünyesinde bütçeleri düzenlemektedir. Bu birimlerin bütçeleri, İçişleri Bakanlığı Bütçesi bünyesinde yer almakla birlikte Bakanlık bütçesinden ayrı olarak düzenlenmektedir (2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu, Madde 14).

İç güvenlik birimlerinden Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi, bütçe içi savunma harcamalarının yaklaşık yüzde 20'sini oluşturmaktadır.

2.4.1.3. Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)

3238 sayılı Savunma Sanayii ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun'un amacı; "Modern savunma sanayinin geliştirilmesi ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonunun sağlanmasıdır." 3238 sayılı Kanun'un amacının gerçekleştirilebilmesi için T.C. Merkez Bankası nezdinde Müsteşarlık emrinde SSDF kurulmuştur. 3238 sayılı Kanun ile fonun gelir kaynakları:

- "Her yıl bütçeye bu maksatla konulacak ödenek,
- Türk Silahlı Kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla kurulmuş bulunan vakıflardan fona yapılacak transferler,
- 25/8/1971 tarihli ve 1473 sayılı Kanuna göre ayrılan payın tamamı,
- Kanunla (vergi kanunları hariç) kurulan fonlardan Cumhurbaşkanınca belirlenecek miktarda yapılacak aktarmalar,
- MSB bütçesinden modern silah, araç ve gereçler için ayrılan ödenek,
- 12/3/1982 gün ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanununun 19'uncu maddesine göre oynatılmasına izin verilen talih oyunlarının işletildiği yerlerden elde edilecek gayrisafi hasıllardan Bakanlar Kurulunca tespit edilecek azami % 50 oranında alınacak ve Bakanlar Kurulunca Toplu Konut Fonu ile Savunma Sanayii Destekleme Fonuna dağıtımı yapılacak miktar (Şu kadar ki, bu suretle fona ödenecek meblağ gelir ve kurumlar vergisinin matrahının tespitinde gider olarak nazara alınır.),
- Fonun mal varlığından elde edilecek gelirler,
- 1111 sayılı Askerlik Kanununun 10'uncu maddesi gereğince bedelli askerlikten elde edilecek gelirler,

- Bağış ve yardımlar olarak belirlenmiştir.”

2.4.1.4. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)

17 Haziran 1987 tarihinde kabul edilen 3388 sayılı Kanun ile kurulan TSKGV'nin amacı; “Milli harp sanayimizin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silah, araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmak” olarak belirlenmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, iştirakleri olan ve ortaklıkta bulunduğu, ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN, ASPİLSAN, TEI, Mercedes Benz Türk A.Ş., NETAŞ A.Ş., vb. birçok önemli kuruluş ile Türk Savunma Sanayine önemli derecede katkıda bulunmaktadır.

2.4.2. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Planlanması

Türkiye’de savunma harcamalarının ve harcamalara ilişkin kaynakların belirlenmesi, Planlama, Programlama, Bütçeleme ve Uygulama Sistemi (PPBUS) çerçevesinde yapılmaktadır.

PPBUS süreci; TSK'nın kısa, orta ve uzun vadeli kuvvet yapılarının oluşturulmasını, harbe hazırlık durumunun korunmasını ve modernizasyonu sağlamak amacıyla, tahsis edilen kaynakların uygun ve akılcı yöntemlerle kullanılmasını sağlayan Savunma Planlama sistemidir.

PPBUS iki yönlü bir faaliyettir. Bunlar:

- Askeri gücü, bugün muhabere edecek şekilde harbe hazır bulundurmak ve idamesini sağlamak,
- Askeri gücü, gelecekte de caydırıcı bir güç olacak şekilde yapılandırmaktır.

PPBUS sürecinde modernizasyon planlaması; Stratejik Hedef Planı (SHP) için asgari yirmi yıllık, On Yıllık Temin/Tedarik Programı (OYTEP) için asgari on yıllık bir dönemi kapsamakta ve yapılan planlama üç yılda bir revize edilmektedir.

PPBUS beş dönemden oluşmaktadır:

(i) Harekât İhtiyaçlarını Belirleme: TSK'nın kısa, orta ve uzun vadeli ihtiyaçlarının belirlenmesi, değerlendirilmesi, önceliklendirilmesi ve harekât ihtiyaç planlarının hazırlanması faaliyetlerini içerir.

(ii) Planlama: Harekât ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak, ön yapılabilirlik etütlerinin yapılması, sistemin alternatifleri ve teknik özellikleri ile tedarik makamının belirlenmesi, kuvvet yapısı, sistem ve yetenek hedeflerinin ortaya konulması ve kuvvet yapısı ihtiyaçları ile yetenek ihtiyaçlarının (alt yapı ve işletme-bakım-idame ihtiyaçları dâhil) koordine edildiği SHP'nin hazırlanması faaliyetlerini içerir. Planlama dönemi, bir yıllık çalışma takvimini kapsar. TSK SHP'nin yayımlanması ile sona erer.

(iii) Programlama: SHP'de yer alan ihtiyaçların, öngörülen takvime uygun olarak analizlerinin yapılması, tedarik yöntemlerinin değerlendirilmesi ve proje modelinin belirlenmesi, maliyetlerin, miktarların ve proje takvimlerinin irdelenmesi, tedarik modelinin ve kaynak tahsislerinin netleştirilmesi ve SHP'de öngörülen, hedeflenen kuvvet yapılarının gerçekleştirilmesi maksadıyla, OYTEP'in hazırlanması ile ilgili faaliyetleri içerir. Programlama dönemi, bir yıllık çalışma takvimini kapsar. TSK OYTEP'in yayımlanması ile sona erer.

(iv) Bütçeleme: OYTEP esas alınarak, üç yıllık bütçe tekliflerinin hazırlanması, onaylanan bütçelerin uygulanmasının izlenmesi, rapor ve analiz edilmesi, değerlendirilmesi ve aksaklıkları önleyici tedbirlerin alınması faaliyetlerini içerir. Bütçeleme dönemi üç yıllık süreyi kapsar; ilk yıl uygulama yılı, müteakip iki yıl ise planlama yılıdır.

(v) Uygulama: PPBUS'un beşinci dönemi; ihtiyacı karşılamak maksadıyla planlama safhasında başlatılan projelerin yönetilmesi, takip ve kontrolü ile ilgili faaliyetleri içerir.

TSK'ya tahsisi muhtemel kaynakların değerlendirmesi yapılırken; genel ekonomik göstergeler, büyüme hızı, dış ticaret dengesi, fiyat ve maliyet artışları, dış yardım ve kredi imkânları, kalkınma planları, hükümet programı, yürürlükte bulunan programlar ve yükümlülükler gibi etkenler çerçevesinde, plan döneminde savunma harcamalarına ayrılacak kaynak boyutlarının ne olabileceği değerlendirilmektedir.

2.4.3. Türk Savunma Sanayi

2.4.3.1. Türk Savunma Sanayinin Gelişimi

Türk savunma sanayinin temeli Osmanlı Devleti'nin yükselme devrine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde üretim kapasitesi ve teknoloji düzeyi ile Avrupa ülkelerinin çok ilerisindedir. Ancak, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'daki teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmaya başlamış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında etkinliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde savunma sanayisinin başlangıcını oluşturabilecek niteliğe sahip birtakım yatırımlar yapılmıştır. Bu kapsamda, 1921 yılında Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nün kuruluşu başta olmak üzere, özellikle silah-mühimmat ve havacılık sektörlerinde önemli girişimlerde bulunulmuştur (Savunma Sanayii Başkanlığı-SSB, 2018).

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında ABD ve İngiltere tarafından sağlanan hibe ve yardımlar ile Türkiye'nin NATO'ya üye olduğu yıllarda, devletin öncülüğünde savunma sanayinin geliştirilmesi için yapılan çalışmaların bitme noktasına geldiği görülmüştür. Ayrıca TSK'nın ihtiyaçlarının çoğunlukla müttefik devletler aracılığıyla yapılan dış yardımlar ve kredili satışlar yoluyla karşılandığı görülmektedir (Özgen, 2016:193).

1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla başlayan süreçte ihtiyaç fazlası savunma teçhizatının müttefik ülkelere hibe edilmesi, savunma ürünlerinin yurt içinde üretimini engellemiş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, giderek artan dış yardımların da etkisiyle savunma sanayinin geliştirilmesi için sarf edilen çabalar yavaşlamıştır. TSK'nın yurt içi siparişlerinin azalmasına bağlı olarak askeri fabrikalar verimliliklerini yitirerek milli bütçe üzerinde yük oluşturmuştur. Tüm bu sebeplerle askeri fabrikalar, 1950 yılında kamu iktisadi devlet teşekkülü şeklinde kurulan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) Genel Müdürlüğü bünyesine alınmıştır (SSB, 2018).

Türkiye'nin en önemli silah ve askeri tedarik kaynağı ABD'nin, Truman Doktrini kapsamında imzalanan anlaşmada yer alan, askeri yardım kapsamında sağlanan malzemelerin amaçlarının dışında kullanılamayacağı yönündeki hüküm 17 yıl sonra Kıbrıs bunalımında Türkiye karşısına büyük bir engel olarak çıkmıştır. 1974 yılındaki Kıbrıs Harekâtında Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu nedeniyle, TSK'nın gücü son derece olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu kötü tecrübe, yerli

savunma sanayinin önemini bir kez daha ortaya koymuş ve 1950’lerde başlayan savunma sanayindeki gerileme son bulmuştur. Bu durum, Türkiye’de modern bir savunma sanayi altyapısının oluşturulmasına yönelik politikaların temelini teşkil etmiştir (SSB, 2018).

Milli savunma sanayinin gelişimini hızlandırmak, üretimde istikrar sağlamak ve sağlam bir temel oluşturma amacıyla; 1974 yılından sonra kurulan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarına yapılan bağışlar sayesinde eksikliği hissedilen havacılık ve askeri elektronik alanlarında yatırımlar yapılmıştır (Alınık, 1997:vi).

Türkiye, savunma sanayi faaliyetleri açısından her ne kadar sıkıntılı bir süreç yaşasa da, Brauer’in çalışmasına göre, 1975-1984 döneminde silah üretimi yapan 32 gelişmekte olan ülke arasında, sanayi çeşitliliği açısından 5. sırada bulunmakta ve üretim miktarı ile teknolojik düzeyi sınırlı da olsa devamlı silah üretebilen bir ülke olarak değerlendirilmektedir (Brauer, 1991:165-175).

Milli bir savunma sanayinin oluşturulması çabaları 1975 sonrası başlamıştır. Bu kapsamda 1985 yılında 3238 sayılı Kanun ile savunma sanayinin geliştirilmesi ve TSK’nın modernizasyonu amacıyla Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) kurulmuş, Başkanlık 1989 yılında Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) olarak yeniden yapılandırılmıştır. Müsteşarlık, 9 Temmuz 2018 tarihli, 703 sayılı “Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ile T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB) olarak yeniden yapılandırılmıştır. Kanun ile ilke olarak TSK’nın ihtiyaç duyduğu her türlü silah, araç ve gerecin mümkün ve ekonomik olduğu ölçüde Türkiye’de üretilmesi benimsenmiştir. 3238 sayılı Kanun, tamamıyla yeni bir savunma sanayi anlayışının yanı sıra, son derece esnek ve hızlı işleyen bir sistem getirmiştir (SSB, 2018).

Türkiye’de savunma sanayi faaliyetlerini düzenlemek üzere kurulan SSM’nin ilk yıllarından itibaren gerçekleştirdiği projeler ve uygulanan üretim modelleri sayesinde, kuruluşundan günümüze kadar geçen sürede önemli bir altyapı tesis edilmiş ve kayda değer sonuçları alınmaya başlanmıştır (Taner, 2006:49-52).

Özellikle, yapılan çalışmalar ve planlanan hedefler doğrultusunda, 2006 sonrası süreçte savunma sektöründe önemli mesafeler kat edilmiştir. 2002 yılında 1,3 milyar dolar olan savunma ve havacılık sektörü cirosu 2017 yılında 6,5 milyar

dolara, savunma ve havacılık ihracatı 247 milyon dolardan yaklaşık 2 milyar dolara ve Ar-Ge harcamaları 49 milyon dolardan 1,25 milyar dolara ulaşmıştır (SSB, 2018). Ayrıca, 2017 yılında dünyada savunma ve güvenlik alanında en büyük 100 savunma sanayi şirketi arasında dört Türk şirketi de yer edinmiştir. Bu firmalarımız; ASELSAN A.Ş., TAI A.Ş., ROKETSAN A.Ş. ve STM Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş.'dir (TOBB, 2017:20).

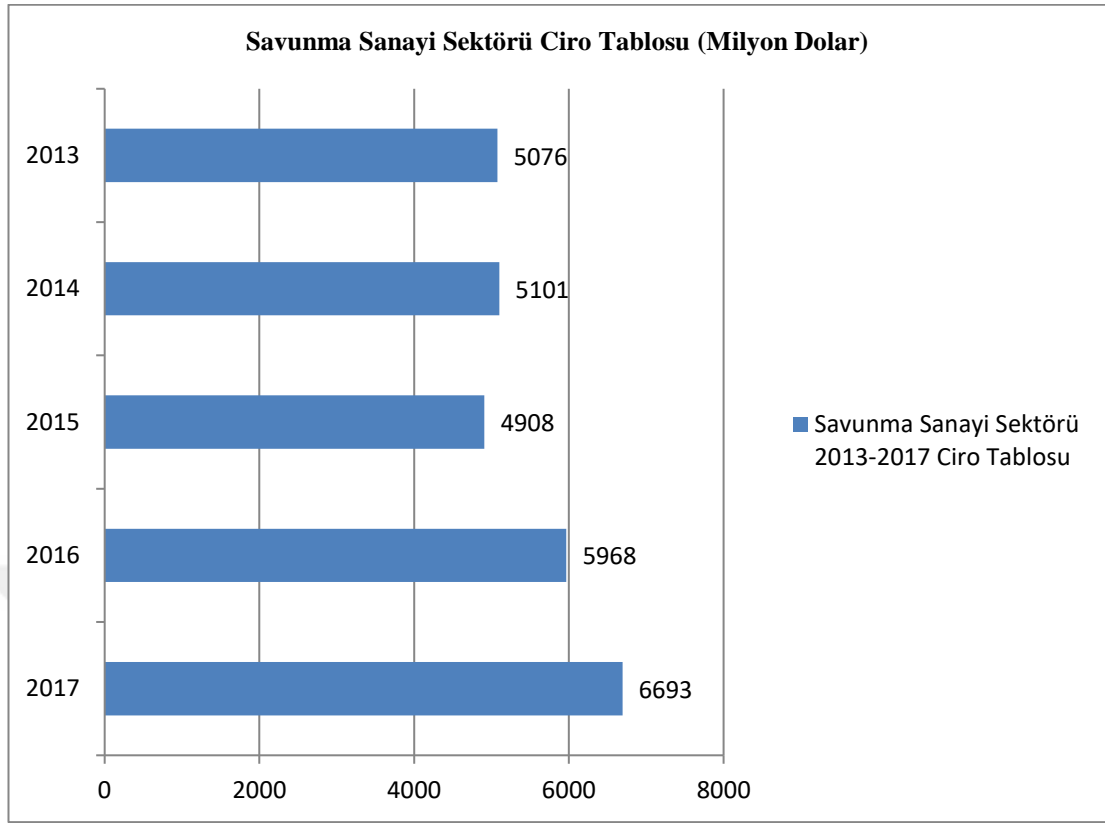
2.4.3.2. Türk Savunma Sanayinin Ekonomiye Etkileri

Türk Savunma Sanayi'nde özellikle son 10 yıl içinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 2006 sonrası dönemde sürekli gelişim gösteren, özgün teknoloji kazanımlarını ürüne dönüştürerek TSK'nın ihtiyaçlarının büyük kısmını yurt içinden sağlama gayreti içinde bulunan savunma sanayi sektörü, gelişimine uygun olarak yurt dışı pazarlarda da kendini göstermeye başlamış ve savunma sanayisinin öncü ülkeleriyle kıyasıya rekabet etmektedir (TOBB, 2017:1).

Türk Savunma Sanayine ilişkin veriler, Türk Savunma ve Havacılık Sanayinin gelişimine, güçlenmesine ve rekabet yeteneğine katkıda bulunmak amacıyla ve MSB'nin öneri ve desteğiyle kurulan, Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği'nden (SASAD) alınmıştır.

Türk Savunma Sanayinin 2013-2017 yıllarına ait ciro miktarları, SASAD 2017 Yılı Raporu'nda yer alan veriler doğrultusunda incelendiğinde (Şekil 7); sektörün toplam satış tutarı 2016'ya göre yüzde 12,15 artmıştır. Yurt Dışı Satış Gelirlerindeki gerileme göz önünde bulundurulduğunda iç pazarda büyümenin yaşandığını görülmektedir (SASAD, 2017:4).

Şekil 7: Savunma Sanayi Sektörü 2013-2017 Ciro Tablosu

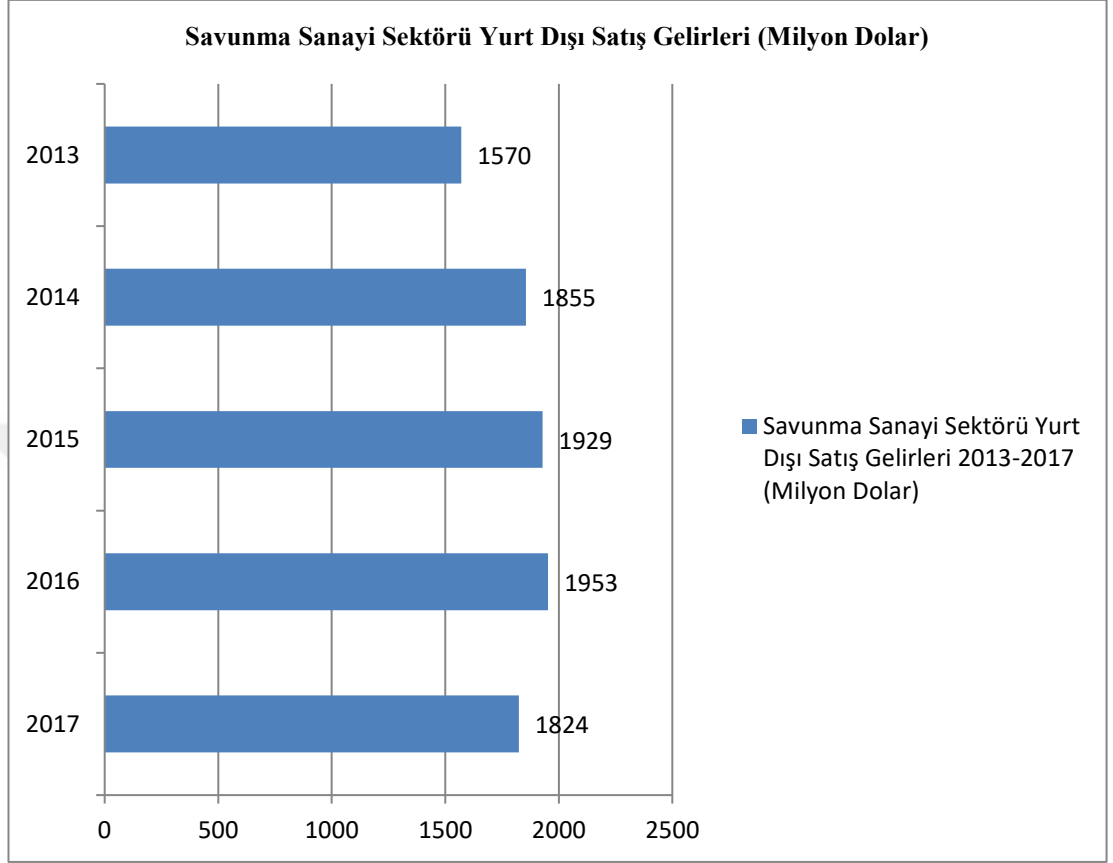
Kaynak: SASAD, 2017:4.

Savunma Sanayi Sektörünün 2017 yılı yurt dışı satış geliri toplamı 2016 yılına nazaran yüzde 6,6 oranında bir düşüş ile 1.824 milyon dolardır (Şekil 8). Yurt dışı satış gelirinin 1.739 milyon doları ihracat, 84 milyon doları ise döviz kazandırıcı hizmettir. Yurt dışı satışı bölgesel olarak incelediğimizde; Amerika'ya 2016 yılına nazaran yüzde 8,5 artışla 635 milyon dolar, Avrupa'ya yüzde 3,3 artışla 464 milyon dolar ve diğer bölgelere (Orta Doğu, Asya, Afrika ve Güney Amerika) yüzde 21,5 düşüşle 721 milyon dolar satış yapılmıştır (SASAD, 2017:5).

Günümüzde Türkiye teknoloji üreten ve ihraç eden ülke durumundadır. Bu bağlamda dost ve müttefik ülkelere yalnızca ürün değil, teknoloji ihracatı da yapmaktadır. İhracat yapılan ülkelerde yönetim, bakım ve onarımın yanı sıra mühendislik hizmetleri de vermektedir. “Bu hizmetleri karşılığındaki gelirler Döviz Kazandırıcı Hizmetler Geliri (DKHG) olarak yurt dışı satış gelirleri adı altında SASAD ihracat verilerine ve değerlendirmelerine dâhil edilmektedir. Ancak, resmi yazışmalarda Savunma ve Havacılık Sanayi İhracatçılar Birliği (SSİB) tarafından açıklanan ve gümrük beyannameleri göz önüne alınarak belirlenen ihracat rakamları

kullanılmaktadır. SSİB verilerinde DKHG rakamları yer almamaktadır” (TOBB, 2017:27).

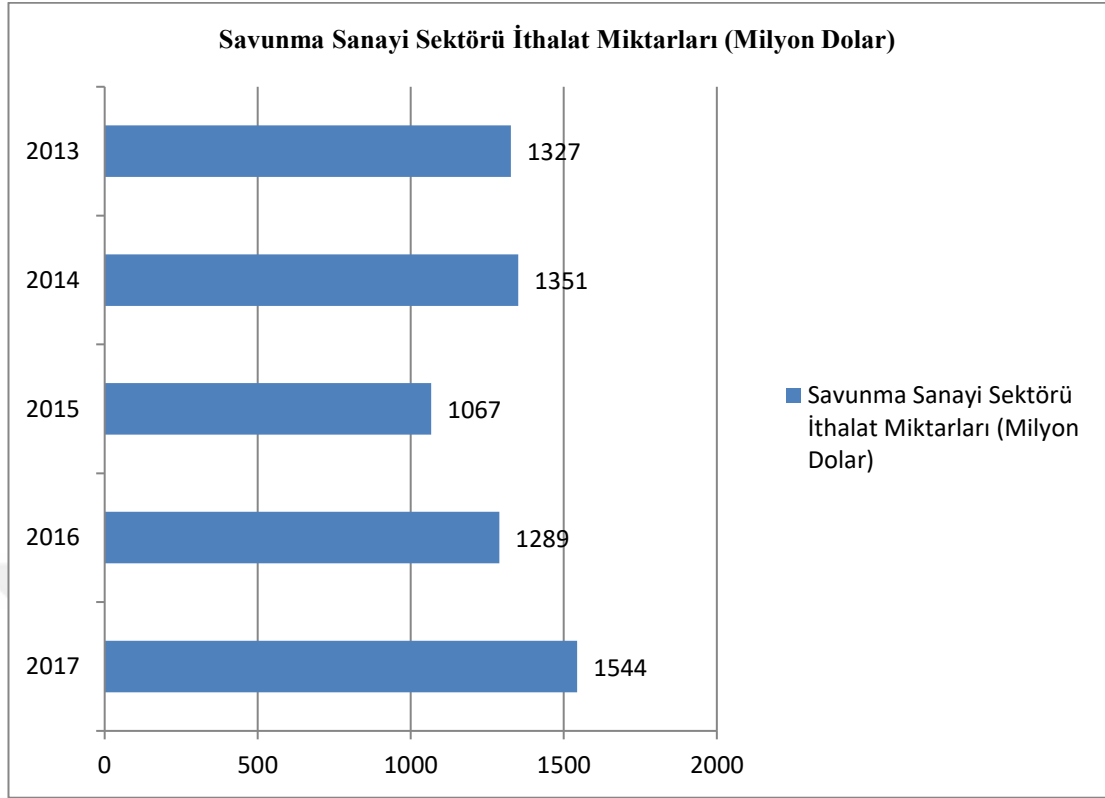
Şekil 8: Savunma Sanayi Sektörü Yurt Dışı Satış Gelirleri (2013-2017)

Kaynak: SASAD, 2017:7.

Savunma Sanayi Sektörünün 2017 yılı toplam ithalat miktarı, 2016 yılına göre yüzde 20 artarak 1.544 milyon dolar olmuştur (Şekil 9). İthalatın yüzde 50’si Avrupa ülkeleri, yüzde 35’i ABD ve yüzde 15’i de diğer ülkelere yapılmıştır.

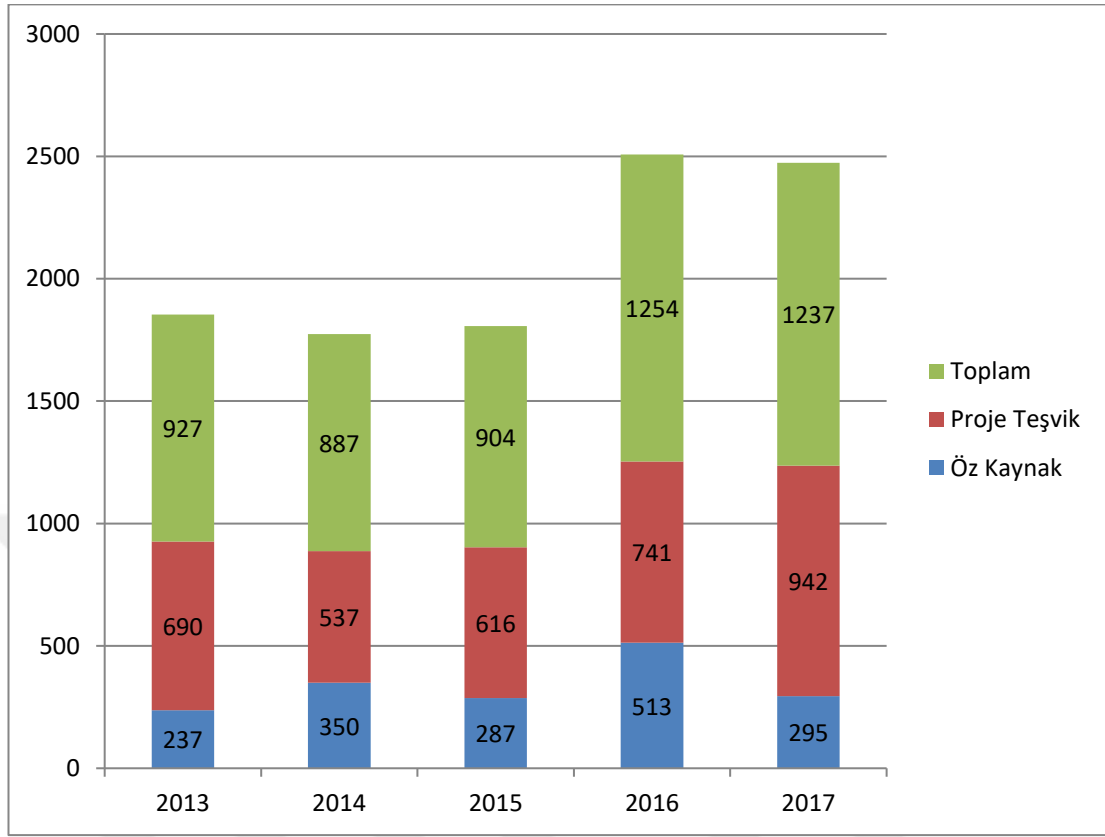
Şekil 9: Savunma Sanayi Sektörü İthalat Miktarları (2013-2017)

Kaynak: SASAD, 2017:11.

Ar-Ge harcamalarında toplamdaki pozitif gelişme, öz kaynaktan yapılan harcamalara da yansımış olup 2016 yılındaki 513 milyon dolara karşılık 2017 yılında 295 milyon dolar olmuştur (Şekil 10). Proje kaynaklarından ve teşviklerden desteklenen harcamalarda ise yüzde 27 artış görülmüş olup Ar-Ge çalışmalarına devlet desteğinin sürekli olarak devam ettiğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir (SASAD, 2017:13).

Şekil 10: Savunma Sanayi Sektörü 2013-2107 Dönemi Ar-Ge Harcamaları (Milyon Dolar)

Kaynak: SASAD, 2017:13.

Türk Savunma Sanayii ile ilgili incelenen veriler doğrultusunda, savunma sanayimizin her geçen yıl gücünü ve etkinliğini artırdığını söylemek mümkündür. 2023 Yılı hedefleri için henüz yeterli ilerleme kaydedilmemiş olmakla birlikte, SIPRI'nın 2018 yılı silah ticareti verileri incelendiğinde, ülkemizin 2009–2013 yıllarına nazaran 2014–2018 yılları arasında silah ihracatını yüzde 170 oranında artırmış olduğu görülmektedir (SIPRI, 2019b). Bu ise Savunma Sanayi Sektörünün uluslararası platformdaki mücadelesi ile hedeflerini gerçekleştirme azim ve kararlılığının önemli bir göstergesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK ANALİZİ

Üçüncü bölümde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri ve bu konu ile ilgili teorik yaklaşımlar incelenecektir. Müteakiben savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ve savunma harcamaları ile eğitim ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki için literatür taraması yapılacaktır. Sonrasında Türkiye'de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme, eğitim ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki, 1998-2017 dönemi verileri esas alınarak analiz edilecektir.

3.1. SAVUNMA HARCAMALARI - EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Savunma harcamalarının İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada genel olarak artış göstermesi, özellikle son yıllarda bu artışın savunma sanayindeki teknolojik gelişmelere ve bölgesel karışıklıklara paralel olarak hızla artması, savunma harcamalarının ülkeler açısından önemini ortaya koymaktadır. Ülkelerin yaptıkları savunma harcamalarının ekonomik güçleriyle olan yakın ilişkisi de dikkate alındığında, bu ilişkinin ülkeler açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi önemlidir. Bu konuda yapılan tartışmaların ekseninde, savunma harcamalarının ülkelerin ekonomik büyümeleri ile olan ilişkisi yer almaktadır (Erbaykal, 2007:42).

Kamu harcamalarının önemli bir kısmını oluşturan savunma harcamaları hakkında iktisatçılar, sağlık ve eğitim ekonomilerinin aksine, savunma ekonomisi konusunda ortak bir noktaya varamamış ve ekonomi biliminin bir alt dalı olarak gerçek bir savunma ekonomisi disiplini oluşturamamışlardır (Craufurd, 1991: 30).

Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi hakkında iki önemli görüş vardır. Bunlardan birincisi, savunma harcamalarının optimal düzeyi belirlenebilir bile, halihazırdaki tüketim, yatırım veya çıktıdaki büyüme veya azalmalar açısından savunmanın maliyetinin değerlendirilmesidir. Diğer görüş ise, ekonominin diğer alanları ile özellikle altyapı, teknolojik gelişme ve beşeri sermaye birikimi alanlarında savunma harcamalarının pozitif dışsal etkilerinin bulunmasıdır (Çıkınlar, 2006:124).

Birçok ülkede toplam kamu harcamalarının ve GSYİH'nin önemli bir bölümünü oluşturan savunma harcamaları için ayrılan kaynaklar, büyüme için son

derece önemli olan alternatif kullanım alanlarından kısıntı yapılarak elde edilmektedir. Bu bakımdan, savunma hizmetleri için yapılan harcamalarının, ülkenin büyümesini ve iktisadi gelişmesini hızlandıracak faaliyetlerin ihmal edilerek yapıldığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan savunma hizmeti, ülkenin varlığı, birliği ve bağımsızlığının korunmasında vazgeçilmesi mümkün olmayan bir hizmettir. Bu görüş Adam Smith'in "Savunma, zenginlikten önemlidir" sözü ile desteklenmektedir (Seyidoğlu, 1998: 327).

3.2. SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ ÜZERİNE TEORİK YAKLAŞIMLAR

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme etkisi, iktisatçılar tarafından sık araştırılan konular arasında yer almaktadır. Özellikle son yıllarda bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda artış gözlenmektedir.

Benoit'in 1973 yılında savunma ve büyüme ilişkisi üzerine yapmış olduğu çalışma, bu alandaki araştırmalar için oldukça önemlidir (Candar, 2003:16). Benoit, çalışmasında 1950-1965 dönemi için Türkiye'nin de dâhil olduğu 44 gelişmekte olan ülkedeki savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini araştırmış ve aralarında pozitif bir ilişki bulmuştur (Görkem ve Işık, 2008:407). Yaptığı çalışmanın sonucunda Benoit, yüksek savunma yükü olan ülkelerin, en hızlı büyüme oranlarına sahip olduğu; savunma yükü düşük olan ülkelerin ise, düşük oranlarda büyüme gösterme eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur (Looney and Frederiksen, 1986:330).

Benoit'in ortaya attığı bu sav, "Benoit Hipotezi" olarak adlandırılmıştır. Bu hipotezi desteklemeye veya çürütmeye çalışan birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Sonuçlardaki farklılığın, izlenen yöntem, ele alınan dönem ve örneklemdaki farklılıktan kaynaklandığı söylenebilir. Bazı çalışmalar, az gelişmiş ülkeleri kapsarken; bazıları gelişmiş ülkeleri ya da her iki ülke grubunu ele almıştır. Bir başka grup ise tek tek ülke örneklerini incelemiştir (Görkem ve Işık, 2008:407).

Konu ile ilgili Benoit sonrası yapılan çalışmalar incelendiğinde (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004:162):

"Macnair vd. (1995), Blomberg (1996), Brumm (1997), Murdoch vd. (1997) ve Dakurah vd. (2001) Benoit Hipotezi'ni destekleyen sonuçlar bulmuşlardır. Biswas

ve Ram (1986), Alexander (1990) ve Huand ve Mintz (1990,1991) ise savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmişleridir. Smith (1980), Deger ve Smith (1983), Cappelen vd. (1984), Faini vd. (1984) ve Deger (1986) gibi çalışmalar ise savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Ayrıca, Landau (1996) sanayileşmiş ülkeler için savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında lineer olmayan bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Brauer (1991) ise gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının silah ithalatı yapan ülkelere farklı olarak silah ihracı yapan ülkeleri olumlu ya da daha az olumsuz etkileyeceğini iddia etmektedir.”

Benoit'in savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu savunduğu çalışmasından itibaren savunma ekonomisi literatürüne, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda ampirik çalışma girmiştir. Savunma ekonomisi literatürüne, konu ile ilgili olarak iki farklı düşünce hâkimdir. Bunlardan ilki, savunma harcamalarının canlandırma ve dışsallık etkisiyle büyümeye pozitif etkisinin olduğunu ileri süren Arz Yanlı (Askeri Keynesci Yaklaşım), diğeri ise, ülkelerin sahip olduğu sermaye ve mal varlıklarının yatırımlara alternatif olarak savunma hizmetlerine aktarılması nedeniyle, savunma harcamalarının büyümeye negatif etkisinin olduğunu savunan Talep Yanlı (Neo-Klasik Yaklaşım)'dır (Halıcıoğlu, 2004:193).

Yapılan bazı çalışmalarda ise bu iki düşünceden farklı olarak, savunma harcamalarının büyümeye etkisi üzerinde anlamlı bir sonuca varılamadığı yani ikisi arasında bir ilişkinin olmadığı ileri sürülmüştür (Özmucur, 1995:1).

3.2.1. Askeri Keynesci Yaklaşım

Askeri Keynesci Yaklaşım (The Military Keynesianism Approach), savunma harcamalarının büyüme üzerinde etkisini pozitif dışsallıklara dayanarak “arz yanlı” faktörlerle açıklayan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, daha fazla savunma harcaması önemli bir “çarpan etkisine” sahip olabilir. Savunma harcamalarının yarattığı talep, kapasite kullanımını artırmakta ve çıktı düzeyini büyütmektedir. Sonuç olarak sermayenin kazanç oranında, yatırımlarda ve büyümede artış olmasıdır (Looney, 1994:46-47).

Arz yanlı modellerin dayanağını oluşturan pozitif etkiler farklı bakış açılarıyla şu şekilde özetlenebilir:

- “Arz etkisi açısından bakıldığında, savunma sanayii çeşitli kamu altyapı hizmetleri (barajlar, iletişim ağları, havayolları, yollar ve diğer ulaştırma ağları) sağlamakta; eğitim, sağlık ve işyerinde eğitim yolları ile beşeri sermayeyi geliştirmektedir. Ayrıca, savunma sanayi araştırma ve geliştirme yatırımları, silah teknolojisindeki yeniliklerin ve silah ithalatlarının oluşturduğu kopyalama faaliyetlerinin özel sektör üretimi üzerinde oluşturduğu pozitif dışsallıklar üzerinde durulmaktadır” (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004:161).
- Savunma harcamaları pozitif dışsallıklara sahiptirler. Bu dışsallıklar sayesinde faktör verimliliği artabilir. Bu dışsallıklar “modernizasyon,” “istikrar” ve “disiplinin” yanı sıra askeri personelin eğitimi, altyapı faaliyetleri ve askeri Ar-Ge yoluyla çoğalan teknik yöntemler ve ordunun iç güvenlik hizmetlerine sağladığı destekler gibi sayısal olmayan faktörlerin tümünü içermektedir. “Özellikle Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojiler kısa sürede tüm topluma yayılacaktır. Nitekim elektronik ve ulaştırma alanlarındaki icatların neredeyse tamamı ilk defa askeri nedenlerle gerçekleştirilmiştir” (Nadaroğlu, 1985:184-185). Bu durum “teknolojinin ikili kullanımı”ndan (dual use technology) kaynaklanmaktadır. Teknolojik bilgi ve birikim sayesinde savunma uygulamaları ile ticari uygulamalar arasında oluşturulabilecek sinerji, teknolojinin ikili kullanımı üzerinde çalışarak sağlanabilir. Ancak bu kavram sadece iki kişiyi esas alan kullanımı değil, askeri ve sivil alanda çok sayıda kullanıcıya sahip bir teknolojiye atıfta bulunmayı içermektedir (Branscomb, 1993:66).
- Barro, 1970–1985 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler için yaptığı araştırmada, toplam kamu harcamalarından savunma, eğitim ve sağlık harcamaları çıkarıldıktan sonra bulunan kamu tüketim harcamalarının kişi başına düşen gelirin büyümesini azalttığını tespit etmiştir (Barro, 1991:430).
- Sanayileşmiş ülkelerde barış dönemlerinde genellikle efektif talep azlığı nedeniyle üretimde daralmalar görülmektedir. Bu gibi

dönemlerde savunma harcamaları iktisadi faaliyetleri teşvik ederek üretimde canlanmaya neden olabilmektedir (Eshay, 1983:87).

- Savunma harcamaları aşırı ekonomik büyümeyi kontrol altına alabilmektedir. Hükümetler, kamu bütçesinin bir parçası olan savunma harcamalarını önemli ölçüde kontrol edebilirler. Ayrıca, ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla da kullanabilirler (Looney, 1997:2).

3.2.2. Neo-Klasik Yaklaşım

Neo-Klasik Yaklaşım, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, negatif dışsallıkları temel alarak “talep yanlı” faktörlerle açıklayan yaklaşımdır.

Savunma harcamalarının yarattığı dışlama etkisi üzerinde duran Neo-Klasik Yaklaşım, askeri harcamaların ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini öne sürmektedir (Hartley ve Sandler, 1995). Bu yaklaşımda, “savunma harcamaları genellikle verimsiz olarak düşünüldüğünden bu tür harcamaların alternatif kullanım alanları ve bu alanlar arasındaki verimlilik ya da pozitif dışsallık farkları üzerinde iktisat literatüründe çok geniş tartışmalar yapılmaktadır. Özel tüketim ve yatırım, kamu altyapı yatırımları ve sosyal güvence programları gibi diğer ekonomik faaliyetlere ayrılacak kaynakların savunma harcamaları olarak kullanılmasının ekonomik büyümeyi engelleyebileceği iddia edilmektedir” (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004:161).

Bu yaklaşımın dayanağını oluşturan negatif etkiler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Savunma harcamaları, kaynakları verimli yatırımlardan ve beşeri sermayeden uzaklaştırır. Bundan dolayı, savunma harcamaları büyüme oranları üzerinde iyileştirici etkisi olan kalkınma projelerinde kullanılacak kaynakları başka alanlara kaydırmak suretiyle yüksek bir fırsat maliyetine neden olabilirler. Bu ise sadece savunma dışında kalan kamu harcamalarını değil aynı zamanda bağlantılı özel sektör harcamalarını da düşürür (Looney, 1994:36). Bu doğrultuda silahsızlanma (disarmament), kalkınmanın temel faktörü olarak görülmektedir. ABD’de Japonya’ya oranla verimlilik düşüşünün

başlıca nedenleri arasında yüksek savunma harcamaları yükü de yer almaktadır (Fontanel, 1995:572).

- Savunma harcamalarının azaltılması bütçe tasarrufları yaratabilir; bu tasarruflar sağlık ve eğitim gibi alternatif kamu harcama taleplerini karşılamak için kullanılabilir veya vatandaşların üzerindeki vergi yükünün azaltılması şeklinde yansıyabilir (Giray, 2004:191).
- Bir ülkedeki savunma harcamaları eğer güçlü bir sanayi sistemi gerektiren silah üretimini içeriyorsa, ithal ikameci sanayileşme stratejisi iyice güçlenebilir, bu durum ihracat potansiyelini zayıflatabilir ve bu ise gelişmekte olan ülkelerdeki iktisadi büyümeyi olumsuz etkileyebilir (Değer and Sen, 1995:280).
- Tam kamusal bir hizmet olan savunma için yapılan harcamaların maliyetleri olmakla beraber, savunma hizmeti için bir piyasa fiyatı söz konusu değildir. Bu hizmetlerin gerçekleştirilmesi özel sektörün finansmanını gerektirir. Bu ise, savunma harcamalarının finansmanının vergiler kanalıyla yapılacağı anlamına gelir. Bu durum ekonomide vergi yapısının bozulmasına, tüketim ve/veya yatırım miktarının düşmesine yol açabilir. Bu doğrultuda büyüme oranı düşecektir. Büyümedeki bu düşme veya yavaşlama, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde yaratabileceği faydalarla dengelenmek zorundadır (Giray, 2004:191).
- Savunma hizmetlerinin özelliği gereği bu alanda nitelikli personel (mühendis, bilim insanı, uzmanlar, vb.) istihdam edilir. Bu ise, ekonominin alternatif alanları için beşeri sermaye arzını azaltacaktır (Değer and Sen, 1995:282-297). Ayrıca savunma hizmetlerinde nitelikli personele olan talep, diğer sektörlerde sermayenin marjinal hasılasını düşürebilecektir (Peled, 2001:11).
- Gelişmekte olan ülkelerde ileri teknoloji ürünü silahların ithal edilmesi, bu ülkelerin kıt döviz kaynağına sahip olmasından dolayı ekonomik olarak olumsuz etkilere neden olabilecektir (Eshay, 1983:87).
- Savunma harcamalarının önemli bir bölümü olan ve verimliliğe pozitif yönde katkısı olan Ar-Ge harcamalarının bu konudaki sivil harcamaların aleyhine olması, iktisadi büyüme üzerinde negatif bir

etki oluşturabilir. Bu durum, askeri teknolojinin sivil teknolojiye göre daha düşük rantabiliteye sahip olduğu görüşüne dayanmaktadır (Cappelen, Gleditsch and Bjerkholt, 1984:372).

- Savunma alanındaki Ar-Ge çalışmaları sonucunda ortaya çıkan icatlar yalnızca devlete satılabilen nihai mal ve hizmetlere yönelik ise, bunların genellikle verimlilik artışına katkısının olmayacağı ifade edilebilir (Poole and Bernard, 1992:440).

3.3. LİTERATÜRDEKİ ÇALIŞMALAR

Savunma hizmetlerine ilişkin giderler harcama kalemleri arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Her geçen yıl artarak devam eden savunma harcamaları gerek dünyada gerekse de Türkiye’de önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. İktisatçıların özellikle üzerinde durdukları husus, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkidir. Yapılan çalışmalarda, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin yanı sıra etkisiz de olabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, savunma harcamalarının ekonomideki diğer değişkenler ile ilişkisini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır.

3.3.1. Savunma Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Bu araştırmaların başlangıcı, Benoit’in (1973, 1978) çalışmalarına kadar uzanmaktadır.

Benoit, Türkiye’nin de dâhil olduğu çalışmasında 1950-1965 dönemi için 44 gelişmekte olan ülkenin savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini araştırmış ve aralarında pozitif bir ilişki bulmuştur. Benoit çalışmasının sonucunda, yüksek savunma yükü olan ülkelerin, en hızlı büyüme oranlarına sahip olduğu; savunma yükü düşük olan ülkelerin ise, düşük oranlarda büyüme gösterme eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur (Görkem ve Işık, 2008:407).

Benoit’in çalışması sonrasında, Türkiye’nin de dâhil olduğu farklı ülkelerin savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini araştıran çok sayıda ekonometrik analiz yapılmıştır. Dolayısıyla konu ile ilgili geniş bir literatür ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini inceleyen çalışmaların bazıları şöyledir:

- Lim (1983), 1965-1973 yılları arasında Türkiye’nin de içinde bulunduğu 54 az gelişmiş ülkenin analizini yapmış ve bu ülkelerde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.
- Joerding (1986), 1962-1977 döneminde Türkiye’nin de dâhil olduğu 57 az gelişmiş ülke için yapmış olduğu çalışmada, nedenselliğin ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru olduğunu sonucuna varmıştır.
- Özmucur (1995), Türkiye’nin de içinde bulunduğu 7 ülkenin 1981-1991 dönemine ait verilerini kullanarak yaptığı çalışmada, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir.
- Kollias (1997), 1954-1993 yılları arasında Türkiye’de ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna varmıştır.
- Sezgin (1997), 1950-1993 dönemi için yapmış olduğu çalışmada, Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.
- Sezgin (2001), Türkiye’nin savunma harcamaları ile büyüme ilişkisini 1956–1994 dönemi için büyüme denklemi, tasarruf denklemi, dış ticaret dengesi denklemi ve savunma harcamaları denkleminde oluşan 4 denklemlilik eşanlı denklem modeli kurarak incelemiştir. Araştırma sonucunda; Türkiye’de savunma harcamaları ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilerken, savunma harcamalarının tasarrufa ve dış ticaret dengesine önemli bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.
- Dunne, Nikolaidou and Vougas (2001), 1960-1996 yılları arasında Türkiye ile Yunanistan’ın reel GSYİH ile askeri harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda; reel GSYİH ile askeri harcamaları arasındaki ilişki Yunanistan için pozitif, Türkiye için negatif olarak bulunmuştur.

- Dritsakis (2004), 1960-2001 dönemi için Türkiye ve Yunanistan'ı ele aldığı çalışmada, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşik bir ilişki olmadığı ve iki ülke içinde ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.
- Sezgin (2004), Türkiye'nin savunma harcamaları ile silah ithalatının 1979-2000 yıllarına ait verileri kullanarak Engle ve Granger'in eşbütünleşme yöntemiyle yaptığı çalışma neticesinde; savunma harcamaları ve cari açık arasında uzun dönemde negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu ve kısa vadede cari açık ile silah ithalatının pozitif yönlü bir ilişki içerisinde olduğunu tespit etmiştir.
- Karagöl ve Palaz (2004), 1955-2000 döneminde Türkiye'nin savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan çalışma sonucuna göre, kısa vadede ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit edilmiştir.
- Kalyoncu ve Yücel (2006), 1956-2003 dönemi için Türkiye ve Yunanistan'ın GSYH ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizini kullanarak incelemişlerdir. Analiz sonucunda, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın savunma harcamaları ve GSYİH'si arasında uzun dönem dengesi olduğu sonucu bulunmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin ekonomik büyümesinden savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
- Türk (2007), Türkiye'de savunma harcamalarının GSMH içindeki oranı ile reel milli gelir arasındaki ilişkiyi incelemek için oluşturduğu ve Johansen Eşbütünleşme analizini kullanıldığı çalışmada; bahsedilen iki değişken arasında uzun dönemli ve küçükte olsa pozitif bir ilişki bulunduğunu tespit etmiştir.
- Görkem ve Işık (2008), 1968-2006 yılları arasında Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisini, Vector Autoregressive (VAR) modeli ve Granger nedensellik analizi ile incelemiştir. Analiz sonucunda, söz konusu dönemde Türkiye'de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamışlardır.

- Özsoy (2008), Türkiye'nin 1933-2004 yılları arasında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için yapmış olduğu çalışmada, kısa dönemli bir nedenselliği destekler nitelikte bir sonuca ulaşmıştır.
- Yılcı ve Özcan (2010), 1950-2006 yıllarını için GSMH ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi, Gregory-Hansen Koentegrasyon testi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda; koentegrasyon testi ile değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi olmadığı, Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile de GSMH'den savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.
- Destek (2016), 1998-2014 döneminde 14 NATO ülkesi için panel veri analizi yöntemiyle ekonomik büyüme ve askeri harcamalar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda, Türkiye için reel milli gelirden savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.
- Durgun ve Timur (2017), 1970-2015 döneminde savunma harcamaları ile reel GSYİH rakamları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda; savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir nedensellik ilişkisi bulunamamış olmakla beraber, Askeri Keynesci yaklaşıma ait varsayımların daha geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Gerni, Emsen, Özdemir ve Aydemir (2018), 1980-2016 yılları arasında Türkiye'de askeri harcamaların ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini incelemiştir. Ekonometrik analiz sonucunda; savunma harcamalarının ulusal gelir üzerinde negatif etkiler oluşturduğu tespit edilmiştir.
- Topal (2018), Türkiye'nin 1960-2016 dönemi verilerini kullanarak, askeri harcama ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi hem yapısal kırılmalı eşbütünleşme ve zamanla değişen nedensellik analizleri uygulayarak analiz etmiştir. Çalışma sonucunda; askeri harcamalardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ve negatif etki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

3.3.2. Savunma Harcamaları ile Eğitim ve Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişki

“Bir ülkede gelir dağılımını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. İşgücü piyasası ve işgücünün dağılımı, eğitim düzeyi, sosyal kurallar ve düzenlemeler, dünya ekonomisindeki küreselleşme ve teknolojik değişimler, ülke ekonomisinde yaşanan krizler, yüksek enflasyon oranları, bütçe açıkları, özelleştirme gibi birçok faktör sayılabilir. Günümüzde silahlanmaya ayrılan kaynakların giderek artış göstermesi, savunma harcamalarının bu anlamda bir gelir eşitsizliği yaratıp yaratmayacağı sorusunu da akla getirmektedir. Çünkü savunma harcamaları; eğitim ve sağlık harcamaları gibi sosyal transfer harcamaları ile aynı bütçeden yapılmaktadır. Dolayısıyla ülke ekonomileri, bu harcamaları yaparken tercih yapmak durumunda kalabilirler” (Aksoğan, Örnek ve Taş, 2013:669).

Savunma hizmeti ile ilgili yapılan harcamalar ekonomideki diğer temel harcama kalemlerinin fırsat maliyeti olarak düşünülebilir. Bu nedenle toplumlar, sınırlı kaynaklarının savunma hizmetleri ile diğer mal ve hizmetler arasında tahsisi konusunda bazı tercihlerde bulunmak durumundadırlar. Daha fazla savunma hizmeti, ancak başka mallardan ve hizmetlerden fedakârlık yapılarak elde edilebilir (Giray, 2004:186).

Türkiye’de savunma harcamalarının çeşitli yönlerden ekonomik analizinin yapıldığı çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Savunma harcamaları ile eğitim ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara baktığımızda (Aksoğan ve Elveren, 2012:267-268):

- Yıldırım ve Sezgin (2002), 1924-1996 döneminde Türkiye’de savunma harcamaları ile eğitim ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi SUR yöntemi ile incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, savunma harcamaları ile sağlık harcamaları arasında negatif yönlü, savunma harcamaları ile eğitim harcamaları arasında ise pozitif yönlü bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.
- Günlük-Şenesen (2002), 1983-2000 dönemini kapsayan çalışmasında, savunma harcamaları ile eğitim ve genel hizmet harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki olmadığını ve bazı yıllar dışında savunma harcamalarının genellikle eğitim ve sağlık harcamalarını engellemediği sonucuna varmıştır.

- Giray (2004), savunma harcamaları ile eğitim ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi basit korelasyon yöntemini kullanarak incelemiştir. Yapmış olduğu analiz sonucunda; savunma ve eğitim harcamaları arasında güçlü bir pozitif ilişki bulunurken, savunma ve sağlık harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Ancak, çalışmasının sonucunda savunma harcamalarının sağlık harcamalarını tamamen engelleyecek düzeyde olmadığını da ifade etmiştir.
- Aksoğan ve Elveren (2012), 1970-2008 dönemine ilişkin savunma harcamaları, ücret eşitsizliği, sağlık harcamaları, eğitim harcamaları ve büyüme değişkenlerini Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Çalışma sonucunda; savunma harcamaları ile eğitim harcamalarının gelir eşitsizliğine yol açtığı, sağlık harcamalarının ise gelir eşitsizliği üzerinde iyileştirici bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç araştırmacılara göre, savunma harcamalarının eğitim harcamaları ile pozitif, sağlık harcamaları ile negatif yönlü hareket ettiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

3.4. BULGULAR VE ANALİZ

Bu bölümde, öncelikle çalışmada kullanılacak model ve veriler ile uygulanacak metodoloji tanıtılacaktır. Daha sonra uygulamanın analiz sonuçlarına yer verilecektir. Serilerin durağanlığının incelenmesi için Birim Kök Testi, eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesi için Johansen Eşbütünleşme Testi ve seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi için de Granger Nedensellik Testi uygulanacaktır.

Savunma harcamaları ile ilgili yapılan analizlerde en büyük sorun verilere ulaşmaktaki zorluktur. Savunma harcamalarına ilişkin verilerin milli ve gizlilik arz eden bilgiler olması bu verilere sağlıklı bir şekilde ulaşmayı engellemektedir. Ayrıca savunma harcamalarının kapsamının ülkeden ülkeye farklılık göstermesi de farklı bir sorun oluşturmaktadır. Bu kapsamda savunma harcamalarına ilişkin veriler, dünyada savunma harcamaları ile ilgili en kapsamlı, güncel ve sağlıklı bilgilere ulaşılabilen SIPRI veritabanından alınmıştır.

3.5. MODEL TANIMLAMASI VE VERİ SETİ

Bu çalışmada, savunma harcamalarının ekonomik büyüme, eğitim ve sağlık harcamaları üzerinde etkisi incelenecektir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek için kullanılacak model aşağıda gösterildiği gibi oluşturulmuştur.

$$\log GSYİH = \beta_0 + \beta_1 \log SAVH + \beta_2 \log EGTH + \beta_3 \log SAGH + \varepsilon_i$$

Modelde yer alan $\log GSYİH$ değişkeni GSYİH değerinin logaritmasını, $\log SAVH$ değişkeni savunma harcamalarının logaritmasını, $\log EGTH$ değişkeni eğitim harcamalarının logaritmasını ve $\log SAGH$ değişkeni ise sağlık harcamalarının logaritmasını ifade etmektedir. Çalışmada kullanılacak seriler, yıllık elde edilmiş 1998- 2017 dönemi verilerinden oluşmaktadır. GSYİH verileri, Dünya Bankası (WDI- World Development Indicators) veritabanından alınmış ve TL üzerinden elde edilmiş verilerdir. Savunma harcama verileri, SIPRI veritabanından alınmış ve TL üzerinden elde edilmiş verilerdir. Eğitim harcama verileri, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) veritabanından alınmış olup TL üzerinden elde edilmiş verilerdir. Sağlık harcama verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veritabanından alınmış olup TL üzerinden elde edilmiş verilerdir. Çalışmada, yapılan hesaplamalar için Eviews 9.0 paketi kullanılmıştır.

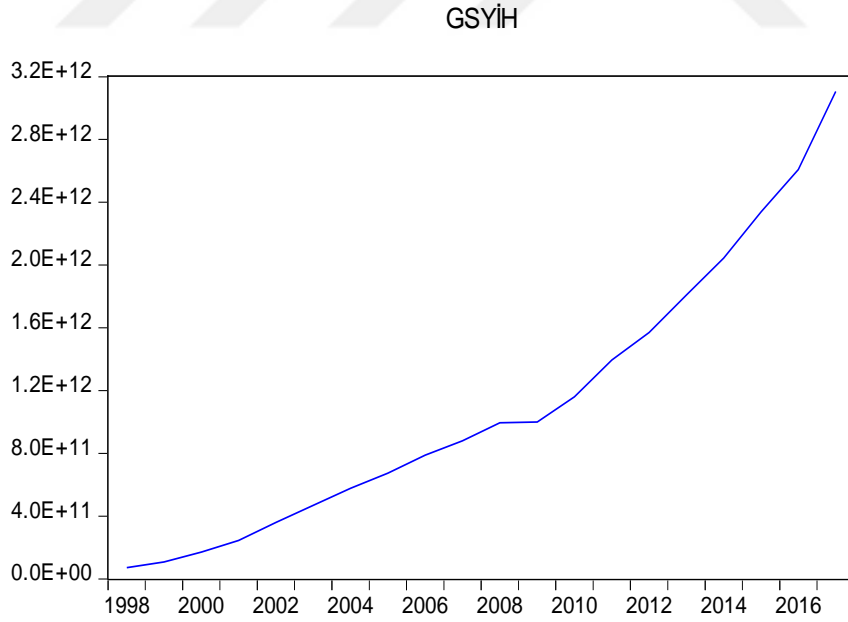
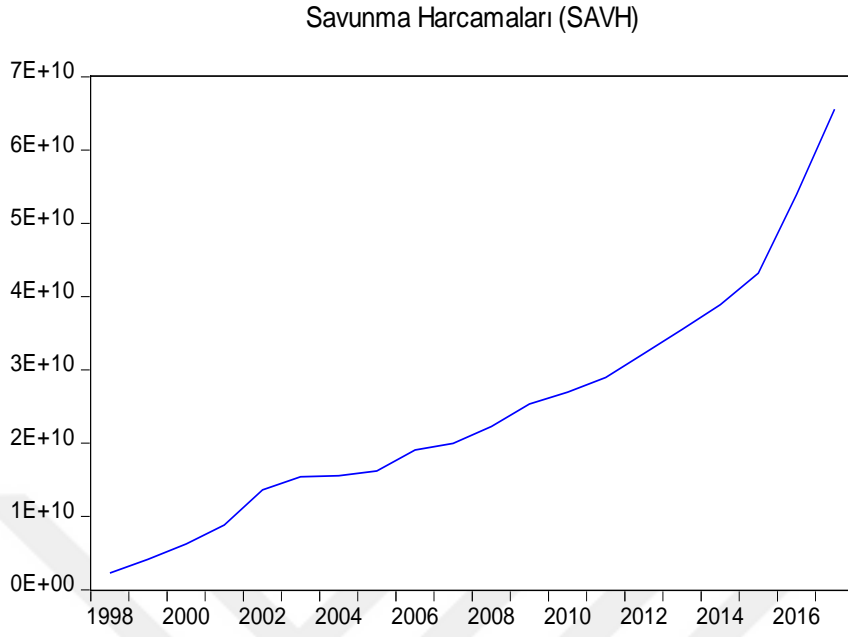
Değişkenlerin logaritmasını almadan önceki ham değerleri Tablo 14’de ve bu değişkenlerin grafikleri de Şekil 11’de gösterilmiştir.

Tablo 14: Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin 1998-2017 Dönemi Arasındaki Yıllık Verileri

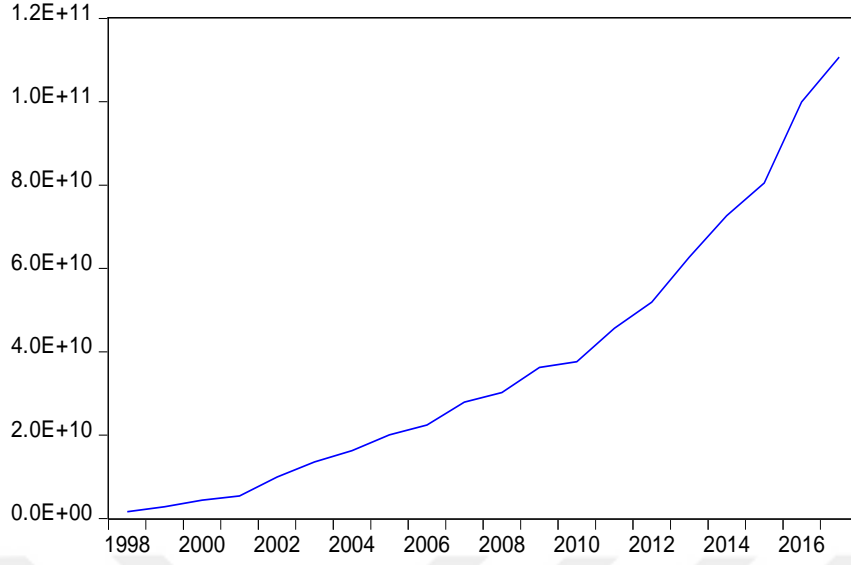
YILLAR	GSYİH	SAVH	EGTH	SAGH
1998	71.893.000.000	2.289.430.000	1.635.534.690	3.492.000.000
1999	107.164.000.000	4.167.640.000	2.808.708.315	4.985.000.000
2000	170.667.000.000	6.248.270.000	4.396.874.700	8.248.000.000
2001	245.429.000.000	8.843.920.000	5.411.216.175	12.396.000.000
2002	359.359.000.000	13.641.000.000	9.956.958.700	18.774.000.000
2003	468.015.000.000	15.426.000.000	13.588.605.000	24.279.000.000
2004	577.023.000.000	15.568.000.000	16.260.306.946	30.021.000.000
2005	673.703.000.000	16.232.000.000	20.053.889.184	35.359.000.000
2006	789.228.000.000	19.088.804.430	22.414.968.261	44.069.000.000
2007	880.461.000.000	19.959.795.566	27.942.326.000	50.904.000.000
2008	994.783.000.000	22.291.540.705	30.233.849.650	57.740.000.000
2009	999.192.000.000	25.345.413.766	36.219.497.320	57.911.000.000
2010	1.160.014.000.000	26.960.182.975	37.592.869.600	61.678.000.000
2011	1.394.477.000.000	28.984.811.371	45.616.090.500	68.607.000.000
2012	1.569.672.000.000	32.252.999.769	51.912.982.190	74.189.000.000
2013	1.809.713.000.000	35.529.248.652	62.724.139.150	84.390.000.000
2014	2.044.466.000.000	38.895.099.997	72.643.827.610	94.750.000.000
2015	2.338.647.000.000	43.196.122.865	80.493.500.000	104.568.000.000
2016	2.608.526.000.000	53.932.381.336	99.945.002.000	119.756.000.000
2017	3.106.537.000.000	65.566.226.984	110.669.034.000	140.647.000.000

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database, 2017a; Dünya Bankası, 2019; MEB, 2010-2011:195; MEB, 2017-2018:248; TÜİK , 2018.

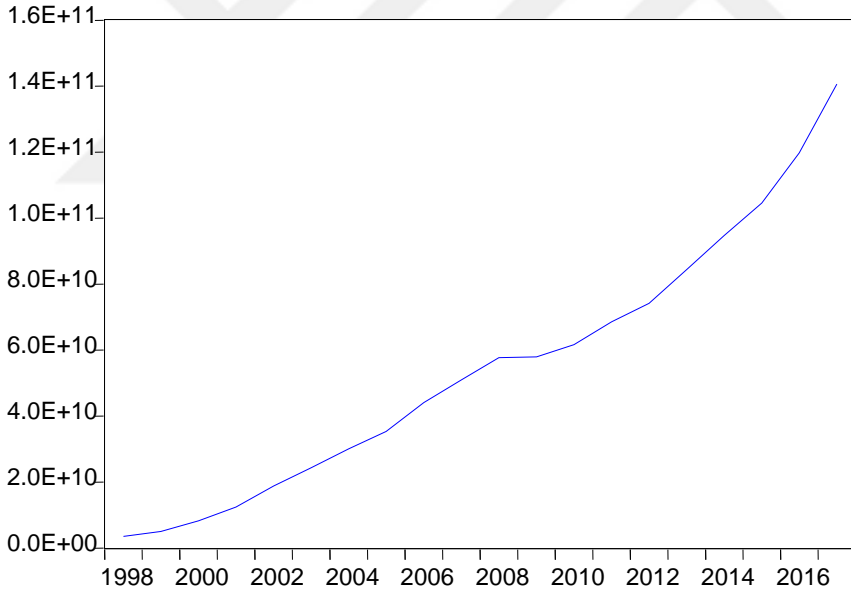
Şekil 11: Değişkenlerin 1998-2017 Dönemi Arasındaki Yıllık Verilerine Ait Grafikleri

Eğitim Harcamaları (EGTH)

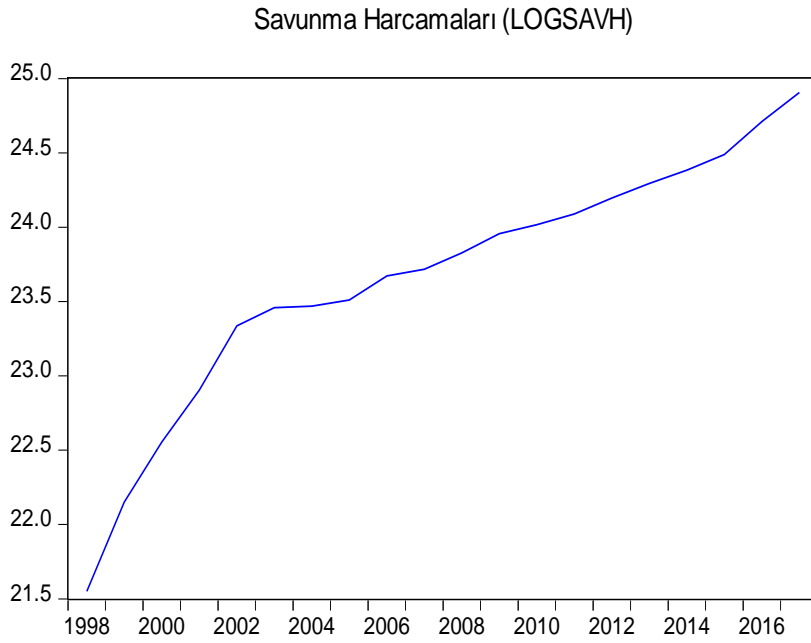
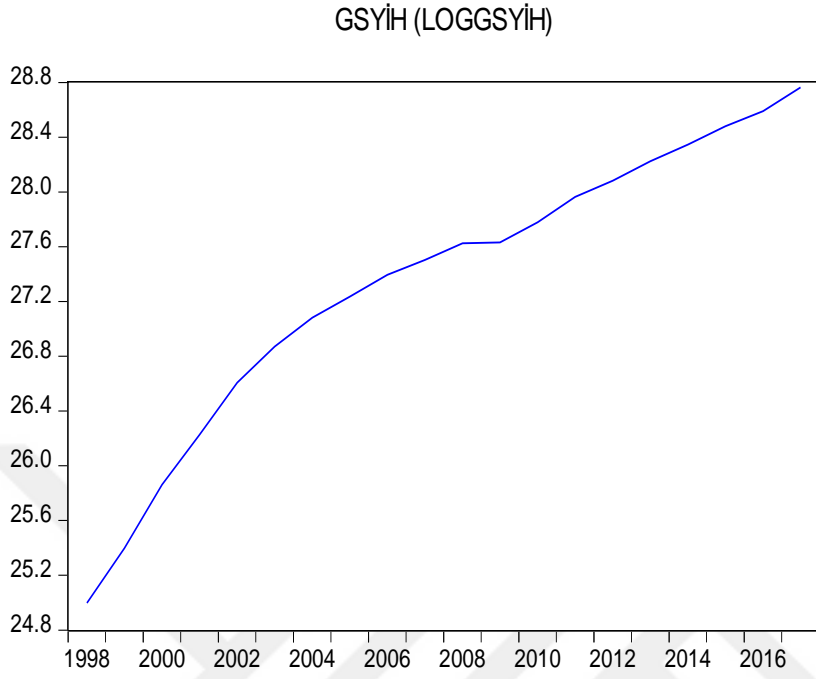

Sağlık Harcamaları (SAGH)

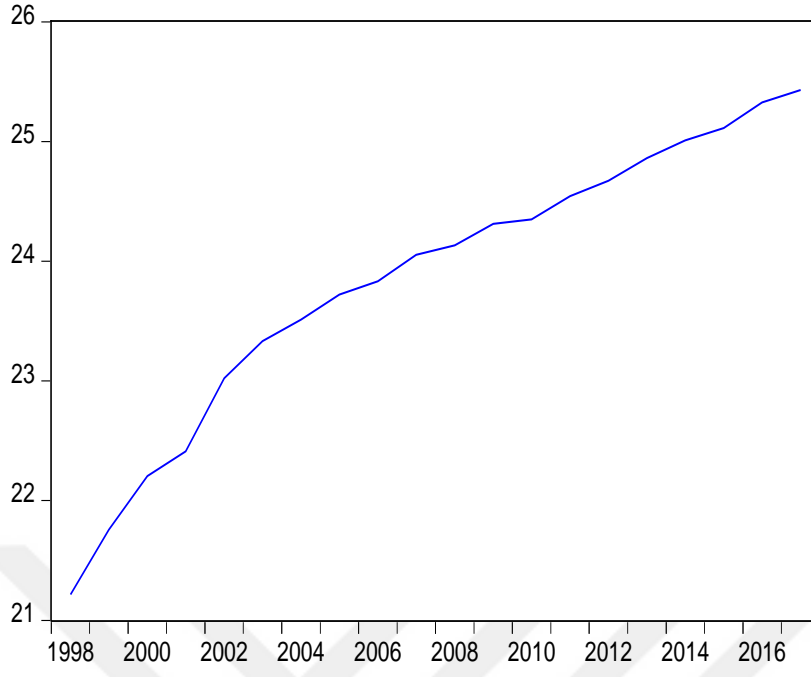

Şekil 11’de görüldüğü gibi Türkiye’de 1998–2017 yılları arasında hem GSYİH serisi hem de savunma, eğitim ve sağlık harcamaları serisi artarak devam etmektedir.

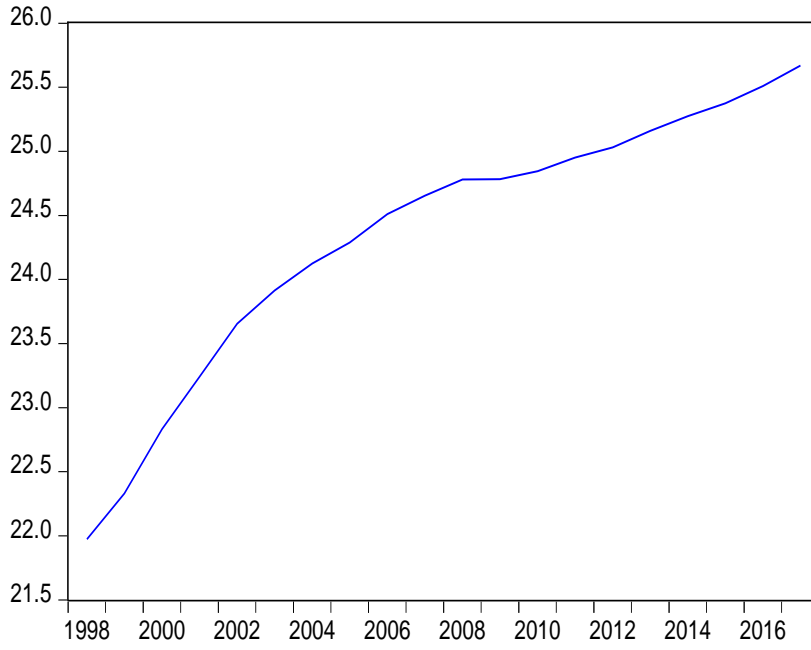
**Şekil 12: Değişkenlerin 1998-2017 Dönemi Arasındaki Yıllık Verilerine Ait Grafikleri
(Değişkenlerin Logaritmik Grafikleri)**

Eğitim Harcamaları (LOGEGTH)

Sağlık Harcamaları (LOGSAGH)

3.6. METEDOLOJİ

3.6.1. Augmented Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmek için analiz uygulanacak olan serilerin durağan seriler olması gerekir. Birim Kök Testi ile verilerin durağan olup, olmadıkları araştırılmaktadır. Eğer bir zaman serisi durağan değilse durağanlığa erişinceye kadar farkları alınmaktadır. Başka bir ifade ile Birim Kök Testinde, (k) gecikme t testine göre anlamlı bulunmuyorsa ADF Birim Kök Testi k gecikme kullanılarak yeniden gerçekleştirilir. Böyle zaman serileri için alınan fark derecesinde (Δ) bütünleşik olduğu ifade edilir ve $I(\Delta)$ şeklinde gösterilir.

Modelde yer alan değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek için ADF Birim Kök Testi yapılmıştır. Bu test, trendsiz ve sabit ile doğrusal trendin bulunduğu durumlara göre analiz yapmaya izin vermektedir. Burada yokluk hipotezi “ H_0 : Seri durağan değildir ve birim köke sahiptir.”, alternatif hipotezde “ H_1 : Seri durağandır.” şeklinde tanımlanmaktadır.

3.6.2. Johansen Eşbütünleşme Testi

Uygulamada zaman serilerin büyük çoğunluğu durağan olmayan serilerden oluşmaktadır. Birim kök içeren bu seriler arasında, gerçek olmayan regresyon sorunu ile karşılaşılmaktadır. Bu problemi çözmek için çeşitli yöntemler önerilmiştir. Bunlardan bir tanesi de serilerin farklarının alınıp denklemlerin yeniden oluşturulmasıdır. Ancak bu durum, uzun dönem dengesi için önemli olan bilgilerde veri kaybına yol açmaktadır. Başka bir ifade ile değişkenlerin farkları alındığında, bu değişkenlerin arasında olması muhtemel uzun dönemli ilişkiyi görme olasılığı ortadan kalmaktadır. Bu durum eşbütünleşme analizin başlangıç noktası olmuştur. Engle ve Granger (1987)'in geliştirdikleri eşbütünleşme yaklaşımı bu sorunu ortadan kaldırmıştır. Fakat bu yaklaşımda birden fazla eşbütünleşik vektör olması durumunda geçersiz olduğu gözlemlenmiştir. Johansen (1988)'in geliştirdiği yaklaşımla tüm değişkenlerin eşbütünleşme olduğu varsayımı altında Vector Auto Regression (VAR) modelinden yola çıkarak, değişkenler arasında kaç tane eşbütünleşik vektör olduğunu test edebilmektedir. Bu yöntem, Engle ve Granger (1987) metodundaki gibi tek bir

eşbütünleşik vektör olduğu varsayımı ile sınırlamaktan ziyade daha gerçekçi sınama yapmaktadır (Erbaykal, 2007:54-55).

Johansen Eşbütünleşme Testi, maksimum olabilirlik yöntemi ile tahmin yapılmasına olanak tanıyan çok değişkenli eşbütünleşme yöntemidir. Yani durağan olmayan serilerin farkları ile seviyelerini içeren VAR tahminlerinden oluşur. Johansen Eşbütünleşme Yaklaşımında seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tespiti için iz (trace) ve maksimum özdeğer (maximum eigenvalue) test istatistikleri kullanılmaktadır. Johansen yönteminin uygulanması için gecikme derecesi k 'nın belirlenmesi gerekmektedir. Analizde uygulanan test istatistiklerinde, r eşbütünleşik vektör sayısını göstermektedir. Burada yokluk hipotezi " H_0 : Değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur.", alternatif hipotezde " H_1 : Değişkenler arasında eşbütünleşme vardır." şeklinde tanımlanmaktadır. Hesaplanan test istatistikleri 0,05 anlamlılık düzeyinden küçük (P değeri $< 0,05$) ise yokluk hipotezi red edilir aksi takdirde kabul edilir. Birim Kök Test analizi sonucunda değişkenlerin farkları alındığı için değer kayıpları oluşmaktadır. Değer kayıplarını minimize etmek amaçlı hata düzeltme modeli uygulanır.

3.6.3. Granger Nedensellik Testi

Seriler arasında nedensellik ilişkisi Granger (1969) tarafından geliştirilmeye başlanmıştır. Nedensellik testi çalışmaları başlangıcında durağanlık kavramı önemli olmadığı için tüm seriler düzey halleriyle modellenmiştir. Birçok zaman serilerin düzeyde durağan olmadıkları ortaya çıktıktan sonra durağan farklılıkları için Engle ve Granger (1987) tarafından hata düzeltme modeli ile nedensellik test istatistikleri geliştirilmiştir. Geliştirilen bu yöntemler ile düzeyde durağan olmayan, aynı derecede farklı alındığında durağan hale gelen seriler arasında eşbütünleşme olması durumunda nedensellik analizi yapılabilmektedir. Bu çalışmada, seriler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını incelemek için Granger Nedensellik Analizi yapılacaktır.

Granger (1969) nedenselliği, "Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerleri kullanıldığında X'in geçmiş değerleri kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise, X, Y'nin Granger nedenidir" şeklinde tanımlamıştır. Analiz sonucunda nedensellik yönü $X \rightarrow Y$ şeklinde ifade edilir. Başka bir ifade ile Granger nedensellik testi, değişkenler arasında ilişkinin yönünü belirlemek için kullanılan analizdir. Bu test istatistiğine göre nedensellik, tek yönlü olabileceği gibi çift yönlü de olabilir.

Nedensellik analizinin yapılması için serilerin durağan olması gerekmektedir. Burada yokluk hipotezi “ H_0 : Bağımlı değişken, bağımsız değişkenin nedeni değildir.”, alternatif hipotezde “ H_1 : Bağımlı değişken, bağımsız değişkenin nedenidir.” şeklinde tanımlanmaktadır. Hesaplanan test istatistikleri anlamlılık düzeyinden küçük ise yokluk hipotezi red edilir aksi taktirde kabul edilir. Çalışmamızda oluşturulan hipotezlere örnek aşağıdaki gibidir.

- H_0 : GSYİH, Savunma harcamalarının nedeni değildir.
 H_1 : GSYİH, Savunma harcamalarının nedenidir.
- H_0 : GSYİH, Sağlık harcamalarının nedeni değildir.
 H_1 : GSYİH, Sağlık harcamalarının nedenidir.
- H_0 : GSYİH, Eğitim harcamalarının nedeni değildir.
 H_1 : GSYİH, Eğitim harcamalarının nedenidir.
- H_0 : Savunma harcamaları, ekonomik büyümenin (GSYİH'nin) nedeni değildir.
 H_1 : Savunma harcamaları, ekonomik büyümenin (GSYİH'nin) nedenidir.
- H_0 : Savunma harcamaları, Sağlık harcamalarının nedeni değildir.
 H_1 : Savunma harcamaları, Sağlık harcamalarının nedenidir.
- H_0 : Savunma harcamaları, Eğitim harcamalarının nedeni değildir.
 H_1 : Savunma harcamaları, Eğitim harcamalarının nedenidir.

Eğitim ve sağlık harcamaları içinde benzer şekilde hipotezler oluşturulmuştur.

3.7. AMPİRİK SONUÇLAR

3.7.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Öncelikle modelde durağanlık düzeylerini belirlemek için Birim Kök Testi yapılmıştır. Analiz sonucunda t testine göre (0,01 anlamlılık düzeyinde) anlamlı bulunana kadar farklar alınmıştır. ADF Birim Kök Testi sonucunda elde edilen t istatistik değerleri Tablo 15’de gösterilmiştir.

Tablo 15: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF - t İstatistiği (Düzy)		ADF - t İstatistiği (Birinci Fark)		ADF - t İstatistiği (İkinci Fark)	
	Trendsiz	Trend ve Sabit İçerenler	Trendsiz	Trend ve Sabit İçerenler	Trendsiz	Trend ve Sabit İçerenler
GSYİH	1,11893	-4,974905	-1,648885	-1,464555	-5,341243*	-6,889020*
SAVH	4,626374	-2,742138	-2,915895	-2,509535	-4,594830*	-4,946197*
EGTH	5,795669	-3,405682	-2,078132	-2,421357	-7,892642*	-8,042420*
SAGH	0,680910	-4,061406	-1,365271	-1,402459	-5,506712*	-3,316418

*%1'de anlamlılığı gösterir.

Tablo 15'de ilk sutunda görüldüğü üzere GSYİH, SAVH, EGTH ve SAGH değişkenlerin düzeyde t testi analiz sonuçları anlamlı çıkmadığı için birinci farkları alınarak ikinci sütun hesaplamaları yapılmıştır. Tabloda verilerin birinci farkları alındığında durağan olmadıkları, ikinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmektedir. Yani tüm seriler $I(2)$ 'dir. Bu sonuçlara göre eşbütünleşme testinin yapılabilmesi için gerekli durağanlık şartlarının sağlanmış olduğu söylenebilir.

3.7.2. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bu çalışmada, gecikme uzunluğu için Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerinden yararlanılmış olup modelin gecikme sayısı 3 olarak elde edilmiştir. Johansen Eşbütünleşme Testi sonucunda elde edilen istatistik değerleri Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Rank	Eigen Değeri	İz İstatistiği	0,05 Kritik Değeri	P değeri
r=0	0,967602	82,54428	40,17493	0,0000*
r=1	0,660806	27,66953	24,27596	0,0180*
Rank	Eigen Değeri	Maksimum Özdeğer İstatistiği	0,05 Kritik Değeri	P değeri
r=0	0,967602	54,87476	24,15921	0,0000*
r=1	0,660806	17,29891	17,79730	0,0593

Johansen Eşbütünleşme Analizi sonuçlarına göre P değeri $< 0,05$ ise H_0 hipotezi reddedilir. Yani eşbütünlüktür. Tablo 16'da görüldüğü üzere İz İstatistiğine göre r=0 ve r=1 için H_0 hipotezi red edilir (eşbütünlüktür). Maksimum Özdeğer İstatistiğine göre r=0 için eşbütünlük olduğu da görülmektedir. Başka bir ifade ile çalışmada coentegrasyon denklemi bulunmaktadır. Yani değişkenler uzun dönemde dengeye gelmektedir. Ekonomik büyüme ile savunma, eğitim ve sağlık harcamaları arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu durumda katsayıların uyarlanma hızını belirlemek için normalize edilmiş eşbütünleşme sonuçlarına bakılır.

Tablo 17: Normalize Edilmiş Eşbütünleşme Vektörü Sonuçları**Tablo 17a: GSYİH ve Savunma, Eğitim ve Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişki**

GSYİH	SAVH	EGTH	SAGH
1,000000	0,216267 (0,23296)	-3,404891 (0,23240)	1,543451 (0,28255)

Normalize edilmiş denklem incelendiğinde ekonomik büyüme ile savunma harcamaları ve sağlık harcamaları arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki gözlemlenirken eğitim harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 17b: Savunma Harcamaları ile Eğitim ve Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişki

GSYİH	SAVH	EGTH	SAGH
1,000000	0,000000	-2,437617 (0,14180)	1,093316 (0,20047)
0,000000	1,000000	-4,472602 (0,28363)	2,081389 (0,40097)

Normalize edilmiş denklem incelendiğinde savunma harcamaları ile eğitim harcamaları arasında uzun dönemde negatif yönlü bir ilişki gözlemlenirken sağlık harcamaları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 17c: Eğitim Harcamaları ile Sağlık Harcamaları Arasındaki İlişki

GSYİH	SAVH	EGTH	SAGH
1,000000	0,000000	0,000000	-0,918539 (0,17970)
0,000000	1,000000	0,000000	-1,610014 (0,37223)
0,000000	0,000000	1,000000	-0,825337 (0,09922)

Normalize edilmiş denklem incelendiğinde eğitim harcamaları ile sağlık harcamaları arasında uzun dönemde negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Özetle, Johansen Eşbütünleşme Analizi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin olduğu ifade edilebilir. Ancak Birim Kök Testi analizi sonucunda değişkenlerin farkları alındığı için değer kayıpları oluşmaktadır. Değer kayıplarını minimize etmek amaçlı Hata Düzeltme Modeli uygulanır.

Tablo 18: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	T Değeri	P değeri
SAVH (-2)	-0,058451	0,077800	-0,751302	0,4682
SAGH (-2)	0,864766	0,102923	8,402059	0,0000
EGTH (-2)	-0,031903	0,026840	-1,188624	0,2596
HATATERİMİ(-2)	-0,144112	0,479830	-4,468487	0,0009
C	0,003468	0,013635	0,254359	0,8039

R²: 0,9498 DW:1,62

Hata Düzeltme Modeli, kısa dönemde değişkenlerde bir ilişki olup olmadığını incelemektedir. Eğer seriler eşbütünleşik ise bu serilerin Hata Düzeltme Modeli ile gösterilmeleri mümkün iken her bütünleşik seri Hata Düzeltme Modeli ile çalışmayabilir (Tarı, 2006:417).

Tablo 18’de Hata Düzeltme Modeli sonuçları görülmektedir. Denklemden ifade edilen HATATERİMİ (-2) kısa dönem dengesizliğin ayarlanma hızını göstermektedir. Hata teriminin negatif çıkması ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması Hata Düzeltme Modelinin çalıştığını ifade etmektedir (Tarı, 2006:417). Yani kısa dönemde değişkenler arasında bir ilişki olduğu ifade edilir. Hata Düzeltme Katsayısına göre, kısa dönemde ekonomik büyüme üzerindeki dengesizlik %14 oranında kendini düzeltmektedir.

3.7.3. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Granger Nedensellik Metodolojisinde değinildiği üzere, GSYİH, savunma, eğitim ve sağlık harcamaları için oluşturulan hipotezler doğrultusunda nedensellik analizleri yapılmıştır. Çalışmamızda yıllık veriler kullanıldığı için gecikme uzunluğu 2 olarak alınmış olup analiz sonuçları Tablo 19’da özetlenmiştir.

Tablo 19: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: GSYİH			
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	P değeri
SAVH	5,206131	2	0,0740**
SAGH	0,217930	2	0,8968
EGTH	3,380169	2	0,1845
TÜMÜ	5,465476	6	0,4856
Bağımlı Değişken: Savunma Harcamaları			
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	P değeri
GSYİH	1,020625	2	0,6003
SAGH	0,362474	2	0,8342
EGTH	3,781227	2	0,1510
TÜMÜ	6,516507	6	0,3679
Bağımlı Değişken: Sağlık Harcamaları			
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	P değeri
GSYİH	0,313911	2	0,8547
SAVH	2,09482	2	0,3514
EGTH	2,237015	2	0,3268
TÜMÜ	2,469210	6	0,8719
Bağımlı Değişken: Eğitim Harcamaları			
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	P değeri
GSYİH	8,96096	2	0,0113*
SAVH	9,683660	2	0,0079*
SAGH	10,06324	2	0,0065*
TÜMÜ	38,63991	6	0,0000*

**P değeri < 0,10 (%10 anlamlılık düzeyinde) ise Ho red edilir.

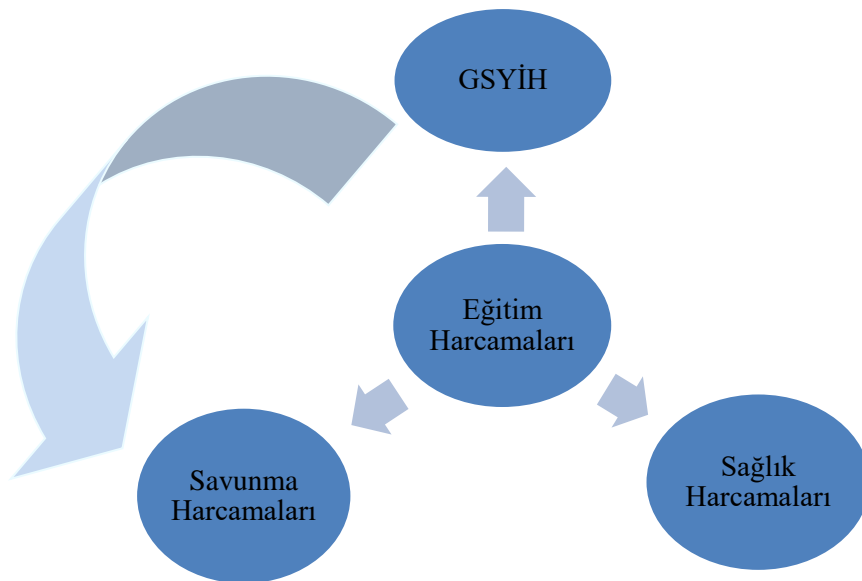
*P değeri < 0,05 (%5 anlamlılık düzeyinde) ise Ho red edilir.

Granger Nedensellik Testi analiz sonuçlarına göre GSYİH, savunma harcamalarının nedeni değildir yokluk hipotezi %10'luk anlamlılık düzeyinde red edilir. Ancak savunma harcamaları, GSYİH'nin nedeni değildir yokluk hipotezi %10'luk anlamlılık düzeyinde red edilemez. Bu da göstermektedir ki; GSYİH'den savunma harcamalarına doğru tek yönlü ve pozitif nedensellik vardır.

Eğitim harcamaları, GSYİH'nin nedeni değildir yokluk hipotezi %5'lik anlamlılık düzeyinde red edilir. Eğitim harcamaları, savunma harcamalarının nedeni değildir, yokluk hipotezi %5'lik anlamlılık düzeyinde red edilir. Benzer şekilde eğitim harcamaları, sağlık harcamalarının nedeni değildir, yokluk hipotezi %5'lik anlamlılık düzeyinde red edilir. Ancak GSYİH, eğitim harcamaları nedeni değildir, yokluk hipotezi %5'lik anlamlılık düzeyinde red edilemez. Savunma harcamaları, eğitim harcamalarının nedeni değildir yokluk hipotezi %5'lik anlamlılık düzeyinde red edilemez. Benzer şekilde sağlık harcamaları, eğitim harcamalarının nedeni değildir, yokluk hipotezi %5'lik anlamlılık düzeyinde red edilemez. Bu da gstermektedir ki; eğitim harcamalarından GSYİH'ye, savunma harcamalarına ve sağlık harcamalarına doğru tek yonlu ve negatif nedensellik vardır.

Türkiye'de savunma harcamalarının artışının GSYİH artışına yol açmadığı, fakat GSYİH artışının savunma harcamalarında artışa neden olduğu görülmektedir. Savunma harcamalarından eğitim harcamalarına nedensellik yokken eğitim harcamalarından, savunma harcamalarına doğru negatif nedensellik vardır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak; eğitim harcamalarındaki artış, savunma harcamalarında azalmaya neden olmaktadır. Benzer şekilde eğitim harcamalarındaki artış, sağlık harcamalarında azalmaya neden olmaktadır. Savunma harcamaları ile sağlık harcamaları arasında ise herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik yönleri Şekil 13'de özetlenmiştir.

Şekil 13: Değişkenler Arası Nedensellik İlişkisi

SONUÇ

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar geçen sürede insanların ve devletlerin en önemli önceliği güvenlikleri olmuştur. Devletler güvenliklerine yönelik tehlike ve tehditlerin ortadan kaldırılması ve meşruiyetinin temini için savunma hizmetlerine son derece önem vermektedirler. Dolayısıyla da savunma hizmetlerine ciddi miktarlarda kaynak ayırmaktadırlar.

Dünyada savunma hizmetlerine yapılan harcamaların büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda, ülkeler açısından savunma harcamalarının düzeyinin belirlenmesi çok önemlidir. Savunma hizmetlerine ilişkin harcamaların düzeyi ülkelerin güvenlik algılarına göre değişiklik göstermektedir. Ülkeler savunma harcamalarını belirlerken, jeopolitik ve jeostratejik durumları, bölgesel güvenlik tehdidi algıları, ekonomik yapısı, nüfusu, bütçe imkânları gibi birçok faktörü dikkate alarak planlama yapmaktadır.

Savunmaya gereğinden fazla kaynak ayrılması ekonomik büyüme için önemli olan diğer alanlardan kaynak alınmasını dolayısıyla da ülkenin gelişimi ve büyümesini olumsuz etkileyebilir. Az kaynak ayrılması durumunda da ülke güvenliğinin ve bekasının tehlikeye girmesi söz konusudur. Dolayısıyla ülkeler savunma için ayıracakları kaynakları belirlenirken, hem ekonomik durumlarını hem de ülkenin beka ve güvenliğini göz önünde bulundurmak zorundadırlar.

Türkiye'de savunma harcamalarının ve bunlara ait kaynakların belirlenmesi, Planlama, Programlama, Bütçeleme ve Uygulama Sistemi çerçevesinde yürütülmektedir.

Türkiye'de savunma harcamaları kaynakları; Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçeleri, Savunma Sanayi Destekleme Fonu, özel ödenekler (TSK'ya özel Kanunlar ile sağlanan kaynaklar), dış finansman kredileri, TSK Güçlendirme Vakfı kaynakları, dış askeri kredi ve yardımlardan oluşmaktadır. Türkiye'de savunma kaynaklarının en büyük kısmını, Milli Savunma Bakanlığı bütçesi oluşturmaktadır.

Dünya tarihinde savaşın olmadığı çok az dönem vardır. Dolayısıyla savunma harcamaları her zaman önemli olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı ile birlikte savunma harcamaları ciddi ölçüde artmaya başlamıştır. Soğuk savaş döneminde de ülkeler dışarıdan gelebilecek tehlike ve tehditlerden korunmak için savunma harcamalarını artırmaya devam etmiştir. Bu döneminin sona ermesiyle birlikte

konvansiyonel savaş ihtimali azalsa da, terörizm, iç istikrarsızlıklar, kitle imha silahlarının kontrolsüz olarak yayılması, enerji güvenliği, sanal ortama yönelik saldırılar, radikal akımlar, organize suçlar ve yasa dışı göç gibi çok yönlü riskler ve asimetrik tehditler sebebiyle savunma harcamaları ülkeler için önemini korumuştur.

11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan saldırı sonrası bu ülkenin güvenlik algısı değişmiş ve savunma harcamalarında büyük artış olmuştur. ABD'nin savunma harcamalarındaki artış başta Rusya olmak üzere Avrupa ve diğer ülkeleri de etkilemiştir. Son on yıla baktığımızda ise Orta Doğu'da yaşanan Arap Baharının etkisiyle, bölgede yaşanan iç karışıklık ve savaşlar sebebiyle savunma harcamaları artmaya devam etmiştir.

Küresel savunma harcaması 2018 yılında, 2017 yılına nazaran yüzde 2,6 oranında artarak 1,822 trilyon dolara yükselmiştir. Dünyada en yüksek askeri harcamayı açık farkla ABD yapmaktadır. ABD'nin 2017 yılı savunma bütçesi yaklaşık 610 milyar dolarla dünya genelinde savunmaya yapılan yatırımların üçte birini oluşturmaktadır. 2018 yılında harcamasını 649 milyar dolara yükselten ABD, yaklaşık olarak kendisinden sonra en fazla harcama yapan sekiz ülkenin toplamı kadar askeri harcama yapmıştır. ABD'nin savunma bütçesi, ikinci sıradaki Çin'in yaptığı askeri harcamaların 2 katını geçmektedir.

Orta Doğu'da önemli bir konumda bulunan Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik durumu ile günümüzde karşılaşılan çok yönlü riskler nedeniyle güvenlik ihtiyacı yüksek bir ülkedir. Bu ihtiyaç beraberinde kuvvetli ve caydırıcı savunma güçlerinin varlığını gerektirmektedir. Bu sebeple Türkiye, hem iç hem de dış tehditlere karşı kendisini savunmak için askeri harcamalara ciddi miktarda kaynak aktarmaktadır. 2017 yılında en yüksek savunma harcaması yapan ilk 15 ülke arasında yer alan Türkiye savunmaya 18 milyar 190 milyon dolar harcamıştır. 2018 yılında savunma harcamalarını 19 milyar dolara çıkararak Türkiye, en fazla savunma harcaması yapan ilk 15 ülke arasında bir önceki yıla nazaran en fazla artış gösteren ülke olmuştur.

Dünya silah ekonomisi her geçen yıl daha da büyümektedir. 2014–2018 yılları arasındaki uluslararası silah ticaretinin hacmi, 2009–2013 yıllarına göre yüzde 7 oranında artmıştır. 2014–2018 yılları arasında en büyük ihracatçı konumundaki ülke ABD olmuştur. Silah satışının, 2009–2013 ve 2014–2018 arasında yükseldiği tek bölge Orta Doğu olmuş, diğer tüm bölgelerde düşüş yaşanmıştır. ABD'nin silah ihracatı, 2009–2013 ve 2014–2018 arasında yüzde 29 artmıştır. 2014–2018 yılları arasında ABD silah ihracatının yüzde 52'si Orta Doğu'ya yapmıştır. Bu veriler

doğrultusunda, silah ihracatından aslan payını alan ülkelerin politikaları sebebiyle Orta Doğu'da yaşanan iç karışıklık ve savaş sürecinin bitmesinin yakın zamanda mümkün olmayacağı aşikârdır.

2006 sonrası dönemde sürekli gelişim gösteren Türk Savunma Sanayi, teknoloji ve tecrübe birikimini ürüne dönüştürerek Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarını büyük ölçüde yurt içinden sağlamaya çalışmakta, aynı zamanda gelişimine paralel olarak yurt dışı pazarlarda da ismini duyurmaktadır. Türk Savunma Sanayinin özverili çalışmaları sonucunda, SIPRI verilerine göre Türkiye'nin silah ihracatı, 2014–2018 yılları arasında, 2009–2013 yıllarına nazaran yüzde 170 oranında artmıştır. Türk Savunma Sanayinin 2023 yılı hedeflerine ulaşabilmesi ve dünyada söz sahibi ülke konumunda olması için, Ar-Ge çalışmalarına ayrılan kaynakların artırılması, yeni ürün ve yeni teknoloji odaklı çalışılması, satış stratejisinde ağırlığın yurtdışı pazarlara verilmesi ve savunma sanayi firmalarının sayı ve niteliğinin artırılması gerekmektedir.

Küresel anlamda büyük öneme sahip olan savunma harcamalarının ekonomiye etkileri üzerinde de önemle durulmaktadır. İktisatçılar, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi başta olmak üzere diğer ekonomi alanları ile ilişkisini de incelemektedirler. Askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkisi üzerinde genel olarak iki görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre, diğer ekonomik alanlara ayrılacak kaynakların askeri harcamalar için kullanılması ekonomik büyümeyi engelleyebilmektedir. İkinci görüşe göre ise askeri harcamalar, talebi artırarak ve yatırım ortamını güçlendirerek ekonomik büyümeyi olumlu olarak etkileyebilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de 1998-2017 döneminde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme, eğitim ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkinin durumu ekonometrik analiz yapılarak incelenmiştir.

Çalışmada, bağımlı değişken olarak GSYİH, bağımsız değişken olarak da savunma, sağlık ve eğitim harcamaları olacak şekilde modelleme yapılmıştır. Bu modelde kullanılacak olan değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek için ADF Birim Kök Testi uygulanmıştır. Yapılan ADF Birim Kök Testi sonucunda tüm değişkenlerin ikinci farkları alınarak seriler durağan hale getirilmiştir.

Serilerin uzun dönem ilişkilerini ölçmek için Johansen Eşbütünleşme Testi kullanılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen test istatistiklerine göre eşbütünleşme vektörü tespit edilmiştir. Yani ekonomik büyüme ile savunma harcamaları ve sağlık

harcamaları arasında uzun dönemde pozitif yönlü bir ilişki gözlemlenirken eğitim harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca savunma harcamaları ile eğitim harcamaları arasında uzun dönemde negatif yönlü bir ilişki gözlemlenirken, savunma harcamaları ile sağlık harcamaları arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Serilerin kısa dönem ilişkilerini ölçmek için Hata Düzeltme Modeli uygulanmıştır. Analiz sonucunda kısa dönemde değişkenler arasında bir ilişki tespit edilmiş olup, ekonomik büyüme üzerindeki dengesizliğin yüzde 14 oranında kendini düzelttiği sonucuna ulaşılmıştır.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için Granger Nedensellik Test istatistiği kullanılmış olup GSYİH'den savunma harcamalarına doğru tek yönlü ve pozitif nedensellik elde edilmiştir. Savunma harcamalarından, eğitim ve sağlık harcamalarına doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Sonuç olarak yapılan bu çalışmada, ekonomik büyüme ile bağımsız değişkenler arasında hem uzun dönemde hem de kısa dönemde bir ilişki tespit edilmiştir. Uzun dönemde ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasında pozitif yönlü bir ilişki gözlemlenmiş olması Askeri Keynesci Yaklaşım Teorisini destekler niteliktedir. Yapılan nedensellik testi analizi sonucunda ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiş olup bu sonuç daha önce yapılmış Joerding (1986), Dritsakis (2004), Kalyoncu ve Yücel (2006), Yılcı ve Özcan (2010), Destek (2016) çalışmalarını destekler niteliktedir.

Savunma harcamaları ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişki ele alındığında ise; uzun dönemde bir ilişki tespit edilmiştir. Savunma harcamaları ile eğitim harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki gözlemlenirken sağlık harcamaları ile arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan nedensellik testi analizi sonucunda savunma harcamalarından, eğitim ve sağlık harcamalarına doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Çalışmada kullanılan veriler ve analiz sonuçları doğrultusunda Türkiye'nin savunma hizmetleri için yaptığı harcamalar fayda-maliyet ilişkisi açısından değerlendirildiğinde:

Özellikle son yıllarda Arap Baharının etkisi gösterdiği, tansiyonun her geçen gün arttığı Orta Doğu'da önemli bir konumda bulunan Türkiye, topraklarının ve insanının güvenliğini sağlamak amacıyla yapmış olduğu Fırat Kalkanı Harekâtı ve

Zeytin Dalı Harekâtı ile askeri gücünü ve tecrübesini bir kez daha tüm dünyaya göstermiştir. Yapılan bu harekâtlar ile eş zamanlı olarak yürütülen terörle mücadele faaliyetleri de başarı ile devam etmektedir. Bu ise savunma hizmetlerine ayrılan kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanıldığının göstergesidir.

Bir diğer husus ise Türk Savunma Sanayinin son dönemde yapmış olduğu başarılı çalışmalar neticesinde Türkiye'nin yurt dışına bağımlılığının önemli ölçüde azalmış olmasıdır. MİLGEM Korveti, Altay Tankı, Atak Taarruz Helikopteri, Anka ve Bayraktar İnsansız Hava Araçları, Hürkuş Eğitim Uçağı, Göktürk-1 Gözetleme Uydusu, Yeni Tip Karakol Botları, Süratli Müdahale Botları, Milli Piyade Tüfeğı, Mayına Karşı Korunmalı Araçlar başta olmak üzere birçok sistem ve silah savunma sanayinde bağımlılığı azaltan projelerin sonuçlarıdır. Söz konusu projeler TSK'nın hizmetine sunularak muharebe gücünü artırmasının yanında aynı zamanda yurt dışı pazarlara da ihraç edilerek ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Akgül, A. (1986). Savunma Sanayi İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayi. (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Aksoğan, G., Elveren A.Y. (2012). Türkiye’de Savunma, Sağlık ve Eğitim Harcamaları ve Gelir Eşitsizliği, (1970-2008): Ekonometrik Bir İnceleme. Sosyoekonomi Dergisi. 2012-1: 276-277.

Aksoğan, G., Örnek İ., Taş, S. (2013). Türkiye’de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1997-2008: Ekonometrik Bir İnceleme. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 12(3): 659-682.

Akyel, R. ve Köse, H. Ö. (2010). Kamu Yönetiminde Etkinlik Arayışı: Etkin Bir Kamu Yönetimi İçin Etkin Denetim. Türk İdare Dergisi. Sayı:466 (Mart): 9-24.

Alınak, M.O. (1997). Türk Savunma Sanayi Hakkında Genel Değerlendirme. Savunma Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu. Ankara. Kara Harp Okulu.

Altındal, H. (2010). Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Adına Sayıştay Tarafından Denetimi: Değişen Anayasa ve Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Bir Değerlendirme. Sayıştay Dergisi. 21(79): 3-30.

Altun, N. (1998). Savunma Harcamaları ve Türkiye’deki Gelişme Seyri (1973-1998 Dönemi). (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslan, M.H. (1998). Hizmet Ekonomisi. İstanbul: Alfa Yayınevi.

Barro, R. (1991). Economic Growth in a Cross-Section of Countries. Quarterly Journal of Economics. 106(2): 407-443.

Başar, S., Künü, S. (2012). Savunma Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 10: 1-30.

Baylis, J. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. Uluslararası İlişkiler Dergisi. 5(18): 69-85.

Bekmez, S., Destek, M.A. (2015). Savunma Harcamalarında Dışlama Etkisinin İncelenmesi:Panel Veri Analizi. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi. 3(2).

Branscomb, L.M. (1993). U.S. Science and Technology Policy: Issues for the 1990s. Cambridge: Harvard University Press.

Brauer, J. (1991). Arms Production in Developing Nations: The Relation to Industrial Structure, Industrial Diversification And Human Capital Formation. Defence Economics. 2(2): 165-175.

Brzoska, M. (1995). World Military Expenditures. Handbook of Defense Economics. 1: 46-67.

Bulutoğlu, K. (1988). Kamu Ekonomisine Giriş. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Bulutoğlu, K. (2003). Kamu Ekonomisine Giriş Demokraside Devletin Ekonomik Kuramı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Buzan, B. (1983). People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations (pp.214-242). Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. (2019). <http://www.bumko.gov.tr/TR,165/merkezi-yonetim-butce-giderleri-2006-2017.html>, (04.01.2019).

Canbay, Ş., Mercan, D. (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği. Journal of Emerging Economies and Policy. 2(2): 86-104.

Candar, Ö. (2003). Military Expenditures and Economic Growth in Turkey. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cappelen, A., Gleditsch, N.P. and Bjerkholt, O. (1984). Military Spending and Economic Growth in the OECD Countries. *Journal of Peace Research*. 21(4): 361-373.

Craufurd, G. (1991). *Economics and National Security*. London: Duke University Press.

Çıkımlar, S. (2006). Savunma Harcamaları ve Türkiye'nin Durumu. (Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Değer, S. and Sen, S. (1995). Military Expenditure and Developing Countries. *Handbook of Defense Economics* (pp.275-307). Editors Keith Hartley and Todd Sandler. Amsterdam: Elsevier Science B.V.

Destek, M.A. (2016). NATO Ülkelerinde Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Veri Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 12(28): 209-223.

Dışişleri Bakanlığı. http://mfa.gov.tr/i_-turkiye_nin-uluslararası-guvenlikperspektifi.tr, (04.01.2015).

Dristakis, N. (2004). Defense Spending and Economic Growth: An Empirical Investigation for Greece and Turkey, *Journal of Policy Modeling*. 26(2): 249-262.

Dunne, P. and Smith, R. (1990). Military Expenditure and Unemployment in the OECD (pp.57-73). London: *Defence Economics: The Political Economy of Defence Disarmament and Peace*. Editors Keith Hartley and Todd Sandler.

Dunne, P., Nikolaidou, E. and Vougas, D. (2001). Defence Spending and Economic Growth: A Casual Analysis For Greece and Turkey. *Defence and Peace*

Economics.12(1): 5-26. <http://carecon.org.uk/Armsproduction/Papers/Gturk3.pdf>, (21.02.2019).

Durgun, Ö., Timur, M.C. (2017). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 54: 126-137. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/382892>, (21.02.2019).

Dünya Bankası. (2019). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, (11.02.2019).

Eğilmez, M. (06.05.2018). Kendime Yazılar. <http://www.mahfiegilmez.com/2018/05/silahlanma-savunma-harcamalar.html>, (25.12.2018).

Erbaykal, E. (2007). Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eshay, E. (1983). Fiscal and Monetary Policies and Problems in Developing Countries. Cambridge: Cambridge University Press.

Fontanel, J. (1995). Economics of Disarmament (pp.563-590). Handbook of Defense Economics I. Ed: Keith Hartley and Todd Sandler. Amsterdam: Elsevier Science B.V.

Friedman, J. (2004). Budget Transparency: Assessments By Civil Society in Africa, Global Corruption Report 2004-Transparency International. London: Pluto Press.

Gerni, C., Emsen, Ö.S., Özdemir, D., Aydemir, A.F. (2018). Türkiye’de Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler (1980-2016). International Conference On Eurasian Economies 2018. 376-383. <http://avekon.org/papers/2134.pdf>, (20.02.2019).

Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 5(1): 181-199.

Gökbunar, R., ve Yanıkkaya, H. (2004). Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyüme Etkileri. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 59(1): 159-179.

Görkem, H., Işık, S. (2008). Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006). Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi. 25(2): 405-424.

Güneş, M. (2011). Etkin Bir Kamu Yönetimi İçin Artan Savunma Harcamalarının Denetimi ve Hesap Verebilirliğin Rolü. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2): 139-166.

Günlük-Şenesen, G. (2002). Budgetary Trade-offs of Security Expenditures in Turkey. Defence and Peace Economics. 13(5): 385-403.

Halıcıoğlu, F. (2004). Defense Spending and Economic Growth in Turkey: An Empirical Application of New Macroeconomic Theory. Review Middle East Economics and Finance. 2(3): 193-201.

Hartley, K., Sandler, T. (1995). Defence Economics. Oxford University Press.

Hürriyet Gazetesi. (02.05.2018). Dünyada savunma harcamaları 2 trilyon dolara yaklaştı. Hürriyet Gazetesi. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/dunyada-savunma-harcamalari-2-trilyon-dolara-yaklasti-40823316>, (20.11.2018).

Işık, A.D. (1997). Türk Savunma Sanayinde Yerli Katkı ve Sınai Entegrasyon (ss.259). Savunma Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu. Ankara.

Joerding, W. (1986). Economic Growth and Defense Spending Granger Causality. Journal of Development Economics. 21(1): 35-40.

Kalyoncu, H., Yücel, F. (2006). An Analytical Approach on Defense Expenditure and Economic Growth: The Case of Turkey and Greece. *Journal of Economic Studies*. 33(5): 336-343.

Karagöl, E., Palaz, S. (2004). Does Defence Expenditure Deter Economic Growth in Turkey? A Cointegration Analysis. *Defence and Peace Economics*. 15(3): 289-298.

Katzenstein, P.J. (1996). *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia Uni. Press.

Kaul, I., Grunberg, I. and Stern, M.A. (1999). *Global Public Goods*. Oxford: Oxford University Press.

Koçer, G. (2002). 1990'lı Yıllarda Askeri Yapı ve Türk Dış Politikası. *ODTÜ Gelişme Dergisi*. 29(1-2): 125-151.

Kollias, C. (1997). Defense Spending and Growth in Turkey 1954–1993: A Causal Analysis. *Defence and Peace Economics*. 8(2): 193-194.

Köse, H.Ö. (2007). Küreselleşmenin Devlet ve Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri ve Türk KY Yansımaları. *Bilgi Çağında TKYnin Yeniden Yapılandırılması – II*. Editör A. Nohutçu, A. Balcı. İstanbul: Beta Yayınları.

Köylü, M.K. (2012). *Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Uygulanan Denetim Sisteminin Analizi*. (Doktora Tezi). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kunt, A. (2004). *Savunma Harcamaları ve Savunma Bütçesinde Etkinlik Algılamaları: Kara Kuvvetleri Komutanlığında Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.

Lim, D. (1983). Another Look At Growth And Defense In Less Developed Countries. *Economic Development and Cultural Change*. 31(2): 377-384.

https://www.jstor.org/stable/1153485?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents, (20.02.2019).

Looney, R.E. and Frederiksen, P.C. (1986). Defense Expenditures, External Public Debt and Growth in Developing Countries. *Journal of Peace Research*. 23(4): 329-338.

Looney, R.E. (1989). Internal and External Faktors in Effecting Third World Military Expenditures. *Journal of Peace Research*. 26(1): 33-46.

Looney, R.E. (1994). *The Economics of Third World Defense Expenditures*. London: Jai Press, Inc.

Looney, R.E. (1997). Excessive Defense Expenditures and Economic Stabilization: The Case of Pakistan. *Journal of Policy Modeling*. 19 (4): 381-406.

McGuire, M. (1995). *Defense Economics and International Security*. Handbook of Defense Economics I. Editors: Keith Hartley ve Todd Sandler. Amsterdam: Elsevier Science B.V.

Milli Eğitim Bakanlığı. Milli Eğitim İstatistikleri (Örgün Eğitim 2010-2011). http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_12/06021014_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2010_2011.pdf, (25.02.2019).

Milli Eğitim Bakanlığı. Milli Eğitim İstatistikleri (Örgün Eğitim 2017-2018). http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_09/06123056_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2017_2018.pdf, (25.02.2019).

Milli Savunma Bakanlığı. 2017 Yılı Faaliyet Raporu. <https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/maliye/MSB%202017%20Faaliyet%20Raporu.pdf>, (28.12.2018).

Milli Savunma ve Güvenlik Enstitüsü. Stratejik Vizyon Belgesi. 2015-2017:3. http://www.tasam.org/Files/Etkinlik/File/VizyonBelgesi/MSE_vizyon_TR_pdf_ddf55525-f245-4975-a904-2ae442dbda2a.pdf, (20.02.2019).

Nadaroğlu, H. (1985). Kamu Maliyesi Teorisi. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.

Özbaran, M.H. (2004). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılıının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi. Sayıştay Dergisi. 53: 127-129.

Özgen, C. (2016). Türkiye’nin Savunma Sanayi Politikasının Analizi; Türk Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi Esasları Dokümanı Örneği. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi. 8(15):191-203. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/269706>, S:15, (20.12.2018).

Özmuçur, S. (1995). The Economics of Defense and The Peace Dividend in Turkey. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Basımevi.

Özsoy, O. (2008). Defence Spending and The Macroeconomy: The Case of Turkey. Defence and Peace Economics. 19(3): 195-208.

Peled, D. (2001). Defense R & D and Economic Growth in Israil: A Research Agenda. Haifa: Samuel Neaman Institute.

Poole, E. Bernard, J.T. (1992). Defence Innovation Stock and Total Factor Productivity. The Canadian Journal of Economics. 25(2): 438-452.

Resmi Gazete. (1982). 2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu.

Resmi Gazete. (1985). 3238 sayılı Savunma Sanayii ile İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun.

Resmi Gazete. (1987). 3388 sayılı Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Kanunu.

Resmi Gazete. (2010). 6085 sayılı Sayıştay Kanunu.

Saunders, P. (1993). Recent Trends in the Size and Growth of Government in OECD Countries "The Growth of the Public Sector". Editor: Norman Gemmell. England: Edward Edgar Publishing Limited.

Savunma Sanayii Başkanlığı. (2018). Savunma Sanayimiz. <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=47&LangID=1>, (18.11.2018).

Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği. (2017). Savunma ve Havacılık Performans Raporu. <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Sasad-Performans-Raporu-2017.pdf>, (19.09.2018).

Seyidoğlu, H. (1998). Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama. İstanbul: Güzem Yayınları.

Sezgin, S. (1997). Country Survey X: Defence Spending in Turkey. Defence and Peace Economics. 8(4): 381-409.

Sezgin, S. (2001). An Empirical Analysis Of Turkey's Defence-Growth Relationships With A Multi-Equation Model (1956–1994). Defence and Peace Economics. 12(1): 69-86.

Sezgin, S. (2004). An Empirical Note on External Debt and Defence Expenditures in Turkey. Defence and Peace Economics. 15(2): 199-203.

SIPRI. (2017). Arms Industry Database. <https://www.sipri.org/databases/armsindustry>, (17.02.2019).

SIPRI. (2017a). Military Expenditure Database. <https://sipri.org/databases/milex>, (09.02.2019).

SIPRI. (2017b). Military Expenditure Database. <http://visuals.sipri.org/>, (10.02.2019).

SIPRI. (2019a). World military expenditure grows to \$1.8 trillion in 2018. <https://www.sipri.org/media/press-release/2019/world-military-expenditure-grows-18-trillion-2018>, (02.05.2019)

SIPRI. (2019b). Global arms trade: USA increases dominance; arms flows to the Middle East surge, says SIPRI. <https://www.sipri.org/media/press-release/2019/global-arms-trade-usa-increases-dominance-arms-flows-middle-east-surge-says-sipri>, (11.03.2019).

SIPRI Yearbook. (2002). Oxford: Oxford University Press.

Taner, M. (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı Savunma Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Devlet Planlama Teşkilatı.

Tarı, R. (2006). Ekonometri. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.

Thompson, E. A. (1974). Taxation and National Defense. *The Journal of Political Economy*. 82(4): 755-782.

Topal, M.H. (2018). Türkiye’de Askeri Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Bir Analizi (1960-2016). *Gümüşhane Üniversitesi İİBF Maliye Dergisi*. 174: 175-202.

Tosun, B. (28.06.2019). *Paranomist*. <https://www.paranomist.com/turkiyede-savunma-harcamalari.html>, (10/01/2019).

Tüğen, K. (1989). Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri. *Banka ve Ekonomik Yorumlar*. 26(12): 48-75.

Türk, H.K. (2007). Türk Savunma Sanayiinin Ekonomik Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkiye İç Denetim Enstitüsü. <https://www.tide.org.tr/page/26/Ic-Denetimin-Tanimi>, (05.02.2019).

Türkiye İstatistik Kurumu. Temel İstatistikler (Sağlık ve Sosyal Koruma- Sağlık Harcamaları ile İlgili Göstergeler). <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (25.02.2019).

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. (2017). Savunma Sanayi Sektör Meclisi 2017 Yılı Raporu. SASAD. <http://www.sasad.org.tr/uploaded/TOBB-2017-Yili-Sektor-Raporu.pdf>, (21.09.2018).

Üçler, G. (2017). Türkiye’de Savunma Harcamalarının İşsizlik Üzerine Etkisi: 1980-2014 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Analiz. Yaşar Üniversitesi Dergisi. 12(46): 161-170.

Yılcı, V., Özcan, B. (2010). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 11(1): 21-33.

Yıldırım, J., Sezgin, S. (2002). Defense, Education and Health Expenditures in Turkey, 1924-1996. Journal of Peace Research. 39(5): 569-580.

Zekey A.H., Türkiye’de Savunma Harcamalarının Finansman Kaynakları ve Savunma Sanayiinde OffSet Uygulamaları, <http://www.geocities.com/cnytsvm/makale/zekeyyb.doc>, (08.10.2013).